

**T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Ana Bilim Dalı**

**“Adorno ve Horkheimer’in ‘Aydınlanmanın Diyalektiği’
Eserinde Kültür Endüstrisi ve İktidar İlişkileri”**

Deniz SÖNMEYEN

TEZLİ YÜKSEK LİSANS

Mersin, 2012

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Ana Bilim Dalı

“Adorno ve Horkheimer’in ‘Aydınlanmanın Diyalektiği’
Eserinde Kültür Endüstrisi ve İktidar İlişkileri”

Deniz SÖNMEYEN

Danışman
Doç. Dr. Çetin VEYSAL

TEZLİ YÜKSEK LİSANS

Mersin, 2012

Tez Onay Sayfası

Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Deniz Sönmeyen tarafından hazırlanan, "Adorno ve Horkheimer'in 'Aydınlanmanın Diyalektiği' Eserinde Kültür Endüstrisi ve İktidar İlişkileri" başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından Felsefe Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başarılı

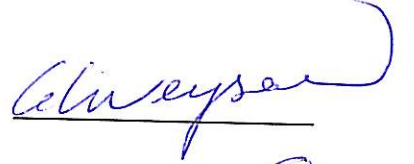

Başarısız

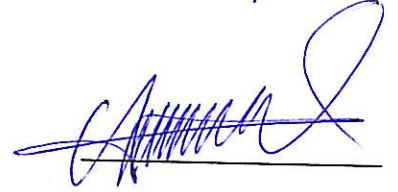

Başkan

Doç.Dr.Çetin Veysal
(Danışman)

Üye
Doç.Dr. Atilla Güney

Üye
Yrd.Doç.Dr. Erdem Çifçi

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

19/01/2012

Doç.Dr. M. Ali YETİM
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Adorno ve Horkheimer'ın Aydınlanmanın Diyalektiği'nde kültür endüstrisi, iktidar ilişkileri bağlamında ele alındı. Adorno'nun özgün dilini anlama zorluğunun dışında; günümüzden hiç de uzak olmayan, içinde bulunduğumuz çağı anlatan, 'Kültür Endüstrisi ve İktidar İlişkileri'ni temel alan tezim de sıkıntılı bir hazırlanma süreci geçmedi.

Kaynakçada tezimi zenginleştirmemi sağlayan yazarlara ve çevirmenlere, özellikle yayınlamış olduğu kitaplarla yol gösteren, çalışma süresince, bilgi, birikim ve kaynaklarını sağlayan, her zaman yanımda olan, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen danışmanım Doç.

Dr. Çetin Veysal'a emekleri için teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Adorno kültür endüstrisi ve iktidar arasında kimi bağlar görür. Gelişen teknoloji, yaşam koşulları ve iktidar ilişkileri birbirlerine paralel olarak değişir. Kültür endüstrisi, kültürel eşyalar üreterek halkı manipüle eder. Kültür endüstrisi, her şeyi bir birine benzetir. Tikel olan evrensel olanın yerine geçer. Adorno, kültürden söz edenin bilerek ya da bilmeyerek yönetimden söz ettiğini söyler. Artık kültür bir meta olmuştur. Çünkü kültür planlanıp yönetildiğinde zarar görür. Kültür endüstrisinde iktidarın silahları artık kılıç, bomba ve silah değil; kültür, moda, reklam, sinema, televizyon ve radyo olmuştur. Kültür endüstrisi, temelde bireye belli bir özgürlük tanıyor gibi görünse de aslında onların bireyselliklerine temelden karşı çıkmaktadır.

Kant'a göre Aydınlanma, insanın kendi aklını bir başkasının yönlendirmesi ve kılavuzluğuna yer vermeden kullanabilmesi demektir. Ancak, Aydınlanmacı akıl, akılcı bir toplum değil, yönetilen bir toplum üretmektedir. İnsan aklını kullanarak doğayı ve insanlığı tahakkümü altına alır. Aydınlanma Çağı'nda akıl, kendi nesnel içeriğini yok etme eğilimi içerisine girmiştir. Aydınlanma için atılan her adım her yenilik bir implikasyon olarak yansımıştır.

Aydınlanma totaliterdir. Totalitarizm, ileri teknolojinin bütün inceliklerini, denetim ve güdümlenme amacıyla kullanır. Totalitarizm, bireylerin kamusal ve hatta özel yaşamlarını geniş ölçüde denetleyen, yönlendiren, etkileyen bir egemenlik sistemidir. Totalitarizm de iktidarın yaptırım araçları baskı ve zorba değil, eğlence ve hazdır. Totalitarizm, sanayileşme ve modernleşme kültür endüstrisini destekleyen ve iç içe geçmiş kavramlardır. Aydınlanmanın Diyalektiği'nde kültür endüstrisi ve iktidar ilişkileri bu bağlamlarda geliştirilerek ele alınmıştır.

Kelimeler: Aydınlanma, iktidar, akıl, kültür, totalitarizm, otoriteryanizm, hegemonya, tahakküm.

ABSTRACT

According to Adorno, there is a close relation between culture industry and power. Developing technologies, living conditions and power relations change parallel to each other. Culture industry manipulates the people by producing cultural products. In addition, culture industry assimilates everything within each other. Particular displace into universal being. Adorno said that, one who talk about culture, implicitly or explicitly talks about administration. This means that, culture, from now on, becomes a met, because while it planed administrated, it damaged. Within the context of culture, power is not implemented by weapons such as swords, bombs and guns, but culture, advertisement, fashion, television and radio. In its essence, while culture industry seems to set individuals to liberty, actually it resists to their individuality.

According to Kant, enlightenment means that human being is able to use reason without guidance and manipulation of any external forces. On the other hand, rationality of enlightenment do not produce rational society but of administration. Human being, by using his/her ratio, dominates both nature and humanity. The reason in the age of enlightenment, tend to extinguish its substance. Every step taking for enlightenment reflects a negative implication.

Enlightenment is totalitarian. Totalitarianism uses all kind of technological imperatives for aiming control and manipulation. In other words, totalitarianism is a kind of system of domination which controls, determines and manipulates the individuals private and public life in a large scale. In this context, the sanctions implicated by power are not force and pressure but pleasure and enjoyment. Enlightenment, industrialisation and modernization are the concepts substituting to each other and supporting the culture industry. In the 'Dialectics Of Enlightenment', the relation between culture industry and power has been evaluated in this context.

Key Words: Enlightenment, power, reason, culture, totalitarianism, authoritarianism, hegemony, domination.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: AYDINLANMANIN DİYALEKTİĞİ ÜZERİNE	
I.1. Aydınlanmanın Diyalektiği	6
I.2. Aydınlanma	8
I.3. Diyalektik	16
I.4. Mitin Kendine Dönüşü	20
I.5. Sanayileşme ve Modernleşme	26
II. BÖLÜM: AYDINLANMANIN DİYALEKTİĞİ'NDE KÜLTÜR ENDÜSTRİSİ	
II 1. Kültür	33
II.2. Kültür Endüstrisi	38
II.3. Yabancılaşma ve Kültür Endüstrisi	50
II.4. Kitle Kültürü ve Tüketim Kültürü	53

III. BÖLÜM: İKTİDAR PROBLEMİ

III.1. İktidar	62
III.2. Modern İktidar	73
III.3. İktidar ve Otoriteryanizm	77
III.4. Totalitarizm ve Egemenlik	83

IV. BÖLÜM: KÜLTÜR ENDÜSTRİSİ VE İKTİDAR İLİŞKİLERİ

IV.1. Kültür Endüstrisi ve İktidar İlişkileri	95
IV.2. Kültür Endüstrisi Hegemonyası	108
IV.3. Özgür İnsan Manipülasyonu	112
Değerlendirme	118
SONUÇ.....	124
KAYNAKÇA	130

GİRİŞ

Kültür Endüstrisi alanını özel bir araştırma alanı olarak benimseyen Adorno, kültür endüstrisi ve iktidar arasında kimi bağlar görür. Bu bağların, insan-insan ile insan-toplum ilişkilerinde görünüşe çıkan eylemlerde, davranış model ve biçimlerine dönüştüğünü göstermeye çalışmaktadır.

Eşitsizlik ve güç ilişkisi doğada bulunan kavramlardır. Aynı tür ve cinsten olan canlılar bile bir eşitsizlik içinde ya da farklılık içinde bulunur. Bu farklılıktan doğan eşitsizlik ve eşitsizlikten doğan güç ilişkisi doğa ve doğadaki canlılar üzerinde gücü elinde bulunduranın tahakkümüne dönüşüyor. Avcı toplayıcı toplumda güçlü olan ayakta kalır. Güçlü olan kabile reisi olur ve kabile varlığını reise bağlar daha sonraki dönemlerde feodal toplumda hükümdarlık sistemine geçildiğinde, dağınık yaşayan toplumların bir arada yaşamaya başlaması biyo-tarihsel ilerleme ile nüfusun çoğalması güç ilişkilerinin daha da belirgin olmasına neden olmuştur. Gücü elinde bulunduran daha da güçlenmiştir. İlişkiler daha kompleks hale geldiğinde artık bir arada yaşamının da gerekçeleri değişmiştir.

Doğadaki güç ilişkilerinde her canlının kendine has özel gücü koruma taktikleri vardır. Doğa canlıları arasında insan, güç kuvvet bakımından diğer canlılar içinde en zayıftır. Ancak insan kas açısından güçsüz olarak diğer canlılardan zayıf olsa da zekasını kullanarak tüm doğaya egemen olabilmıştır. İlişkiler karmaşıklaşmaya başlayınca güç ilişkileri değişti kol ve kas gücünden daha pratik akıl gücüne dönüştü.

Güç ve zeka kimdeyse o tahtta kalmayı iktidar olmayı başarabilir. Diğer insanlar can ve mal güvenliklerinin sağlanması, hayatlarına devam edebilmeleri için egemenin iktidarı altında bulunur. Sanayileşme ve gelişen teknoloji ile üretim araçları kimin elindeyse güç de ona geçer. Elinde mevcut bulunan üretim araçlarını mantıklı bir

şekilde kullananlar egemenliklerini daha da sağlamlaştırırken aklını kullanamayanlar piyasa içinde yok olup gider.

Bu şekilde geçmişten günümüze güç ilişkileri ve iktidar ilişkileri kaynak ve sınırlarını çağa göre değiştirirler de iktidar her durumda mevcudiyetini korur ve hatta daha da sağlamlaştırır. İnsanoğlu akli ve zekasıyla doğadaki en büyük hayvanları hizmetinde kullanıyor, en yırtıcı hayvanları korkutuyor. Doğayı egemenliği altına alan bu akıl kendine yabancılaşmış kendi varolma nedenini unutmuş araçsal akla dönüşüyor.

Akıl teriminin anlam ve kullanımında farklılıklar vardır. Horkeimer'ın Akıl Tutulması adlı eserinde; akıl teriminin anlamını sıradan bir insandan açıklamasını istediğimizde, açıklamakta sıkıntı çekeceğini, ama aslında anlamında zaten terimin içinde olduğunu ve sorunun gereksiz olduğunu söyleyeceğini belirtir. Genel anlamda neyin yararlı olduğunun bilinmesi akla uygundur. Akli anlamlandırmak için kullanılan bütün terimler öznel ifadeleri içerir; akıl her zaman özneye onun düşünme yetisiyle bağlantılandırılır.

Akla uygun olanda, sınıflandırma, çıkarım yapma ve tümden gelme yöntemi uygulamaktır. Yani; akıl, düşünmedir. Horkeimer, bu tür akla öznel akıl der. Öznel akıl araçlar ve amaçlarla ilişkilidir. Ancak akıl uzun bir süre boyunca, insanlarsı ve sınıflar arası ilişkilerde, toplumsal kurumlarda, doğada ve doğanın görünüşlerinde varolan bir kuvvet olarak görülüyordu. Bu akıl kavramı öznel akli dışarıda bırakmıyor, rasyonelliğin sınırlı bir ifadesi olarak kapsıyor. Horkeimer bu tür akli nesnel akıl olarak adlandırıyor. Nesnel akilde önemli olan araçsal bir ilişki değil amaçlardır.

Bu iki kavram arasındaki ilişki sadece bir karşıtlık ilişkisi değildir. Tarihsel olarak, aklın hem öznel hem de nesnel yönleri başından beri varolmuştur ve birincinin ikinciyeye egemen oluşu uzun bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir (Horkeimer, 2008:57).

Akıl mitolojiyi sahte nesnellik olarak reddederken, bazı kavramlarını, düşüncenin temeli olan mutlak nesnel idealar gibi düşünme yetisiyle ilgisi olmayan ancak onun ötesinde olan kavramları kabul etmek durumundadır. Aklın bugünkü bunalımının temelinde, düşüncenin belli bir noktadan sonra böyle bir nesneliliği ya hiç kavrayamaması ya da bir sanrı olarak reddetmesi yatıyor. Böylece hiçbir gerçeklik kendi başına akla uygun olarak görülemez oldu, kavramların içi boşaldı sadece biçimsel kabuklara dönüştü.

Horkeimer'a göre, akıl öznelleşirken, biçimselleşmektedir, de (Horkeimer, 2008:58). Biçimselleşen akıl, kendi dışındaki etmenlere bağımlı duruma gelir. Akıl genel olarak zihnin eş güdüm yetisi olarak görünmektedir. Ortaçağ kilisesinin gücünü yitirmesiyle birlikte, aklın dinden ayrılması, nesnel yanının zayıflamasına ve biçimselleşmesine neden olan önemli bir aşamadır. Yeniçağda, Aydınlanma'nın ilerlemesiyle nesnel akıl düşüncesi dogmatizm ve boş inançlardan arındırılır; ama aynı zamanda, akıl kendi nesnel içeriğini de yok etme eğilimine girmiştir.

Adalet, eşitlik, mutluluk, mülkiyet düşüncelerinin hepsinin akla uygun olduğu, akıldan doğduğu ileri sürülüyordu. Sonradan aklın içeriği keyfi olarak, bu içeriğin sadece bir bölümüne, onun ilkelerinin sadece birinin çerçevesine indirgendi; tikel olan, evrensel olanın yerine sahip çıktı (Horkeimer, 2008:67).

Akıl bir araç haline gelmiştir. Nesnel içeriğinden soyutlanmış öznel akıl, biçimselleşmiş ve pragmatizmin de etkisiyle, kendi dışında belirlenmiş içeriklere teslim olur. Akıl bütünüyle toplumsal sürece boyun eğmiştir. Aklın araçsal değeri, doğa ve insan üzerinde egemenlik kurulmasında oynadığı rol, tek ölçüt durumundadır.

Kavramların içi boşaltılarak aklın biçimselleşmesi, insani içeriklerden de koparılmış olduğu anlamına gelir. Düşüncenin bu şekilde insansızlaştırılması, toplumun huzurunu etkiler. "Biçimselleştirilmiş akla göre, despotizm, zulüm ve baskı kendi başlarına

kötü değildir; eğer kurucularının kazançlı çıkma olasılığı varsa, hiçbir rasyonel merci diktatörlüğe karşı bir yargıda bulunamaz (Horkeimer, 2008:75).

Egemen akıl öyle bir sistem oluşturuyor ki diğer bütün akılları egemenliği altına alıp kendisi de bu oluşturduğu sistemin içinde kalır. Dolayısıyla kendisi de bu düzene ayak uydurmak zorundadır. Öyle ki, ince ve kurnaz bir zekayla insanları hiçbir zorlama ve baskı altında bulundurmadan gönül rızasıyla tahakküm altına alıyor. Bunda en büyük etken kültürün de araçsallaşmasıdır. Kültür en büyük yaptırım aracıdır. Kültürün ticarileşmesi kendi doğal özünü kaybetmesi fakat toplumun bunun bilincinde olmaması herkesin giderek birbirine benzemesine totaliter rejimin güçlenmesine neden olmaktadır.

Aydınlanmanın Diyalektiği'nde, kendi uyandırdığı kuvvetlerle baş edemeyen büyücünün çırağı problemi ele alınır. İnsanlık, doğaya hükmetmek peşinde geliştirdiği rasyonalitesini, şimdi bir denetim aletine dönüştürmüştür. Bu denetim, doğa ve çevreyle sınırlı kalmayarak kendine de dönmüştür. Bu durumun çözümlenmesi özellikle II. paylaşım savaşı sonrasındaki yılların dört özelliğini belirler: 1) İnsan akli tamamen araçsal düşünmeye indirgenir; 2) Kültür ticarileştirilir; 3) Yahudi düşmanlığı körüklenir; 4) İnsanın çıkarlarını ekonomik öncelikler altına alır, yani toplumsal ilişkilerde insani çıkarlar değil ekonomik çıkarlar önceliklidir. *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Reijen'e göre üç temel tezde özetlenebilir: Niyet, eylemlerimiz ve düşüncelerimizin temelidir; politika ve bilim tarafından yaratılmış görünen düzen sadece bir yanılsamadır, kargaşa bu durumun arkasında pusudadır; bunalım yüklü fenomenler, daha iyi ve bir politik bilimsel yönetimle baş edebilecek sıradan sarsıntılar değildir. Bunlar temel bunalımlardır. Yukarıda sözü edilen konular şu bağlamlarda ele alınabilirler: a) Bireysellik düşüşle temsil edilmektedir. Birey ne faşizm altında ne de bilim ve ekonomi altında kendini bulabilir, b) Dayanışma başkalarıyla birleşme ve ortak hareket etme güdüsü olmaktan çıkmıştır, c) "Bilimler", bu

olumsuz gelişmelere karşı mücadele etmek yerine onu pekiştirirler (Reijen, 1999:42). Problemin kaynağında duran yaklaşım, her şeyi araçsallaştırmadır ve buna hakiki olmayan anlamda egoist kendini koruma da katıldığında, öteki insanların eylemlerinin belirsizliklerinden beslenen paradoksal kaygı durumu tamamlanmış olmaktadır. Böylelikle mitler yaratılır, her şey bütüne uygun hale gelir.

Kültür Endüstrisi, kültürün değer verdiği her şeyi meta haline getirmiş, araçsallaştırmış ve tüketim nesnesi olarak insanlara sunmuştur. Görülmektedir ki, kültür endüstrisi ve iktidar ilişkileri arasında sıkı bir bağ vardır. İlerleyen bölümlerde de göreceğimiz gibi “iktidar her yerde” kültür’de, özgürlük’de gereksinimlerde, davranışlarda. Bu çalışmada bu bağın nitelikleri üzerinde durulmaya çaba gösterilecektir...

I. BÖLÜM AYDINLANMANIN DİYALEKTİĞİ ÜZERİNE

I.1. Aydınlanmanın Diyalektiği

Aydınlanmanın Diyalektiği'nde 18. yüzyıla değin bilimlerin, yaşamın iyileştirilmesine katkıda bulunduğundan yola çıkılır. Rasyonel süreçte bilim, alet ve üretimin gelişmesine etkide bulunmakta, mitlerden uzaklaşmakta, birey geleneksel politik bürokratik denetimden kurtulmaktadır (Veysal, 2009:328). Ancak bu pozitif ilerleme aklın kendini açması, daha sonra yerini aklın tahakkümüne bırakacaktır. Bu da teknoloji ve gelişme anlamında bir ilerleme sağlasa da insanlık adına tam bir gerileme olacaktır. Dinazorların aptal olup birbirlerini yedikleri, birbirlerini yok ettikleri gibi insanlık da savaş ve egemenlik arzusu ile kendi soyunu tüketme tehlikesini yaratmaktadır. Bugün, bir yandan kültür endüstrisi ve onun yan etkileri, öte yandan insanlığın ileri teknolojiyle üretmiş olduğu ağır sanayi silahları insan soyunu tehdit etmektedir.

Aydınlanmanın Diyalektiği'nde ele alınan temel konulardan birisi de, bilimin ilerlemesi ve buna bağlı olarak toplumsal ilerlemedir. Buradan çıkan diyalektik ise iktisadi üretkenliğin artışı bir yandan adil bir dünya için gereken koşulları yaratırken öte yandan teknik aygıt ve onun kontrolünü elinde tutan sosyal gruplara nüfusun geri kalanı üzerinde ölçsüz bir üstünlük sağlamasıdır.

Özerkliği elinden alınmış, kültürün totaliter bütün tarafından işgaline karşı çıkılması ve bu bağlamda kültürün kendine özgü nesnel belirlenimlerinin söz konusu koşullardaki ölçülerinin ne olabileceğinin ya da ne olamayacağına ortaya konulması ve geç kapitalizmin paraya, maddi değer ve öznel çıkarlara tahvil edildiği, üretimin pazarı amaçladığı bir kültür anlayışının aşılması, *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nin *Kültür Endüstrisinin eleştirisi* bölümünde ele alınmıştır. Onun kültür endüstrisini eleştirisi, bir

kapitalizm eleştirisi olarak düşünölmelidir (Veysal, 2009:329). Kapitalist bir düzende yaşayıp her anlamda içimize nüföz eden költür endüstrisi içinde onu eleştirel bir gözle analiz etmenin zorluğu gözden kaçırılmamalıdır.

Költür endüstrisi, költürel eşyalar üreterek ve bunları kitlesel iletişim araçları üzerinden dağıtarak halkı manipüle eder. Böylece, költür, halkın içinden çıkan bir oluşum olmaktan çıkar, sanayi haline gelen ve halka sunulan bir meta olur. Kitle iletişim araçlarıyla belirginleşen popüler költür, sınıf ve hiyerarşiler arasındaki farka dayanmaktadır. Ekonomik koşullar ne kadar kötü olursa olsun popüler tüketim üzerinden kolaylıkla sağlanabilen hazla halk pasifleşmektedir. Buna bağılı olarak da popüler költür ile halkın pasifleşmesi doğru orantılıdır diyebiliriz. Her şey iktidardaki öznel akılların oluşturduğu bir sistem içerisindeydir. Tüketiciler kendilerini boş zamanlarında bile sistemin getirdiğı üretimin birliğine uydurmak zorunda kalmaktadır.

İnsan-öznelere oranla basit nesnelere olarak görüldüğü ölçüde, bir zamanlar özerk olduğu varsayılan özne de giderek her türlü içerikten arındırılır ve bir noktadan sonra adlandırılacak hiçbir şeyi kalmamış bir ada dönüştürölür (Horkeimer, 2008:120). Bütün varlık alanlarının araçsallaşmasıyla bunları kullanan özne de zorunlu olarak araçsallaşır. Özneyi yüceltmesi gereken öznelleşme, aslında onu yok oluşa mahkum etmektedir.

I.2. Aydınlanma

İngilizce'de aydınlanma, "light" (ışık) sözcüğünden türetilen "entlightenment" kavramıyla karşılanır. 18. yüzyıl Fransa'sında "lumieres" (ışığın) gerçekleştirdiği "sicle philosophique"ten (felsefi yüzyıldan) söz edilir. "Sicle des lumieres" ve "sicle eclaire" (Aydınlanmış yüzyıl) ifadeleri birbirine karışmıştır. İtalyanca "illuminismo", İspanyolca "ilustracion" kavramlarıyla karşılanan aydınlanma, Almanca'da 1750'den itibaren "Aufklärung" sözcüğüyle karşılanır. Rusça "prosvetit", "provesceniye" (Aydınlanma) ve "prosvetitel" (Aydınlanmacı) sözcükleri "svet" (ışık) sözcüğünden türetilmiştir (Atayman, 2006:16).

Aydınlanma hareketinin gelişmesi, her Avrupa ülkesinde mevcut tarihsel koşullara bağlı olarak farklı olmuş, Aydınlanma kavramının taşıdığı genel anlam da farklılaşmıştır (Atayman, 2006:16). Horkheimer ve Adorno *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı eserinin ilk bölümünde Aydınlanma kavramının ilerlemeci bir düşünme olarak hedefini her çağ ve döneme değinerek ele alır.

Aydınlanma, gelişen düşünmenin en geniş anlamında, başlangıçtan bu yana insanlardan korkuyu kaldırmak ve onları kendilerinin efendisi durumuna getirme amacını gütmüştür. Ne var ki, tamamen aydınlatılmış yeryüzü bugün muzaffer bir felaketin belirtilerini taşıyor. Aydınlanmanın programı dünyayı gizlerden kurtarmaktı. Mitleri parçalayarak, hamhayalleri bilgi vasıtasıyla alaşağı edecekti (Adorno ve Horkheimer, 1995:19). Adorno'nun ifadesiyle deneyci felsefenin babası Bacon, insanın saygın bilgilere erişebileceğini ama bunun yerine zihni boş kavramlar ve plansız deneylerle eşleştirildiğini söylemektedir.

Aydınlanma, metafiziğin Platon ve Aristoteles'ten miras kalan bölümünde eski güçleri tekrar tanımış ve tümellerin hakikat üzerindeki hak iddiasını boş inanç diye

kovuşturmuştur. Aydınlanma, genel kavramların otoritesinde, insanların doğayı etkilemeye çalışmak için tasvirleri karşısında gizemli ritüeller düzenledikleri kötü ruhlardan duyulan korkuyu gördüğünü sanmaktır. Artık gizli özellikler, hükmeden ya da içkin güçler yanılışmasına kapılmadan maddeye egemen olunacaktır. Hesaba katılabilirlik ya da yararlılık ölçütüne uymayan her şey Aydınlanmanın gözünde kuşkuludur. Dış baskılar umursamadan bir kez gelişmeye başlarsa artık durmak bilmez. İnsan haklarına ilişkin düşünceleri geçmişteki tümellerden farklı değildir. Bulunduğu her çeşit manevi direnişte gücü artar. Bu durum Aydınlanmanın kendisini hala mitlerde de görmesinden ileri gelir. Direniş hangi mite dayanırsa dayansın, bu tür karşıtlıkta argüman haline gelmeleri nedeniyle, Aydınlanmaya yükledikleri yıkıcı rasyonellik ilkesine sıkı sıkıya sarılırlar. Aydınlanma totaliterdir (Adorno ve Horkheimer, 1995:22). Aydınlanma, insanlığı eleştirel aklın kullanılmasıyla batıl inançtan gizemli güçlerden ve doğa ile ilgili korkulardan kurtarmayı amaçlamaktadır. Ancak ister epistemolojik olsun ister ontolojik olsun her dönemde de negatif diyalektiğin esaretinden kurtulamadan Aydınlanmanın karşı olduğu mite geri döndüğü görülmektedir.

Aydınlanma, aydınlanmak; Tanrı'nın insanın içine doğması, manevi kurtuluş anlamına gelen dindeki kavramdan farklı bir içerik taşır burada. İnsanın bir yandan kendini doğal bir varlık olarak benimserken, öte yandan insanlığın ancak insanın özüne ve doğasına, mantığına uygun, hümanist bir toplum düzeninde gerçekleştirilmesinin mümkün ve zorunlu olduğu ayrımsaması, giderek kendi yeteneklerinin bilincine varması anlamına gelir. Kant, 1784' te Aydınlanmayı "insanın, kendi suçuyla içine düştüğü bir ergin-olmayış durumundan kurtulması", "aklının her yanını, her yerde açıkça kullanma özgürlüğü" diye tanımlar; Kant'a göre Aydınlanmış olmak, insanın kendi aklını bir başkasının yönlendirmesi ve kılavuzluğuna yer vermeden kullanabilmesi demektir. Kant'ın

tanımlamasını yaptığı tarzda bir Aydınlanma insanın kendi aklını kullanarak kendi yarattığı değerlere yabancılaşmadan doğrusal bir ilerleme anlayışını ifade eder. Akıl kavramıyla ilgili temel düşüncelerden birisi aklın Aydınlanma'yı doğurduğuyla ilgili akıl bize hep mantıksal olanı gösterir bizi aydınlatarak geliştirir, yönlendirir. Kant'ta önemli olan bir ifade, *sapere aude* yani *bilmeye cesaret et*,tir. *Bilmeye cesaret etmek*, aklın Aydınlanma'sını kabul eden bir yaklaşımın hareket noktasıdır. Daha çok Adorno'da Aydınlanma'nın aslında başka bir işlev gördüğü görülmektedir.

Aydınlanma Projesi doğrusal ilerleme anlayışına dayanmaktadır. İlerlemeci tarih felsefesi olarak da adlandırılan bu öncül, bilimin durmadan geliştiği ve ilerlediği, buna bağlı olarak toplumunda sürekli ilerleyeceği savına dayanmaktadır. Sürekli ilerleme ve gelişme içinde olan bir bilgi ile ideal toplum düzenine ulaşabileceği düşünmekte, ideal toplum düzeni, laik bir temele oturan 'mutlak gerçek' olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda modernizm de, bir Aydınlanma projesi olarak tanımlanabilmektedir. Nesnel ve evrensel bilim düşüncesi, evrensel bir ahlak hukukunun olabilirliği, aklın tekliği bu projenin temel taşlarını oluşturmaktadır (Gökberk, 1990:326). Ancak Horkheimer ve Adorno'nun Aydınlanmanın Diyalektiği'inde söylediği gibi aklın 'kendisinin efendisi olma' amacını gütmesi, yani, insanın aklını kullanarak doğaya ve insanlığı tahakkümü altına almasıdır.

Marx ise, "Aydınlanma tarihinin sürekli bir ilerleme olduğu anlayışını paylaşmaz. Marx burjuva toplumunu aklın gerçekleştirilmesi olarak değil, özellikle kendi teknolojik dinamizmi ve sınıflı toplumu yıkmaya yeteneği taşıyan bir toplumsal güç olan proletaryayı beslemesiyle ayırt edilen, sınıf sömürsünün son biçimi olarak görür" (Callinicos, 2001:102).

Lessing, Aydınlanma'nın bizi yaratılış, vahiy ve ebedi azap mitlerinden kurtardığını söylüyordu. Bu bir kere olduktan sonra da, resmi korku kozmik yaptırım gücünün bir kısmını, deney ve sınama sürecinin başlamasını teşvik edecek ölçüde büyük bir kısmını yitirdi. "Rönesans'ın ilk dönemlerinden itibaren", diyor Bakhtin, "resmi korku ile resmi olmayan, popüler gülüş arasında, şansların eşit ve sonucun hiçbir biçimde belirlenmemiş olduğu bir mücadele verildi. Başlangıçta mekânsal ve zamansal olarak yılda bir yapılan karnaval şöenleriyle sınırlı olan gülme, dünyanın bütünüyle farklı, kesinlikle resmi olmayan, kilise dışı ve yönetim dışı bir yönünü", "insan ilişkileri içindeki kişi"nin dünyasını ortaya çıkarıyordu, işin aslı, karnaval gülüşü sıkıcı gündelikliğin resmi ciddiyetine taban tabana zıt şenlikli bir başka dünya kuruyordu. Bu alternatif dünya, o ilk resmi ve ciddi dünyanın pençesi bir süreliğine gevşediğinde ya da tamamen açıldığında ziyaret edilmekteydi. Bu öteki dünyaya, gülmenin dünyasına yapılan ziyaretler "insanları korkudan kurtarıyor, dünyayı kişiye yaklaştırıyordu". Bundan böyle, bir değil iki dünya olacak ve insan hayatı korku ile gülme arasında gidip gelecekti, tıpkı insanların birlikte yaşamasının yasaya uymak ile insan birlikteliğinin hiçbir-zaman-tam-olarak- ehlileştirilmeyen, gemlenmesi imkânsız taşkınlığı arasında gidip gelmesi gibi" (Bauman, 2000:70).

Aydınlanma, akıllı egemenliği altına alarak ona nüfuz etmiştir. Aydınlanmacı akıl, akılcı bir toplum değil, yönetilen bir toplum üretmektedir. Akıl ve diğer karşıtlığı bu üretimi beslemekte, Aydınlanmanın önerdiği özgürleşme, hapsedici sonucu beraberinde getirmektedir. Aydınlanmanın özgürlüğü sadece özgürlüğün biçimi ya da estetiği olmaktadır. Bunun diğer adı temsildir. Bundan dolayı postmodern felsefedeki başlıca eleştiri konularından biri, anlamın veya gerçeğin kendilerini ileten temsilleri öncelediğini ve belirlediğini ileri süren klasik temsil teorisidir (Jay, 1989:560). Görülmektedir ki, bu teori, postmodern felsefede toplumsal normatiflikle ilişkilendirilmesinden dolayı, siyasal bir değer kazanmaktadır.

Akıl ve Aydınlanma ilişkisinde ilginç bir paradoks var; öznel akıl, nesnel akıl ayrımında; genelin ve her tek'i içirme, öznel olanda da tekil olan ve bütünü hiçleyen bütünü göz önünde bulundurmayan; öznel aklın negatif bir yanı var. Nesnel aklın pozitif bir yanı var ve nesnel aklın olduğu bir yerde insanlık kendini taşıyabilir, yani insan

onuruna uygun yaşayabilir. Akıl ve Aydınlanma da yer değiştiriyorlar, dikkat edilirse akıl rasyonel olanı ister, amaçları rasyoneldir, yani, insan toplumunun gelişmesini ve onun gereksinimlerini karşılamaya yöneliktir. Aydınlanma aklın bu temelde yükselişine hizmet eden sonuçtur, bir implikasyondur. Aklın insanlığa rasyonel amaçlar için hizmet etmesinden ortaya çıkar; ama aklın bu genelliğinden nesnelin tekil olanı içererek genel olanı kurma çabasında ilginç bir şekilde, Aydınlanma hem nesnelken sonuç olarak öznel olanı negatif olanı çıkarır, Aydınlanmanın ürünü nesnel olandan çıkıyor genel akli ortaya koyuyor ama; ilginç bir şekilde Aydınlanmanın kendisinden ortaya çıkan bir sonuç var. Tekil, işte paradoks budur. Bu şu demektir; aynı zamanda, kapitalizmin üretim ilişkileri olarak, insan ilişkileri alanında da pragma, bencillik, egosentriklik üretim diyelim, kapitalizm bakımından hiç biri bütünü hedeflemez ama içsel bir bütünlükte vardır bu üretimde. Tüm dünyaya mal satmak; ama dikkat edilirse tüm dünyaya mal satmak, üretimin kendisinde patronun bir çıkarı var, öyle bir şey ki, Horkheimer ve Adorno söz konusu Aydınlanmanın ortaya çıkarmış olduğu (implikasyonların) yan etkilerinin aslında söz konusu süreçleri negatifleştirdiğini söylüyorlar. Görülüyor ki, başlangıç noktası vardıği yer. Ancak ilginç bir şekilde hem artı hem eksi iç içe, yani, hem genel amaçlardan hareket ediyor hem de genel amaçlardan hareket edilerek üretim yapılıyor. Ama aynı zamanda bireysel çıkarlar güdülüyor. İşte bu çelişki bağlamında Frankfurt Okulunun temel savı bu düşünceye dayanıyor. İşte bu nedenle içerisinde bulunduğumuz Aydınlanma artık olumsuz bir nitelik almıştır.

Aydınlanma'nın bir başka önemli yorumu da, Alman filozof Jürgen Habermas'ın, Horkheimer ile Adorno'nun görüşlerinin birçoğunu benimseyerek, Aydınlanma'nın kültürü tükettiğini ve kültürü metaya, bilgiyi de enformasyona dönüştürdüğünü ileri sürdü. Ancak, Habermas'a göre, başka özellikleri Aydınlanma'nın

fikirlerini hâlâ peşinde koşmaya değer kılmaktadır. Habermas da Kant gibi, Aydınlanma'nın sona ermiş bir dönem olmadığını, hâlâ sürdüğünü düşünmektedir (Outram, 2007:23).

Aydınlanma, esas anlamıyla ideolojik gerileyişini, medyada belirleyici olarak da sinema ve radyoda göstermektedir. Aydınlanmanın buradaki işlevi, özellikle yapım ve yayın tekniği ile bunların kitle üzerindeki etkisinin hesaplanmasında ortaya çıkar. İdeoloji, kendine özgü içeriği gereği, tekniği kullananlar tarafından var olanların ve iktidarın tanrılaştırılmasıyla tükenmektedir. Aydınlatılmış uygarlığın aslında barbarlığa dönüşmesi söz konusudur. Kendi kendini yok etme, başlangıcından beri aklın kendisine aittir (Veysal, 2009:320).

Aydınlanma, burjuvazinin bir sınıf olarak kendini gerçekleştirebilmek için giriştiği kurtuluş (özgürleşme) hareketine ve buna bağlı ideoloji ve edebiyatın, belirli bir tarihsel biçimine verilen addır. Aydınlanma hareketi, burjuvazinin kendi sınıfsal kimliğine kavuşma hareketinin ikinci aşamasında, başka deyişle, bir sınıf niteliğine bürünüp feodalizme, onun kast/zümre yapısına, mutlakiyetçi monarşiye karşı siyasal mücadeleyi başlattığı aşamada ortaya çıkar ve gelişir (Atayman, 2006:13).

Aydınlanmayla birlikte, feodal düzene "Tanrı'dan gelme kutsal bir düzen görüntüsü" kazandıran metafizik ilahiyatçı evren tablosu da aşılmaya başlar. Aydınlanma hareketi, burjuva-demokratik ya da liberal eğilimli değişik birçok akımı kapsar ve bu akımlarla birlikte birçok gelişme aşamasından geçer. Aydınlanma özünde bir karşı çıkış hareketidir. "Din, doğa görüşü, toplum, devlet düzeni, her şey acımasız, kıyasıya bir eleştiriden geçiriliyordu. Her şey varlığını ya aklın yargıç sandalyesi önünde haklı çıkarmak ya da varlığından vazgeçmek zorundaydı" (Atayman, 2006:14). Aydınlanma hareketinin burjuva sınıfının karakteristik özelliklerine sımsıkı bağlı olduğu, burjuvazinin

kendi çıkarlarını "insana ilişkin çıkarlar" ya da "genel demokrasi" olmasından bellidir. Bu yönüyle Aydınlanma hareketi, burjuvazinin dünyasının "kutsal âlemin dışında kalan temellerinin ters çevrilmiş bir biçimi", "dünyevi olanın üstüne yükselip nurlanmış, bu niteliğiyle de kendinden dışarı fırlatılmış, yansıtılmış bir görüntü" ya da "burjuvazinin idealize edilmiş dünyasıdır".

Adorno ve Horkheimer toplumsal bütünü Eleştirel Teorisi'ni yaratma amacından asla vazgeçmezler: İnsanlığın, gerçekten insani bir sosyal devlet kurmak yerine, yeni bir barbarlıkla karşı karşıya gelmesinin nedenlerini anlaşılır kılmak için felsefi, psikolojik ve sosyolojik çalışmaları eleştirmek gerekmektedir. Burjuva kültürünün çöküşü yalnızca bilimin anlamından kuşkuya düşürmekle kalmaz, akıl bile, Aufklârung anlamında sürekli özyıkıma maruz kalır. Düşünce, dönem ideolojisinin güncel durumunu açıklamalıdır: Düşünce meta olmuştur, meta fetişizmi her yerde hazır ve nazırdır ve dil artık bir tür reklam ve ticari tanıtım aracıdır (Spurk, 2008:87).

Doğanın yozlaşması doğaya egemen oluştan ileri gelir ve bu egemenlik aklın varoluş nedenidir. Akıl ona egemenlik olduğunu kabul ettiren ve doğaya geri döndürülen yadsıma yüzünden, kendisini doğaya köle kılan egemenlik hakkını elinden kaçırmaktadır (Adorno ve Horkheimer, 1995:59).

Lasn'a göre, dört yanımızı kuşatmış medyaya uyum sağlama sürecindeyiz. Tarihsel olarak bakıldığında elektronik çevre içinde yetişen ikinci, bilemedin üçüncü nesiliz. Karadaki yaşama uyum sağlamak binlerce nesle mal oldu, bu yüzden hızla doğal ortamın yerini alan bu yeni elektronik medya ortamına uyum sağlamanın da onlarca nesle mal olacağını varsaymak gayet makul bir yaklaşımdır. Ruhsal durumumuzdaki gel-gitler ve bastırılmayan kızgınlıklar, aslında yaşam sistemimizin geçirdiği şokun belirtileri

olabilir. Elektronik kumsalda nefeslenip evrimleşmeye çalışan mahluklarız (Lasn, 2004:13).

Kültür endüstrisi ve iktidar ilişkileri bağlamında Aydınlanma düşüncesinin önemini toparlamak gerekirse; Ortaçağın ve skolastik felsefenin kapalı ve baskıcı etkisinin çekilmez bir hal almasıyla birlikte bilim ve teknolojiye ilerlemeler aklın ön plana çıkmasını sağlamış. Bu zamana kadar ki mitlerinden kurtulmak isteyen akıl bilmeye cesaret eder ve artık kendi kendisinin efendisi olmak için çabalar. Rasyonel amaçlar için insanlığa hizmet eden aklın genelliğinden tekillerin birliği orataya çıkar. Tekil olanlardaki ortak yanlar ele alınıp öznel akıl süzgeçinden ortaya konur. Böylece tekillerin tek tek gereksinimleri daha önceden düşünülüp planlanmış bir şekilde sunulur. Bir zaman sonra artık tekillerin gereksinimleri değil öznel aklın çıkarları doğrultusunda oluşturulan gereksinimler tekillere entegre edilir. Aydınlanma için atılan her adım her yenilik bir implikasyon olarak yansımıştır. Ancak iktidarın çıkarlarını koruyan bu implikasyonun fark edilmeden öznel akıl tarafından rasyonel amaçlarla entegre edilmiştir. Kendi düşünce ve çıkarlarının bir başkası tarafından benimsetilmesi ve uygulatılması için yeni dönem otorite ve iktidar şekilleri oluşmuştur. Öznel aklın ortak çıkar ve yaşamların oluşturduğu tek tip bir akıl ve Aydınlanma nereye kadar bir ilerleme olarak görülebilir. Şartlanma, koşullanma, gibi zorla dayatılan seçenekler arasından en mantıksal olanı seçmek ne kadar akılsal ki? Modern iktidar ya da otoriteryanizm, totalitarizm gibi hiçbir tahakküm altında bulunmadan olmayan bir açıdan bakmak, düşünmek, istemektir akılsal olan.

I.3. Diyalektik

Tüm düşünsel kavrayış ve felsefî problematlere yaklaşımında negatif diyalektiği bir yöntem olarak uygulayan Adorno'nun "Negatif Diyalektik"inin köken, anlam ve uygulayımı bakımından ana hatlarıyla ele alınması onu anlamak açısından belirleyici bir yer tutar.

Adorno "Diyalektik Aklın", "egemen akıl karşısında egemen olmayan akıl" olduğunu, onun, "berikinin suçunu kanıtlamak, sonra da onu yerden kaldırmak suretiyle bizzat ilkin aklı" olduğunu belirtmektedir (Soykan, 2000:39).

"Negatif Diyalektik'te "varolan olmadan Varlığın olamayacağı" düşüncesini ileri süren Adorno, kavramın ve de varlığın düşünmenin soyutladığı kaçınılmaz taşıyıcısı olarak şeyi, en dış ve elbette en başka düşünme süreciyle ortadan kaldırılamayan, düşünmeyle özdeş olmayan olguların soyutlanması olarak düşünmektedir. Şey olmadan formel mantık bile düşünülmez ona göre. Formel mantık metalojik artığından koparılamaz. Ulamsal (kategorik) olarak olgusal olan ancak içeriksel deneyimiyle belirlenir (Veysal, 2009:334).

Aydınlanma ve akıl kavramında kutsal olanın mitselleştirdiği totaliter yan eritiliyor. Özne, tek teklerin özerkliği ortaya çıkıyor; ama bu tek tek özerkliğin ortaya çıktığı yerde yine genel totaliterynizm kendini gösteriyor, hep böyle bir negatifik, olumsuzluk var ama bu olumsuzluk hep de farklı öğeleri öne çıkarıyor. Aydınlanmanın iki temel nedenden dolayı tam da kendisinin tersi durumunun ortaya çıkmasına yol açtığı belirlenebilir. İlkin araçsal aklın her şeyin evrensel alışverişin hizmetinde olduğu ve her şeyin bir başka şeyin soyut eş değerine indirildiği değişim ilkesiyle yakından bağlantılı olduğu görülmektedir, ikinci araçsal aklın kendi isteğine ters düşen yıkıcı etkisi doğanın

tahakküm altına alınmasıyla yakından ilişkilidir. Özdeşlik mantığının dolayısıyla, Aydınlanmanın aşılması özdeş olmayana geri gitmedir.

Adorno'nun diyalektiği, Hegel ve Marx'ın diyalektiğinden ayrı bir duruş sergilemektedir ve farklılıkları nedeniyle, ama aynı zamanda da uygulamısal içeriğindeki ayrılıklar nedeniyle Adorno tarafından kavrayışının içeriğini betimleyecek şekilde “Negatif Diyalektik” olarak adlandırılmıştır. Adorno “Negatif Diyalektik”i ile Hegel ve tarihsel maddeci temellere dayanmakla birlikte Hegelci bir diyalektiği izleyen Marx ve Engels'in diyalektiğinden farklılıklar göstermektedir.

Hegel'in diyalektiği; ilkin olanaklar ülkesi durumunda olmakla henüz belirlenmemiş olması nedeniyle bir tanımlı yapılamayan Mutlak İdea'nın kendini doğada olumsuzlayarak ve açarak, daha sonra da Tin dünyasında yeniden tüm olanakları açarak gerçekleştirmesi suretiyle, yani tez, antitez ve sentez aşamalarından geçerek yine kendine dönmesi yoluyla tamamlanmaktadır (Veysal, 2009:343). Marx'ın tarihsel materyalist diyalektiğinde, Tin dünyasının yerini, insanın somut tarihi dünyası alır. Buna göre de denilebilir ki Marx'a göre tez: (salt özdeş tinin yerine) “ilkel komünal toplum” (ya da maddi tinsel dünya), “mutlak” ya da kendini gerçekleştirmiş tinin yerine de “komünist” toplum koyularak Hegelci diyalektiğin eksik yanları giderilmiştir. Adorno'nun “Negatif Diyalektiği”nde, tüm farklılıklarına karşın Hegel ve Marx'ın diyalektik kavrayışları tümüyle olumsuzlanarak hiçlenmezler, “Negatif Diyalektik”te özümşenerek içerilirler.

Adorno'ya göre, Hegel ve Marx'ta teorik açıdan yetersiz kalan şeyler tarihsel pratiğe açıldılar; bu yüzden, düşünce, pratiğin önceliğine akıl dışıca boyun eğmek yerine, söz konusu şeyler yeniden düşünümlemelidir; kaldı ki bizzat pratik (bir zamanlar) çok önemli bir kavramdı. Hegel'e mesafe koyma bütüne ilişkin bir çelişkide

görülmektedir. Söz konusu çelişki herhangi bir program doğrultusunda parça parça yatıştırılmaz (Veysal, 2009:336).

Adorno'ya göre her belirleme özdeşliktir. İşte bu belirleme, nesnenin kendisi olduğu, fakat özdeş olmadığı şeye de yaklaşır. Belirleme bunu gerçekleştirmekle, kendisinin de bunun tarafından gerçekleştirilmesini ister (Veysal, 2009:339). Aslında özdeşsizlik özdeşliğin gizli amacı ve onda korunması gereken şeydir. Geleneksel düşüncenin hatası da özdeşliği kendi amacı olarak görmesidir. Özdeşliğin (aldatıcı) görünüşünü yıkan güç aynı zamanda bizzat düşünmenin gücüdür. Bu 'budur'un kullanımı, yine de mutlak biçimi sarsar. Özdeş olmayanın bilgisi, özdeşlik düşüncesinden daha çok ve daha farklı özdeşleştirildiği için de diyalektiktir.

Diyalektik nesnel olarak aklın eleştirisinin irdelediği kazanımca, yani bilgi kuramı tarafından özendirilir ve bununla diyalektik doruğa ulaşan idealizmin batışından kurtulur. Genellemenin biçimi sayesinde düşünmenin sözkonusu olgusalardan kurtulmak istemesi, yani mutlak biçimin ön kabulü yanıltıcıdır. Biçim için olgusal olanın oluşturucusu onun içeriksel deneyimidir. Düşünce, karşıtı olan idealizmin momentine götürür; ancak bu moment düşünceye dönüşmez (Veysal, 2009:334).

Aydınlanma bir kere aşılmaya başlandığında başlangıçta koyulmuş olan o özdeşlik ilkesi artık aşılmıştır; Aydınlanma'da aşılmıştır. Çünkü Aydınlanma da özdeşliği kuran bir yapıya dönüşmüştü hatırlarsanız, önce miti, dogma, önyargı sorguladı; insanlar özerk varlıklar olarak kendilerini kurdular, fakat kısa bir sürede Aydınlanma da yeniden diktatörlüğe egemenliğe dönüştü böylelikle özerklik hemhal olmaya ya da bütün olarak herkesin anlayacağı bir sürece indirgendi. Böylelikle de özgürlükler ortadan kalktı, şiddet ve diktatörlük kendini aydınlanmada hissettirdi deniyor. Aydınlanmada yeniden geriye dönüş; yani mitin kendisine dönüş nasıl ortadan kaldırılabilir? Diyalektik olarak özdeşlik

mantığının kaldırılmasıyla; yani biz herhangi bir konu hakkında diyalektik düşünmeyi geliştirdiğimiz zaman ancak içerisinde bulunduğumuz süreç hiçbir zaman özdeşlik ilkesine dayanan bir sosyal sürece yansımaz. Özdeşlik ilkesinin düşünmede yittiği yerde özdeşlik kendini egemen kılar demek istiyor. Bu nedenle özdeşlik ilkesini içerip aşan bir kurgu gücüne sahip bilincin varlığına dayanabilir hakiki aydınlanma, hakiki bir birey oluş. Her türden otoriteyi egemenliği reddeden bir yaklaşım bu çünkü özdeşleştiren bir yaklaşım otoriterdir; senle ben aynıyız, onunla o aynı, hepimiz bir ve aynıyız, ama bizi bir yapan ne: tabii ki tepemizde duran otorite bizim dışımızda bir şey bizi bir ve aynı sayıyor.

I.4. Mitin Kendine Dönüşü

Aydınlanma'nın temelini bakıldığında 18. yy. da düşünce ve toplumsal yaşamda kendini göstermeye başlıyor. Birey bağlamında dile getirilecek olursa Aydınlanma'ya vurgu, özellikle bireyin düşünsel iradeleriyle kendi hakkında olduğu kadar toplum hakkında da etkinlikte bulunması dogma ve kör inançlardan uzaklaşması, akıl ve bilgiye dayalı bir yaşamın benimsenmesi uygulamasıdır. Öznenin birey olarak varlığını ortaya koyması ve bu ortaya koyulmuş birey haliyle öteki öznelere de kabulü söz konusudur. Ancak, mitlerin egemen olduğu teolojik dönemde böyle değildi. Aydınlanma'nın ve aklın ortaya koyduğu şey, öznenin özne olarak kabulü, türün her bir tekinin egemen özerk varlık olarak dünyaya gelişini kavrama ve bu kavradığını da hayata geçirme gücünü kazanması, bunlar modernleşme diye de dile getiriliyor.

Horkheimer'in ve Adorno'nun Aydınlanma eleştirisi araçsal aklın merkez olduğu batı Aydınlanmasını mite benzetir ve bu eleştiri, insan - doğa ilişkileri üzerinden giden bir merkezde temellenir. Önce Aydınlanma kavramına yaklaşırlar; akabinde Aydınlanma kavramını Homeros'un Odessa destanını metafor olarak kullanıp somutlaştırırlar. Odessa destanının başkarakteri Odysseus'un geri dönüş yolculuğunu insanlığın Aydınlanma projesine benzetirler (Eğri, Politik Söylem:2011).

Nasıl Sirenler anlatısı mitosla rasyonel emeğin iç içeliğini barındırıyorsa, bir bütün olarak Odysseia da Aydınlanmanın Diyalektiği'ne tanıklık eder. Epos, özellikle en eski katmanlarında, mitosa bağlılığını açığa vurur: Serüvenler halk geleneğinden kaynaklanır. Ama Homerosçu tin, bu söylenceleri kendisine mal edip "düzenlerken" onlarla çelişir. Yeni klasik filoloji tarafından zaten çözülmüş olan o bildik epos-mitos eşitliği, felsefi eleştiri karşısında kendisini tam bir aldatma olarak açığa vurur. İki kavram birbirinden ayrılır. Kendisini Homerosçu redaksiyonun ek yerlerinde belli eden tarihsel bir

sürecin iki aşamasına işaret ederler. Homerosçu söylem dilin genelgeçerliğini hâlihazırda varsaymamışsa eğer, yaratır; toplumun hiyerarşik düzenini tam da onu göklere çıkarttığı yerde, toplumun kendi tasvirinin dışrak şekli aracılığıyla çözer. Akhilleus'un öfkesine ve Odysseus'un doğru yolu bulmak için yaptığı yolculuğa ilişkin ezgiler söylemek, hakkında daha fazla ezgiler söylenemeyecek olana özlemle üslup kazandırmaktan başka bir şey değildir artık. Serüvenlerin kahramanı bağdaşık benlik-iddiasından [Selbstbehauptung] türeyen burjuva bireyi kavramının ilk örneği olarak ortaya çıkar; bu bireyin tarihöncesi örneği de bir yerden diğerine sürüklenendir. Sonuçta tarih felsefesi bakımından romanın karşıt kutbunu oluşturan eposta romanımsı özellikler belirir ve o anlam dolu Homerosçu dünyanın saygın kozmosunun, düzenleyici aklın bir başarısı olduğu ortaya çıkar: düzenleyici akıl mitosunu, tam da mitosunu yansıttığı rasyonel düzen sayesinde yok eder (Horkheimer ve Adorno, 2010:68). Tam da bu bağlamla ilgili olan düzenleyici akıl mitosunu Mehmet Eğri'nin *Aydınlanma ve Mit ilişkisi* adlı yazısında çok güzel ifade edilir; insanlığın doğada açıklayamadığı bir çok olguyu ve olayı mitlerle açıklamaya çalışması, ilkçağ döneminde bir Aydınlanma olarak görülürken, daha sonraki tarihsel süreçte dinlerin ortaya çıkışı ile aynı olgu ve olayların açıklamasının tanrıya/tanrılara ve "kutsal kitaplarına" dayanarak yapılması aklın diyalektiğinin bir sonucudur (Eğri:2011).

Özgün mitosta bile, faşizmin hilekârlığında üstün gelen ve faşizm tarafından Aydınlanmaya yüklenen bir yalan momentini mevcuttur. Ama Aydınlanmayla mitosun iç içeliğine ilişkin, Avrupa uygarlığının temel metni olan Homeros'unkinden daha canlı tanıklık eden başka bir yapıt yoktur. Homeros'ta epos ve mitos, biçim ve malzeme birbirinden ayrılmakla kalmaz, birbiriyle karşı karşıya da gelir. Estetik düalizm tarihi felsefi eğilimi kanıtlar: "Apolloncu Homeros yalnızca bireyselleşmemizi borçlu olduğumuz genel insani sanat sürecini sürdürür" (Horkheimer ve Adorno, 2010:71).

Demek ki sorun, miti yeniden ele geçirip kültürün yitirilmiş canlılığını onarma sorunudur. Bu sorun Nietzsche'nin hem "ilk" dönemi hem de "olgun" döneminin merkezini, bütün girişiminin odağını oluşturur. Kabul etmek gerekir ki, son dönemine girdiğinde soruna ilk yaklaşımından kökten farklı bir biçimde yaklaşır. Bu yüzden, temeldeki amaç sürekliliği -mitin kültürel vazgeçilmezliği inancını sürdürmesi- genelde tamamen gözden kaçırılır (Megill, 2008:125).

Aydınlanma, mitsel köktenci bir duruma gelmiş korkudur (Adorno ve Horkheimer, 1995:32). Aydınlanmanın özü, kaçınılmazlığı, egemenlikten kaçınamama olan bir seçenektir. İnsanlar her zaman doğaya boyun eğme ya da doğayı kendilerine boyun eğdirme seçeneğiyle karşı karşıya kalmıştır. Burjuva meta ekonomisinin yaygınlaştırılmasıyla birlikte, hesap eden aklın güneşi mitin karanlık ufkunu aydınlatmıştır; Şimdi bu güneşin buz gibi ışınları altında yeni barbarlık tohumları olgunlaşmaktadır. Egemenlik altında her zaman mitin çekim alanına giren insan emeği, egemenliğin baskısı altında hep mit tarafından uzaklara taşınmıştır (Adorno ve Horkheimer, 1995:50).

Horkheimer ve Adorno, Aydınlanma dönemini tanımlarken bu dönemin rasyonel bir Aydınlanma olmadığını öne sürer. Aydınlanma Çağı ile birlikte akıl kendi nesnel içeriğini yok etme eğilimi içerisine girmiştir. Aklın gitgide "koyu bir karanlığa" itilmeye başladığını ve özellikle de Aydınlanma Çağı ile birlikte gelişen kapitalizmin aklın, güncel biçimini yitirmiş ve akli mahvetmiştir. Horkheimer ve Adorno, Aydınlanmanın, başlangıçtan beri özellikle mitsel, dinsel ve doğa kaynaklı korkuyu insanlardan uzaklaştırma ve insanları kendilerinin efendisi durumuna getirmeyi amaçlayarak yeryüzünün felaketinin belirtilerini taşıdığını ifade ederler. Aydınlanma ile birlikte akıl kendisini ve özellikle "özerkliğini" yok etmeye girişmiştir.

Aydınlanma, mitin temeli olarak antropomorfizmi ta baştan beri öznelin doğaya yansımaları şeklinde görmüştür. Aydınlanma sadece birlik bütünlük tarafından kapsanabilen şeyleri varlık ve olup bitmiş diye kabul etmektedir; onun ideali her şeyin, ama her şeyin kendisini izlediği sistemdir (Adorno ve Horkheimer, 1995:23). Özne akıl nesnel aklın yerine geçerek, kavramların içi tamamen başaltılmış sadece biçim kalmıştır. Böylece aydınlanma biçimden ibaret kalan kavramları kendi istediği yöne çevirmiştir.

Aydınlanmanın nesnel eğilimi, imgelerin insanlar üzerindeki egemenliğine son vermektir; ama bu nesnel eğilim öznel karşılığını bulamadı: Aydınlanmış düşünce imgelerden kurtulma yönünde ilerlemiyordu. İmgelere saldırı, metafizik ideadan sonra, bir zamanlar rasyonel sayılan ve düşüncenin gerçek bir çabayla ulaştığı kavranılan da karşı durulmaz bir zorunlulukla tasfiye etmekle birlikte olmaktadır (Adorno, 2007:146).

Aydınlanma tarafından ortaya salınan ve düşünmeye karşı bağımsızlık kazanan düşüncenin kendisi şimdi ikincil bir figüratiflik ediniyor - ama imgelerden veya kendiliğindenlikten yoksun bir figüratiflik. İnsanların birbirleriyle ve eşyayla ilişkilerinin artık iyiden iyiye soyutlaştığı bir ortamda, soyutlama yeteneği silinip gidiyor. Şema ve sınıflandırmaların kapsadıkları verilere yabancılaşması ve işlenen malzemenin bireysel deneyime sığdırılmayan akıl almaz hacmi, bilginin aşılması sanılan duyusal göstergelere sürekli geri-çevirisini zorunlu kılıyor. İstatistikleri baştan sona kaplayan o hiyeroglif benzeri küçük insan veya ev şekilleri, sadece sunumu kolaylaştıran rastlansal yardımcı öğeler olarak görünebilir her tekil durumda. Ama sayısız reklamı, gazete şablonunu ve oyuncak figürünü o kadar andırıyor olmaları rastlantı değildir. Temsil, bunlarda, temsil edilene üstün geliyordur. Gözü dolduran, basitleştirici ve dolayısıyla sahte kavranabilirlikleri, düşünsel süreçlerin kendi anlaşılma güçlerini desteklemektedir;

şekillerin sahteliği de -düşüncesiz ve kör kapsayıcılıkları bu anlaşılmazlıktan ayrı tutulamaz (Adorno, 2007:147).

Düşünme makinesi varolanı kendine fazlasıyla bağımlı kıldıkça, varolanı yeniden üretimi sırasında körükörüne kısıtlı kalır. Böylece aydınlanma hiçbir zaman elinden kurtulamadığı mitolojiye geri döner. Çünkü mitoloji girdiği biçimler de mevcudun özüne sahip olmuştur: dolaşım, yazgı, dünya egemenliği, hakikat diye yansıtılmış, umuttan el çekilmiştir (Adorno ve Horkheimer, 1995:44). İnsanlık böylece düşünüm yenilgisine uğramıştır. Aydınlanma Kant'ın sloganından "sapare aude" uzaklaşmış, kendi amacını kaybetmiştir.

İnsanlar her zaman doğaya boyun eğme ya da doğayı kendilerine boyun eğdirme seçeneğiyle karşı karşıya kalmıştır. Burjuva meta ekonomisinin yaygınlaştırılmasıyla birlikte, hesap eden aklın güneşi mitin karanlık ufkunu aydınlatmıştır; Şimdi bu güneşin buz gibi ışınları altında yeni barbarlık tohumları olgunlaşmaktadır. Egemenlik altında her zaman mitin çekim alanına giren insan emeği egemenliğin baskı altında hep mit tarafından uzaklara taşınmıştır (Adorno ve Horkheimer, 1995:50).

Bütün bu söylenenler toparlanırsa; Aydınlanma bize görünmeyeni görülür hale getirip, seçilmeyeni seçilir hale getirip bizi mutlu mu etmektedir? Tersine Aydınlanma, onlara göre, mitler tarafından nasıl ortaya çıktıysa Aydınlanma'da artık yeniden mitlere dönüşmeye başlamaktadır. Aydınlanma mitleri ortadan kaldırır ama kendi mitlerini yaratır. Örnekleyelim aydınlanma ilkel çağda pagan kültürünü ortadan kaldırıyor, hemhal ediyor, birleştiriyor, bir bütün içerisinde eritiyor tek biçim yapıyor. Ortaya çıkan bu egemenlik ilişkisi nasıl kendini göstermiştir. Yani Aydınlanma'nın mitlere yaklaşımı, mitin ortadan kaldırılması yaklaşımı, bu eylemin aklın hizmetinde oluşu, nasıl yeniden mite dönüşür? Mitler daha önce diktatörce, baskıcı ve egemen olarak şeylere, nesnelere,

insanlara kavrayışını dikte etmektedir. Çünkü dogmalar ve tabular buna inanmanızı ister. Bu, ortaçağ boyunca bir şamanın ilkesine karşı gelmek bağlamında o toplumda öldürülmekle eşitir, orta çağda da dine karşı gelinememektedir; ama Aydınlanma bu mitin tutuculuğunu, dogmalarını kırmıştır, gücünü içine boşaltmıştır. Artık öznenin kararlarının önemli olduğunu ortaya koymuştur ama bir kural daha var. Öznenin Aydınlanma'nın egemenliğine ve hoyrat ilkelerine uyması koşuluyla. İşte yine bu kaçınılmış olan baskı ve şiddet Aydınlanma'nın kendi tarafından yaratılıp kendine mal edilmiştir.

O zaman, mitler ortadan kaldırılırken aydınlanmada kendi mitini yaratmıştır, hiç kimse aydınlanmaya karşı durabilir değildir artık. O halde rahatlıkla Aydınlanmanın şeylere karşı tutumu diktatörün insanlara karşı tutumudur denebilir. Mitlerin Aydınlanma'yı tanımladıkları gibi, Aydınlanma da attığı her adımda mitolojinin derinliklerine inmektedir, her şey yeniden ama aydınlanma bağlamında mitselleşir. Mitlerde tüm olaylar olmuş oldukları için onun karşılığını ödemek zorundadır. Aydınlanma'da durum aynıdır olgu gerçekleşir gerçekleşmez geçersiz duruma gelir. Aydınlanma mite dönüşmüştür, Aydınlanma'da bunun karşılığını ödeyecektir. Çünkü varolan sırf varolduğu için, varlığını görünüşe çıkarmış olduğu için eleştiriye, dönüşüme uğramaktadır. Zaman ve uzaman bağlamı içerisinde artık yokluğa sürüklenmektedir. İşte aydınlanmada kendi mitini yarattıktan sonra varolmasının bedelini ödeyecektir.

I.5. Sanayileşme ve Modernleşme

Bireyin yenilgisinin nedeni kendi başına teknoloji ya da sağ kalma tutkusu değildir; sorun, üretimin kendisi değil, biçimidir: Sanayi toplumunun özgül çerçevesi içinde insanlar arası ilişkiler, insan emeği, araştırma ve buluş zorunluluğunun meydana okumasına insanın verdiği karşılıktır (Horkeimer, 2008:162).

Kuzeybatı Avrupa'nın bazı bölgelerinde tarım üretimi önemli ölçüde arttı, İngiltere, Hollanda ve kuzey İtalya'nın bazı bölgeleri tarihçilerin 'Sanayi Devrimi' dedikleri evreye girdi. Malların zanaatkârlar tarafından küçük atölyelerde lonca kurallarıyla üretilmesinin yerini büyük fabrikalarda üretilmesi aldı. El ustalığının yerini alan makinelerin giderek artan oranda kullanılması nedeniyle fabrikalarda çok daha fazla mal üretilebiliyordu. 'İş bölümü' yoluyla üretim süreci en küçük bileşenine kadar ayrılmıştı ve bir nesneyi başından sonuna kadar yapan usta zanaatkârın yerini, usta olmayan ve bu sürecin sadece bir bölümüne katkıda bulunabilecek işçi almıştı. Toplumsal sonuçları ne olursa olsun, bu süreç, daha düşük fiyattan daha fazla tüketim malı üretilmesine olanak sağladı. Artan nüfus ve daha iyi iletişim olanakları bu malların alıcı bulmasını sağladı ve böylelikle üretim kârını artırdı. Bol miktarda üretilen ve satılan bu mallar arasında fikir ve düşüncenin yayılmasına katkıda bulunan kitap, risale, gazete, resim gibi birçok tüketim malzemesi de bulunuyordu. Britanya hariç, çoğu ülkede seçkin tabakanın Fransızca konuştuğu ve Fransızca'nın uluslararası bir dil olarak neredeyse tamamıyla Latince'nin yerini aldığı Avrupa ülkeleri arasındaki bu tür kültürel araçların ticareti, kitap çevirilerinin giderek yaygınlaşmasıyla destekleniyordu. Giderek artan bu kültür ticareti Franco Venturi'nin Avrupa'da Aydınlanma düşüncesinin oluşmasının en büyük nedenlerinden biri olarak gösterdiği yeni fikirlerle eski gelenekler arasındaki şiddetli etkileşimleri anlamamızı mümkün kılmaktadır (Outram, 2007:30).

Sanayi devrimi ile bir seri teknolojik yeniliğin üretim alanında kullanılması, ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanlara yansımaları kapsayan bir süreç olarak gerçekleşti. Bununla birlikte James Watt'ın 1765'te buhar makinesini bulması ve bunun enerji kaynağı olarak kullanılması, teknolojik açıdan; Adam Smith'in 1776'daki "Milletlerin Serveti" adlı eseri, ekonomi bilimi açısından; 1789 Fransız Devrimi, politik gelişmeler açısından belirleyici dönüm noktaları ve tarihler oldu. Böylece sanayi devrimi,

İngiltere'de başlayan teknolojik, ekonomik devrimle, Fransa'da gerçekleşen politik devrimin ortak ürünü olarak gerçekleşti (Erkan, 1994:3). Yani görülmektedir ki; sanayi devrimi, bir yandan teknolojik-ekonomik temele; diğer yandan da politik-ideolojik temele dayalı çifte devrim sonucunda tüm sosyo-kültürel yapıyı sararak ve yeniden şekillendirerek gerçekleşti.

Sanayileşme ve kentleşme ilkin "Batılı" ülkelerde ve benzer etkilerle meydana gelmiştir. Bununla birlikte, Avrupa'nın "geri" bölgelerinin, sefaletten ve geleneksel dar çevrenin boğuculuğundan kurtulmak için büyük kentlere ya da Amerika Birleşik Devletleri'ne göçen köylüleri, kültürel "kimliklerini" yitirmekten pek büyük pişmanlık duymamışlardır. Daha iyi kazanarak kendilerine dünya vatandaşı pasaportu satın almışlardır. Büyük çoğunluğu için (en azından sonraki kuşak için) kentin ya da Amerika'nın serapları gerçek mucizeler olmuştur (Latouche, 1993:85). Modernlik, sonunda, boşalmış kırsal bölgelere kadar girmiş ve oralara modern konforun anonim, birörnek ve mikroptan arındırılmış normlarını getirmiştir. Modernliğe kavuşma, kültürlerin sonu, uygarlığın zaferi olmuştur. Kimi zaman ata kültürleri kendiliğinden terk edilmiş, kimi zaman da ekonomik rekabetin ya da merkezîyetçi ve uygarlaştıncı devletin onları büyük mücadele ile yıkması gerekmiştir.

Teknoloji gerçek "fabrika sistemi" dir. Daha ötesi, bu nokta teknolojiyle küresel bir toplumsal fenomen olarak uğraşan düşünürlerin çoğunda yalnızca üstü kapalı olarak bulunmakla kalmasa da, fabrika sistemi gerçek bir sistem olarak, yani bir kurallar ve yönetmelikler kompleksi olarak görülür ki, bu da özünde teknolojinin hem bir pratik hem de aynı zamanda bir iktidar yapısı olduğu anlamına gelir (Mayor ve Forti, 2000:49). Bu nedenle, her şeye rağmen terimin uygun anlamıyla bir devrim olmayabilirse de, Sanayi Devrimi'nin, geleneksel rutinden bir kopmayı işaret ettiği ve iktidarın farklı toplumsal

failler arasında yeni bir dağıtımının yapılmasını zorunlu kıldığını anlamak mümkün. Küresel bir toplumsal süreç olarak sanayileşme doğal olarak toplumun örgütsel, yapısal boyutlarının yanı sıra zihinsel durumuyla da ilintilidir. Her bir birey toplum içinde onun gibi düşünmek, onun gibi davranmak onun gibi yaşamak şeklinde sanayileşmiş yaşamın bir aracı durumuna gelir.

Sanayileşme kentleşmeyi doğurmuş, bunalım da onu vahimleştirmiştir. Nüfus artışı, siyasal sistem, ekonomik stratejiler, doğal afetler, eğitim sistemi, telekomünikasyon ve göz boyayıcı vitrinler, hepsi süreci hızlandırmada birbirleriyle yarışmışlardır. Doğal zenginliklerin (madenler ya da petrol) verdiği imkanlar ölçüsünde kentler gelişmiş ve bu zenginliği işleterek ve artıdeğerin asalakları olarak yaşanmışlardır. Zenginlik olmayınca ve yönetim ülkenin başlıca sanayisi olunca, kentleşme daha da gelişmiştir (Latouche, 1993:84).

Sanayi devriminin ikinci bir aşaması kabul edilebilecek kitle iletişim araçlarının, -bilgisayarların ve uzay sanayisinin gelişmesiyle bilgi ve haberleri oluşturmak, yaymak, saklamak son derece kolay ve hızlı bir hale gelmiştir. Kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle zihinsel gücün yerini de yavaş yavaş makineler almaya başlamıştır (Gürdoğan, 1985: 10). Endüstriyel kültürün işi sanayileşme ve modernleşmeyle daha da katmerlenmiş ve hızlanmıştır. Naif kültürde güvenilirlik, yüzyüze ilişkiler sözkonusuyken bugün medyada çıkan güvenilirliğinden emin dahi olunamayan olaylar büyük bir halk kitlesini etkileyebiliyor, peşinden sürükleyebiliyor. Yoğun şehirleşme yaşamın çerçevesini çizerek, kentler bir yandan kültürel alışverişe ve temas olanaklarına fırsat verirken, diğer yandan kültürün kirlenmesi riskini arttırmıştır (Dollot, 1994:112).

Sanayi toplumu; sanayi devrimini yaratan teknolojilerin, üretimde; yani ekonomik alanda artan ölçüde kullanılmasına ve yeni sosyal yapıların doğmasına yol açtı.

Oluşan yeni toplumsal yapı, kısaca sanayi toplumu olarak adlandırıldı (Erkan, 1994:4). Sanayi toplumunda insanlar tarım toplumlarına göre daha bir arada yaşarlar kentsel yaşam biçimlerini oluştururlar. Tarım toplumlarında dağınık yerleşme ama insanlar arası daha sıcak ilişkiler kurulurken sanayi toplumunda daha iç içe yerleşme ve daha soğuk insan ilişkileri söz konusudur. Tek tip sanayi üretimindeki tüketim biçimi benimserler. Yani, yoğunluk olarak bir arada daha iç içe yaşayan insanlar, duygulanım olarak daha soğuk, tüketim olarak daha homojen bir toplum oluştururlar.

Her şeyi ekonominin kuralları içinde düşünmek, başta kültür faaliyetleri olmak üzere, eğitim ve sağlık hizmetlerini de alınıp satılan bir nesneye dönüştürmüştür. Bunun sonucu, eğitim ve kültür faaliyetlerinin değerleri pazar mekanizması içinde belirlenir olmuştur. Kültürel çalışmalar, sanat faaliyetleri bütünüyle gözardı edilerek, üretim yarışını sonu gelmez çılgın bir rekabete dönüştüren bir ekonomik yapı ortaya çıkmıştır (Gürdoğan, 1987:9).

Modernleşme bir toplumun tamamında; ortak ekonomik, politik ve eğitsel kurumlarda somutlaşan standartlaştırılmış bir dil dahil olmak üzere, ortak bir kültürün yayılmasıyla ilgilidir; ve nedenleri çeşitlidir. Modernleşme, modern bir ekonominin hareketli, eğitilmiş ve okuryazar bir işgücü ile işleyebilmesinin bir koşuludur. İkinci olarak, bu süreç modern demokratik devletlerde üst düzey bir dayanışma ihtiyacını yansıtır. Bir refah devleti için zorunlu olan bu tür bir dayanışma, yurttaşların karşılıklı fedakârlıkta bulunabilmesini sağlayacak güçlü bir ortak kimlik ve ortak üyelik duygusu tanımalarını gerektirir. Bu ortak kimlik de ortak bir dil ve tarih gerektirir (ya da en azından bunlarla sağlanır). Üçüncü olarak, görüldüğü kadarıyla, ortak kültürün yayılmasının koşulu fırsat eşitliğine modern bağlılıktır (Kymlicka, 1998:130).

Bütün üretim güçlerinin işleyişi ve üretim ilişkileri denen toplumsal ilişkiler esas olarak yerlerinde durmaktadır. Fiilen bağımlı insanlara hükmedenler, daha önce Nietzsche'nin "koyun da yok, sürü de yok" derken fark ettiği gibi, eski günlerdekinin tersine, açıkça kendilerini göstermiyorlarsa da, insanlar hâlâ ekonominin egemenliği altındadır. Günün hakim ideolojisi ise, üretim güçlerinin ve üretim ilişkilerinin hükmünün kalmadığını; bunların yerine, tek bir kavramla, sınıfsız "sanayi toplumu" durumuna geçildiğini söylemektedir (Jay, 2001:128). Ancak yanlış yorumlamalara yol açabilecek olan bu durum, geleneksel toplumbiliminin öznel bilinçliliği saptama biçimini ortaya koyan sözde-bilimsellik anlayışıdır. Bu şekilde, yalnızca toplumsal totalitenin yüzeydeki görünümünü kaydedebiliyorlardı.

Modern kültür tekelleri, kendilerine uygun düşen girişimcileriyle birlikte, aslında tasfiye sürecine girmiş tedavül alanından bir parçanın hala hayatta kaldığı ekonomi bölgeleridir. Burada kimse yalnız işine gözünü dikmekle kalmayıp söz dinlerse şansını deneyebilir. Direnen hayatta kalabilir, ama intibak ederek. Kültür sanayiden farkı içinde bir kez kayda geçerse, toprak reformcularının kapitalizme ait oluşları gibi, o da artık kültür sanayiine ait olur (Horkheimer ve Adorno, 1995:20).

Kültür endüstrisinin bir parçası olarak modanın bütünsel diktatörlüğünün onayladığı bu artışın, bu farklılaştırıcı "zincirleme tepki"nin düzenli yeri kenttir. (Oysa, karşılık olarak süreç kırsal ya da marjinal bölgelerin hızla kültürlüleş-mesiyle kentsel yoğunlaşmayı güçlendirir. Dolayısıyla Süreç geri çevrilemezdir. Tüm süreci durdurma istekleri naiftir). İnsan yoğunluğu kendinde büyüleyicidir, ama özellikle kentin söylemi rekabetin ta kendisidir. Dürtüler, arzular, karşılaşmalar, uyarımlar, başkalarının hiç bitmeyen yargılaması, sürekli erotikleştirme, bilgi, reklamların tahriki; Bütün bunlar,

gerçek bir genelleştirilmiş rekabet temelinde bir tür soyut kolektif katılım kaderi oluşturur (Baudrillard, 1997:70).

Gürültü, herhalde zihinsel kirliliklerin arasında en anlaşılır olanı. Hala "zihinsel kirlilik" terimi telaffuz edildiğinde akla gelen tek kirlilik türü. Yoğun iş trafiğinin sıkıcı homurtusundan, buzdolabının gürültüsüne, bilgisayardan çıkan vızıltıya kadar envai çeşit gürültü (mavi, beyaz, pembe, siyah) zihinsel çevremize mütemadiyen sızıyor. Daha da kötüsü bu ses seviyesi sürekli yükseltiyor. İki, belki de üç nesil, şimdiden uyarı bağımlısı oldu. Fonda müzik olmadan çalışmıyor, "discman"siz koşmıyor, televizyon açık değilse ders çalışmıyorlar. Sinir hücrelerimize asansör müziği ve monitör vızıltısıyla sürekli bir masaj yapılıyor (Lasn, 2004:15). Bu şekilde ağlarla örülmüş dünyanın gürültü patırtısı içinde dünyayı anlamlandırmaya çalışmayı Lasn bir otoyolun yanında oturmaya benzetiyor. Sonunda belki alışılıyorsun ama daha düşüncesiz ve huzursuz biri haline geliyorsun. Postmodern çağın özü ruhsuz bir kent görüntüsü çiziyor.

Modernite, işte modernizmin yarattığı iklim içinde bulunulan durumdur. Ve temelde düzen hakkındadır: Aklın ve akılcılığın yarattığı, kaosun karşıtı düzen. Bir toplumda akıl ve akılcılık ne kadar egemen olursa, o kadar çok düzen olur; o toplum o kadar daha iyi, ve o kadar daha akılcı bir tarzda, işler. Akıl tarafından yönetilen modernitenin dibinde yatan felsefe budur.

Modernite sürekli daha da düzenli olmanın peşindedir. Bundan dolayı, modern toplumlar düzeni bozacak her türlü öğeye karşı her zaman tetiktedirler. Tetikte olmakla kalmazlar; tetikte olmakla sürekli ayakta tuttıkları "düzen"- "düzensizlik" karşıtlığını getirirken, düzenin üstünlüğünü yerleştirebilmek için düzensizliği temsil edecek öğeleri de yaratmak durumunda kalırlar. Batı kültüründe düzensizliği, yaratılan başka karşıtlıklar yoluyla "öteki" temsil eder: beyaz olmayan, erkek olmayan, heteroseksüel

olmayan, akılcı olmayan, vb. (Klages, 2003). Bu bağlamda kültür endüstrisi de, modernizm gibi akla dayanır, bütünü düzenler, tekleri kendine uydurur, genel bir söylem yaratır, çeşitliliği belli kalıplara sokar ki, bu eğilimleri nedeniyle iktidara bağlanarak kendini baskı ve egemenlik ilişkisinde kurar.

Modernite ve aydınlanmanın akıl anlayışı, öznel, bireysel, kendinden menkul akıl anlayışlarını reddeden, türün her bir tekini, doğanın tümünü yönetme eğilimliliği amaç edinen, böylelikle de genel bir refahı ve mutluluğu değil öznel içerimleri görüyoruz. Modernitenin içerisinde nesnel aklın yerine öznel aklın egemen olduğunu görüyoruz ve tersine döndüğü görülüyor. Türün amacı yerine tek olan dile gelmeye başlar. Böylelikle bir kendi karşıtını yaratma süreci içerisinde görülüyor Aydınlanma. Herkes kendi mitlerini oluşturuyor. Nesnelleşme totaliterizme dönüşüyor. Hem öznel çıkarların egemen olduğu ve harekete geçirici olduğu bir hareket noktasın da hemde kalıplaşmış noktaların her bir teke egemen olacağı bir baskıcı yöntem dile geliyor. Yani özgür düşünceden azade ama sözde genelleştirici bir yaklaşım ortaya çıkıyor.

II. BÖLÜM: AYDINLANMANIN DİYALEKTİĞİ'NDE KÜLTÜR ENDÜSTRİSİ

II 1. Kültür

Kültürle ilgilenen herkesi tam olarak tatmin edecek bir şekilde yapılmış bir kültür tanımı bulmanın zor olduğunu söylemek doğru olacaktır. Buna bağlı olarak, kültürle ilgili olan bilim adamları ve uygulamacıların hemen herbiri kültürü yeniden tanımlamaya çaba harcamıştır. Bu yolla da, kültürle çalışmayı yapan arasında ilişki kurmak mümkün olmuştur (Sencer, 1979:3). Aslında, kültür tanımları ele alındığında; tanım güçlüğüne yol açan nedenin bilgi ya da malzeme eksikliğinden daha çok, kültürü tanımlayanların, konularının, ilgi ve alanlarının farklılığı olduğunu söylemek mümkündür. Her ilgili, doğal olarak, kendi çalışma alanına uygun bir tanım yapma çabası içine girmiştir

Aynı veya benzer ideolojik çerçeveler içinde bile kültürün tanımlanmasında tek bir tanım üzerinde fikir birliği bulmak hemen hemen olanaksızdır. Kavram Latince "cultura" kavramından gelir, ilk zamanlarda kültür kavramı bir şeyi ekip yetiştirme veya bakma sürecine verilen isim olarak kullanıldı. Örneğin "ekinin" ekilip yetiştirilmesi veya hayvanların bakımı, beslenmesi, çiftleştirilmesi, yetiştirilmesi gibi (Erdoğan ve Alemdar, 2005:20).

Kavram bazen "uygarlık" ile eş anlamda, bazen de karşılaştırmalı olarak ayrı bir anlamda kullanıldı. Uygarlık (medeniyet) Latince "Civilis" kavramından gelir. "Civilis" vatandaşın veya vatandaşa ait anlamına gelir. Uygarlık kavramı İngilizce ve Fransızca'da on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru barbarlık ve ilkelikten kurtulup incelmeye, yontulmaya, düzene ve ileriye doğru giden insan kalkınması olarak kullanıldı. Almanca konuşan ve sanat, felsefe, bilimle yani kültürle kendini tatmin eden

entelektüellerin arasındaki ilişkinin bir sonucuydu. Kültür üst sınıf tarafından dışarıda bırakılmış bu entelektüellerin kendileriyle (kültürlü olmayla) gurur duymalarını ve tatmin olmalarını sağlıyordu. Benzer şekilde kültür günümüzde genel olarak eğitilmişlikle, entelektüel olmayla ve değerli olmayla eşleştirilir; "sanatta, davranışta, anlayışta vs. mükemmel olan" anlamına kullanılır. Bunun karşıtı olan kültürsüz kavramıyla eğitilmemiş, kaba, maganda, zevksiz, bilgisiz olan anlatılır. Bu yolla kültür sadece belli özelliklere sahip olanların malı veya özelliği olarak belli bir mülkiyet içine çökertilir (Erdoğan ve Alemdar, 2005:21).

Kültür, doğanın ya da Tanrı'nın yarattıklarına ek olarak, insanoğlunun yarattıklarının tümüdür, denebilir. Her türlü araç, gereç, makine, giyim kuşam, inançlar, değerler, tutumlar, bir kültürü oluşturan öğelerdir. Tekerlekten füzeye, putperestlikten tektanrıcılığa bütün maddi ve manevi gelişme aşamaları aslında insanoğlunun kültürel birikimini simgeler (Kongar, 1994:38).

Gramsci, kültürün, "insanın kendi tarihsel değerini, yaşamdaki işlevini, hak ve yükümlülüklerini anlamasını mümkün kılan, daha üstün bir bilincin fethi, insanın kişiliğini kendine tahsis etmesi, manevî benliğin örgütlenmesi ve disiplin altına alınması" olduğunu yazmaktadır (Swingewood, 1996:57). Burada Gramsci kültürün henüz bir meta haline gelmeden önceki o saf durumunu ortaya koymaktadır. Kültür insanın tarihsel doğallığından oluşan bir değerler sistemiyken, şimdi organize edilen bir kültür tarafından insanın değerleri oluşturulmaya çalışılıyor. Bu da gücü elinde bulunduran kişi ya da kişilerin çıkarları doğrultusunda oluyor.

İnsanlık serüveni uzun zaman bazen birbirinden neredeyse tümüyle habersiz olan ayrı dünyalarda devam etti. Bu durum, görelilik olarak yakın bir tarihte, insanlar kendilerini, iletişim, iletim, yayım ve yeniden yayımlama araçlarındaki muhteşem gelişme

sayesinde sıkı sıkıya yaklaşmış bulana kadar devam etti (Dollot, 1994: 20). Dağınık yerleşim birimlerinde birinci derecede ilişkiler söz konusuysen sanayi ve modernleşmeyle daha iç içe yaşam ama ikincil ilişkiler söz konusu olmaktadır.

Kymlicka'ya göre, "kültür" terimi gençlik çetelerinden küresel uygarlıklara kadar tüm gruplaşma tarzlarını anlatmakta kullanılmaktadır. O, kültürün bir tür toplumsallık kültürü olduğunu, yani, hem kamusal hem de özel alanları kucaklayarak, üyelerine sosyal, eğitsel, dinsel, eğlenceye ilişkin ve ekonomik hayat dahil olmak üzere tüm insan etkinliklerinde anlamlı hayat tarzları sağlayan bir etkinliktir, demektedir. Bu kültürler belli bir toprak parçası üzerinde yaşar ve ortak bir dile dayanır (Kymlicka, 1998:130). Kültür, toplumların yaşayış ve üretim-tüketim biçimlerinden, bireylerin bir birleriyle olan ilişkilerinden doğan bir olgudur. Kymlicka, kültürün özellikle bireysel özgürlükle ilişkili olduğunu belirtir. Savaşçı bir devlet yapısı içerisinde birden fazla kültür çeşiti, her toplumun kendi karakteristik yapısına özgü kültür çeşiti bulunmakta ama ulus devlet başlığı altında zorunlu olarak bir arada tutulmaktadır.

Bu kültürlere, yalnızca ortak anılar ya da değerlerle değil; aynı zamanda ortak kurumlar ve pratiklerle de ilgili olduklarını vurgulamak için "toplumsallık kültürleri" diyorum. Ronald Dworkin, bir kültürün üyelerinin "ortak bir gelenek ve görenek dili"yle konuştuklarını söylemiştir (Dworkin 1985:231). Ancak bu kültürlerin soyut ya da belli belirsiz bir resmini verir. Bir toplumsallık kültürü örneğinde bu ortak dil insan faaliyetinin çoğu alanlarını örten pratiklerde somutlaşmış, gündelik sosyal hayat dilidir. Ve modern dünyada, bir kültürün sosyal hayat içinde vücut bulması için o kültürün kurumsal olarak - okullarda, medyada, ekonomide, yönetimde vb.- somutluk kazanması gerekir (Kymlicka, 1998:130).

Aslında kültür, -sınırlar çizme ya da köprüler inşa etme, ayırma ya da birleştirme, "doğa"nın (yani dünyanın düşünen ve eyleyen insanları içermeyen bölümünün) sunmadığı ayrımlar yapma ya da bağlantılar kurma yönündeki süregiden faaliyet- her zaman, yukarıdaki üç soruya inandırıcı cevaplar vermekle ilgili olmuştur ve her zaman da böyle olacaktır. Bu üç soru yoğunlaşarak tek bir büyük gizeme dönüşürler: Dünyayı ziyaretim geçici bir şey olduğuna göre, niye buradayım - ve eğer varsa, hangi amaçla? Bilinen her türlü insanı, on sekizinci yüzyıl sonlarında geriye doğru bir bakışla kültür adı verilmiş olan o telaşlı, genellikle de çılgınca faaliyete iten şey işte bu bilmeceydi; kültürü ve onun açıklayıcı/avutucu hikâyelerden oluşan o yoğun ağırı, ölümlülüklerinin farkında olan yaratıklar için en önde gelen değer - hatta, olmazsa olmaz bir değer haline getiren şey işte bu muammaydı (Bauman, 2000:41).

Değişme ve gelişme hızı bakımından ortaya çıkan büyük uyumsuzluk, kültürün bu maddi ve manevi bölümleri arasında kendini belli eder. Maddi kültürün uyumsuzluğun doğurduğu bunalıma, "kültür boşluğu" adı verilmiştir. Aynı konuya başka bir terminoloji ile eğilen Marx, "son çözümlemede, altyapı üstyapıyı belirler" ilkesi ile maddi kültür değişmelerinin, çeşitli mekanizmalar yoluyla, sonunda manevi kültürü de biçimlendireceğini söyler (Kongar, 1994:39).

Adorno'ya göre kültür, insanın kendine yaraşır bir toplumda yaşadığı sanısının uyanmasına yardımcı olmakta, insanı rahatlatıp uyuşturmaktadır. Bu da "varoluşun kötü ekonomik belirlenimi"nin sürmesine yardımcı olmaktadır (Adorno, 1998:166). Çünkü kültür, insan toplumlarının içinden doğan onların oluşturduou naif bir oluşumdur. Dolayısıyla insanlar kültüründe endüstri ürünü haline gelmesiyle farkına varmadan içinde bulunmuş olduğu ekonomik ve manevi koşulları kabul eder, uyum sağlar.

Ancak kültürlerin farklılıkları çatışmalarada yol açmıştır. Kùltürler savaşı tarih boyunca yaşanmıştır. Bütün harpler kùltür yarışmasından, bir kùltürün ötekini ezmeye çalışmasından veya bir kùltürün tüm dünyaya yayılması ihtiyacından veya korkusundan çıkmıştır (Arslan, 1986:107). İnsanın kendi doğasındaki üstün olma çevresini tahakkümü altında bulundurma gibi bireysel özellikler, bir araya gelerek toplumu oluşturan bireylerin eylem ve etkinliklerindeki kùltür savaşımına döner.

Çokkùltürlülük kavramını Ahmet İnsel'in Helsinki Yurttaşlar Derneği dergisine yazdığı bir makale bize, birbirine zıt iki tanım önermenin mümkün olduğunu gösterir. Bu kavramın birinci tanımında, farklı kùltürlerin birbirlerine karışmadan yan yana yaşama hakkının da olduğu, her kùltürün kendine ait özerk yaşam alanlarına sahip olarak yaşayabildiği, cemaat merkezli bir anlayış ön plana çıkıyor. Birleşik Krallık'taki (bu bağlamda İngiltere yanlış bir adlandırmadır) "cumhuriyetçi monarşi" rejimi gibi, imparatorluk mirası üzerine kurulmuş, entegrasyon hedefli olmayan oluşumlarda çokkùltürlülük, herkesin kendi kùltürü içinde, birbirine karışmadan yaşaması anlamına geliyor. İlk bakışta insan hakları ve demokrasiye uygun bir içerik sunan bu tanım, uygulamada bir kùltürün diğerleri üzerinde mutlak tahakkümü olarak tezahür ediyor. Özellikle entegrasyon amaçlı olmayan yapı, sonuç olarak egemen kùltürün, İngilizliğin üstün olduğu görüşünün kabulüne dayalı bir denge üzerinde ayakta duruyor. Diğer kùltürel kimliklerden (özellikle yakın kimlikler olan Galler, İskoç ve İrlandalı kimliklerinden) bu üstün kimliğe atlama yolları açık olmasına rağmen, geçiş eski kimliğin bütünüyle terk edilmesiyle mümkün oluyor. İlk kimliğini terk etmekte doğal olarak daha zorlanacak olan veya özgül kimliklerini bir elbise gibi üzerlerinde taşımaları çaresiz olan cemaatlerin üst kimliğe atlama şansı azalıyor (İnsel, 2001:100-101).

Ekonomik aygıt öyle işler ki, metalar insanların tutumunu düzenleyen değerlere sahip olur ve onları kullanırlar. Meta, kapitalizmin liberal dönemini niteleyen serbest mübadelenin çöküşüyle birlikte ekonomik niteliklerini yitirmiştir. Geriye, "yaşamın her veçhesini atalet halindeki topluma dönüştüren" fetiş karakter kalır (Spurk, 2008:87).

II.2. Kültür Endüstrisi

“Kültür Endüstrisi” bölümünde, ‘Kitlelerin Aldatılması Olarak Aydınlanma’ başlığıyla konuya giren Adorno ve Horkheimer, kültür endüstrisinin kitlelerin aldatılması olarak günümüz Aydınlanma’sının bir dayanağı olduğu görüşünden hareket ederler. Kültür endüstrisinin Aydınlanma’nın içinde yer alarak toplumun yönetilmesi ve yönlendirilmesinde gerçekleştirdiği önemli görevler üzerinde durulmaktadır. Kültür endüstrisi, topluma ve bireye mimetik (yknmeci), kalıplaşmış ve uyumcu bir düşünce/eylem eğilimini dikte ettiği vurgulanmaktadır.

Bugün kültür her şeyi birbirine benzetiyor. Sinema, radyo, dergiler bir sistem oluşturuyor. Her alan diğerleriyle ve kendi içinde birbirine uyum sağlıyor. Horkheimer ve Adorno’nun bu ifadelerinin, toplumsalın içinde tekil öznelliğin özgünlüklerinin negatif uyum çerçevesinde bütünleşmesini içerdiği anlaşılmaktadır. Bir arada yaşamanın olmazsa olmazlarındandır uyum sağlamak. Ancak bu uyum sürecinde tekil tümel içinde kendini gerçekleştiremez. Tekil olan totaliter bir sistem içerisinde uyum sağlamak zorunda kalır.

Kültür endüstrisinin temeli özgül rasyonelleşmedir ve bu rasyonelleşmenin nedeni de teknik olanakların insanlığın yitimiyle atbaşı gitmesidir; ilerlemenin gerçekleştirmesi gereken insan fikri tehdit altındadır. Horkheimer, Kantçı gelenek içerisinde, bu fikrin, bireyin özerkliğini de içerdiğini belirtir ama aynı zamanda imgelemin ve bağımsız yargının oluşumuyla birlikte kitlelerin manipülasyonuna karşı direnişi de içerir. Batılı rasyonelleşmeye gelince, adına ilerlemenin savunulduğu aklın tzn yok etme eğilimindedir (Spurk, 2008:103).

Estetiksel barbarlık bugün, kültür halinde bir araya getirilmelerinden ve tarafsızlaştırılmalarından bu yana, manevi yapıları tehdit etmektedir. Kültürden söz etmek

her zaman kültüre karşı olma. Ortak payda kültür, kendisini yönetim alanına katan tescil etmeyi, katalog çıkarmayı, sınıflandırmayı gizil olarak çoktan içermektedir. Ne ki, kültür kavramına tamamen yakışan şey sanayileştirilmiş, tutarlı atlamadır (Horkheimer ve Adorno, 1994:20).

Kültürden söz edenin bilerek ya da bilmeyerek yönetimden söz ettiğini ifade eder Adorno. Kültür, dokunulmayan, herhangi bir taktik ya da teknik kaygıyla üzerinde oynanamayacak, daha yüksek ve daha saf bir şey olma arzusundadır. Eduard Steuermann'ın, "kültür için ne kadar çok şey yapılsa o kadar kötü" ifadesindeki paradoks için Adorno; kültür planlanıp yönetildiğinde zarar görür demektedir. Ona göre, Kendi haline bırakıldığında, kültürel olan ne varsa yalnızca etkisini değil, varlığını da yitirmeye yüz tutar (Veysal, 2009:330).

Kültür endüstrisi, bildik şeyleri yeni bir nitelikte birleştirir. Tüm dallarda, kitleler tarafından tüketilmeye uygun olan ve bu tüketimi büyük ölçüde belirleyen ürünler, az çok planlı bir biçimde üretilir. Tek tek dallar, yapıları açısından birbirlerine benzer ya da en azından iç içe geçer. Adeta boşluk bırakılmayacak bir sistem oluştururlar. Bugünkü teknik olanaklar kadar, ekonomi ve yönetimin yoğunlaşması da buna olanak verir (Adorno, 2009:110).

Kültür endüstrisinin bu her alandaki hakimiyeti araçsal aklın kendini korumak için oluşturduğu erek; kültür endüstrisinin yaydığı aldatıcı evrensellik adına düşünümün susturulmasıdır. Adorno, kültür endüstrisinin hayatın her alanına empoze etmeye çalıştığı "eğlence" ve "haz"ın dışında düşünme ve bütün olana bitene dışarıdan eleştirel bir gözle bakamamayı düşünüm yenilgisi olarak vurgular. "Eğlenmek her zaman bir şey düşünmemek, gösterildiği yerde bile acıyı unutmak demektir." Dolayısıyla haz daima "direnişe ilişkin don düşünceden kaçmak"tır. "Kültür endüstrisi, düşünümün

yenilgisinin toplumsal boyutta gerçekleşmesidir; kapsayıcı aklın, çokluğun tekte birleştirilmesinin hayata geçmesidir” (Adorno, 2009:22). Düşünüm yenilgisi, mevcut durum karşısında egemen düşüncenin içselleştirilmesini sağlayarak alternatif düşüncelerin yokmuş gibi görünmesidir ve böylece tek tip bir anlayışın, görüş tarzının ve hatta sanatın ortaya çıkması ve yozlaşmasıdır. Burada düşünmenin çeşitliliğinin baskılanarak tek tipe dönüştürüldüğü görülmektedir.

Böylelikle, düşünme, kendi kendine yürüyen, otomatik ve sonradan yerine geçebilmek için yarattığı makineye öykünen bir süreç halinde şeyleşiyor (Horkheimer ve Adorno, 1995:42). Düşünme makinesi varolanı kendine fazlasıyla bağımlı kıldıkça, varolanı yeniden üretimi sırasında körükörüne kısıtlı kalır. Böylece aydınlanma hiçbir zaman elinden kurtulamadığı mitolojiye geri döner. Çünkü mitoloji girdiği biçimler de mevcudun özüne sahip olmuştur: Dolaşım, yazgı, dünya egemenliği hakikat diye yansıtılmış, umuttan el çekilmiştir (Horkheimer ve Adorno, 1995:45). Bu ilişki içerisinde medyanın girdiğine işaret edilmektedir.

Medya; tüketici bireye, radyo, televizyon, reklam, eğlence vb. aracılığı ile bir yaşam biçimi, bir dünya görüşü benimsetir, şartlandırır. Değişik toplum sınıfları içinde çok sayıda insan tarafından benimsenir duruma geldikleri zaman, reklam değerleri bir yaşam biçimi yaratır. Böylece tek boyutlu düşünce ve davranışlar biçimlenmiş olur (Marcuse, 1975:27). Herkes tek-tip herkes birbirine benzer. Medya öncelikle iletişim araçlarıdır. Uzun zamandan beri politik, günümüzde ise bunun yanı sıra ticari olarak sömürülebilecek çok sayıda insanı ilgilendirmeleri sebebiyle medya, çağdaş kültüre ilişkin en önemli tartışmalarına yol açmaya başlamıştır.

Günümüzde kültür her şeye benzerlik bulaştırır. Filmler, radyo ve dergiler bir sistem meydana getirir. Bu alanların her biri kendi içinde ve hep birlikte söz birliği

içindedir (Adorno, 2009:47). Kendi ideolojilerine yine kendilerinin içinden çıkan karşıt ideoloji geliştirerek farkına varılma minimize edilir ya da kendi doktrinlerinin içine biraz mutluluk biraz acı biraz ekşimsilik katarak her nabza şerbet verip uyutan bir sistem haline gelir kültür. İnsanlığın içinden çıkan naif kültür artık birtakım insanların elinde tüketim nesnesi olmuştur.

Makro kozmos ile mikro kozmosun gözle görülür birliği, insanlara kendi kültürlerinin modelini, genel ile tekelin sahte özdeşliğini sunar. Tekel koşullarında tüm kitle kültürü kendi içinde özdeştir ve bu kültürün iskeleti, yani tekel tarafından imal edilen kavramsal ana hatları belirlemeye başlamaktadır (Adorno, 2009:48). Bu belirlenme egemenin her alana nüfuz etmesiyle yaygınlaşır ve katılaştır.

Kültür endüstrisinin katı birliği, siyasetin yükselen birliğine de tanıklık etmektedir. Herkes için uygun bir şey öngörülür ve böylelikle bu işlemlerden kimse kaçamaz. Herkes kendiliğinden, önceden birtakım göstergelere göre belirlenmiş düzeyine uygun davranmalı ve belli başlı tüketici tipleri için üretilmiş kitlesel üretim kategorilerinden kendine denk düşenine yönelmelidir (Adorno, 2009:51). Sözde, bireysel tercihlere, çeşitliliğe önem veren üretim ilişkilerinde belirlenmişlerin arasından bir seçme ve farklılıktır bu. İçerik ve amaç aynı ambalajı farklı ürünler, düşünceler, tercihler.

Endüstriyel kültürün ilkesi, bir yandan tüm tüketici gereksinimlerinin kültür endüstrisi tarafından giderilebileceğini göstermek, öte yandan da bu gereksinimleri insanın hep bir tüketici, sadece kültür endüstrisinin bir nesnesi olarak yaşanmasını sağlayacak biçimde düzenlemektir (Adorno, 2009:75). Endüstriyel kültür öngörücüdür; insanın gereksinimlerinin çok daha fazlasını düşünür bunları kendi amaç ve çıkarları uğruna Pazar ekonomisine çıkarır.

Tikellik isteği henüz gereksinim aşamasındayken tortulanmaya uğramıştır. Gereksinimler kültür endüstrisinin oluşturduğu modernitenin bir ürünüdür ve şimdi kitle kültürü tarafından çizgi-bant modeline uygun olarak her yerde yeniden-üretilmektedir.

Marcuse, özgürlük kelimesinin bile artık kültür endüstrisi tarafından yozlaştırıldığını söyler; çünkü özgürlüğün adı tam olarak tekrar suç işliyor olan insanlık suçudur. Yoksulluk ve sömürü ekonomik özgürlüğün ürünüdür; zamanla ve yeniden, insanlar liderleri ve yöneticileri tarafından serbest bırakılır. İstedikini yapmakta özgürsün ama sonucunu göze alırsan. Bu şekilde yeni özgürlük boyun eğmedir, hukuk kuralları yok fakat onların yerine diğerlerinin kuralları var. Köleliği inanılmaz bir şekilde ödüllendirici ve hoş kılan bir toplumu çoğaltmada 'gönüllü kölelik' düşüncesinde zorunlu olarak işbirliği yapmak yaygınlaşmaya başlar.

Kültür endüstrisi, taklit olanı mutlak olanın yerine koyar. Kültürden söz etmek, her zaman kültürle ters düşmek anlamına gelir. Genel bir ortak payda olan kültür, neredeyse, kültürü yönetim dünyasına sokan o kayıt, kataloglama ve sınıflandırma işlemini içerir. Ancak endüstriye dayanan, bununla tutarlı bir sınıflandırma, bu tür bir kültür kavramına tam olarak uygun düşer (Adorno, 2009:61).

Kültürle eğlencenin birleşmesi bugün sırf kültürel yozlaşma olarak değil, üstelik eğlenceye içerik kazandırma şeklinde de gerçekleşmektedir (Horkheimer ve Adorno, 1994:34). Demek ki, kültür aracılığıyla eğlence de, içi boşaltılmış görünen formundan kurtularak içeriklenmekte, anlam ve değer taşıdığı görülerek yönelinmesi gereken etkinliğe dönüşmektedir.

Endüstri toplumunun kudreti, insanlarda her zaman etkili olacaktır. Kültür endüstrisinin ürünleri, insanlar perişan halde olsa bile canlı bir biçimde tüketilecektir. Bu ürünlerin her biri, ister iş saatlerinde ister onun benzeri dinlenme saatlerinde herkesi ayakta

tutan dev ekonomi çarkının modelidir. Kültür endüstrisinin her dışavurumu, kaçınılmaz olarak, insanları bütünün onları dönüştürdüğü biçimde yeniden üretir. Üstelik yapımcılardan kadın derneklerine, kültür endüstrisinin tüm failleri, yalnızca yeniden üretilen zihnin genişletilmemesi için tetikte beklerler (Adorno, 2009:56).

Kültür sanayi, Aydınlanmanın asıl ifadesini sinema ve radyoda bulan ideolojik gerileyişi sergiliyor. Aydınlanma burada özellikle yapım ve yayın tekniği ile bunların etkisinin hesaplanmasından ileri geliyor; ideoloji, kendine özgü içeriği gereği, tekniği kullanan güçlerin ve varoluşların putlaştırılmasıyla tükenip gidiyor (Horkheimer ve Adorno, 1994:17).

Genelle özelin, kuralla konu tarafından ileri sürülen özgül talebin üsluba içerik kazandıran uzlaşması hükümsüzdür, önemsizdir, çünkü kutuplar arasında artık bir gerilim yoktur: sınırdaş aşırılıklar donuk, mat kimliğe intikal etmiştir, genel özelin yerine, özelde genelin yerine geçebilir (Horkheimer ve Adorno, 1994:18). Görüldüğü gibi, üsluba içerik kazandıran genel-özel ve kural-konu uzlaşması geçersizdir. Çünkü çatışma yatıştırılmış, çelişki ortadan kaldırılarak tek boyutlu bir birlik konusunda uzlaşmıştır. Artık çelişenler birbirlerinin yerine geçebilir düzeyde özdeşleştirilmişlerdir.

Kültür sanayi çilecilikte ve esrimede mevcut ıstırabın yerine güler yüzlü, şen başarısızlığı geçirir. En önemli yasa, ne pahasına olursa olsun kimsenin kendi payını almamasıdır ve bununla güle oynaya yetinmeleri gerekmektedir (Horkheimer ve Adorno, 1994:32). Otoriteryan kişilikler bu sistemi başarıyla uygulayan, yaşayan kişiliklerdir. İçinde bulunduğu ahval ve şerait içinde vazifesinin amaçlarını bilmeden sonuçlarıyla yetinen kişiliklerdir kültür endüstrisinin insanları. ‘Pozitif düşün pozitif yaşa’, ‘hayatın tadını çıkar’, ‘elindekilerle mutlu olmayı bilmelisin’ ve daha bir çok anekdot sayılabilir mevcut tahakkümün olumsuzlanmaması için.

Kültür endüstrisi bir eğlence işletmesi olarak kalır. Tüketiciler üzerindeki etkileme gücü eğlence aracılığıyla uygulanır ve bu gücün dayanağı, açık buyruklar sayesinde değil, eğlence ilkesinin kendini aşan her şeye beslediği düşmanlık sayesinde kırılır. Kültür endüstrisinin gücü, tüketicide yaratmış olduğu gereksinimle bir olmasına dayanır (Adorno, 2009:68).

Kültür sanayi konumunu sağlamlaştırdıkça tüketicilerin ihtiyacını topluca karşılayabilmekte, bu ihtiyacı üretmekte, yönlendirmekte, disiplin altına almakta, hatta eğlenceye de el koyabilmektedir. Çünkü kültürel gelişmeye sınır konmamıştır (Horkheimer ve Adorno, 1994:35). Demek ki kültür sanayi, insanların boş zamanını (eğlenceye ayırdıkları vakit) da denetim altına alarak bireyin kendini gerçekleştirme demek olan düzen sınırları dışına çıkma girişimine yönelme eğiliminin doğabileceği zemini de imha etmektedir. Böylelikle çalışma ve boş vakit arasında yaratıcılığın olanaksızlığı bakımından ayırım kalmaz.

Çalışma ve boş vakit -aslında eğlencedir- giderek daha çok birbirine benzer. Tin ve haz bu alanlardan dışlanmışlardır. "Her yerde ciddiyet ve sözde-faaliyet hüküm sürmektedir". Herkesin yapacak bir şeyi olmak zorundadır, boş vakitten "yararlanmak" gerekmektedir. Entelektüel çalışma bile bundan etkilenmiştir, çünkü entelektüellerin vicdanları rahatsızdır, sanki bir başka meşguliyetten ya da bir başka işten çalıntı bir zamandır bu, sanki bütün yaşam çalışma olmalıdır. Buna karşılık, kültür endüstrisi gerçek rekabet olmadan kamuoyu oluşturmaktadır. "Söylenen her şey, her enformasyon, her fikir kültür endüstrisinin merkezlerince önceden şekillendirilmektedir". Bunların damgasını taşımayan her şey yanlış ya da en azından ihtimal dışı gözükür. Bu endüstri müşterilerinin talebine uyum sağlamaz, müşterilerine boyun eğer. "Kültür endüstrisini döndüren çark, öykünmeciler gerilemeye, bastırılmış taklit dürtülerinin istismarına ayarlıdır". Bu endüstrinin

ürünleri dürtüler değil, var olmayan dürtülere tepki modelleridir (Spurk, 2008:96). Kültür endüstrisinin ilerlemeci yapısı artık istek ve dürtülerin hangi yönde ilerleyeceğini düşünerek bunları ya kendi çıkarları doğrultusunda tahakkümü altına almaya çalışıyor ya da çeşitli dürtülerin sözde çeşitlilikle giderilmesini kendi doğrultularında dürtülerin oluşmasını sağlıyor.

Toplumdaki özgürlük, aydınlatan düşünceden ayrılamaz ilerlemenin yıkıcılığı hakkında düşünüp taşınmayı düşmanına bıraktığında ilerleme yıkıcıdır. Şu anlamda ilerlemenin yıkıcılığını hakkında düşünüp taşınmayı bıraktığında körce pragmatikleştirilmiş düşünme geliştirici karakterin ve bu nedenle de hakikatle bağıni kaybeder. Kurucu olmanın ön koşulu bu kurucu olmak hakkında düşünmek. Dikkat ederseniz ilk önermeye geri dönülüyor; varolan hakkında eleştirel ol. Düşünme eleştirel olma gücünü kaybettiğinde pragmatikleşmiş dünyaya teslim olur. Ama genellikle insanların içerisinde bulunduğu koşulları inceleyelim, bu Batı'dan Doğu'ya kadar ele alınsın, hepsinde herkes düşünmeyi elden bırakmıştır. Herkesin yaptığı şey, zevahiri kurtarma çabasıdır. Amaç varoluşun sürdürülmesi yani günü kurtaracak iş, ev, araba gibi. Hayat varoluşun ne olursa olsun sürdürülmesine indirgenmiş. Aklın eleştirel bakışı söz konusu olgular, doğa ve insan arasındaki ilişkiler, düşünmenin yaratıcı ve eleştirel gücüne götürülmüş değil. İnsanlar Maslov'un o ihtiyaçlar kuramında dile getirdiği piramidinin en dibindedir. Maslov pramidinin temelinde temel ihtiyaçların giderilmesi var. Bu üçüncü aşamaya entelektüel olmaya geçilemedi henüz. Düşünmeyi, akli kullanmasını becerisini gösteremeyenler, bu kölece, kör yaşamın bir parçası olmaktadır, durum bundan ibarettir.

Horkheimer ve Adorno (1994:43), kültür sanayinin, yönetilenler için olumlu ve olumsuz yardım hizmetini, becerikliler dünyasındaki insanların dolaysız dayanışması diye yansıttığını söyler. Kimse unutulmaz, her yerde iyi yürekli komşular, sosyal yardım

kurumları ve aile filozofları vardır, nabza göre şerbet verilir, bunlar, ilgili kişinin şahsi yozlaşmışlığı engel çıkarmadığı sürece insanlara iyilikseverlikle müdahale ederek toplumsal bakımdan sürekli hale getirilmiş sefaleti iyileştirilmesi mümkün tekil olaylara çevirirler.

Dünyada ontolojisi olan bir şey varsa, o da kültür endüstrisidir. Kültür endüstrisinde bir ilerleme olarak ortaya çıkan endüstrinin sürekli yenilik olarak sunduğu şey, hep aynı olanın kılığının değiştirilmesinden ibarettir. Üretim süreci, kültür endüstrisinin merkezi sektörünü oluşturan film sektöründe teknolojik işlemlere benzer: ileri derecede iş bölümü makinelerin işe katılması, çalışanların üretim araçlarından koparılması gibi açılardan; yine de bireysel üretim biçimleri oldukları gibi korunur (Adorno, 2009:112).

Kültür endüstrisinin vaatleri ve yaşama anlamlı bir açıklama getirebilmek için sunabildikleri azaldıkça, yaydığı ideolojinin içi de boşalır. Soyutlamayı doğrudan bir reklam aygıtı olarak tanımlamak öğretili. Salt hakikate dayanan dil yalnızca, insanın aslında peşinde olduğu ticari amaca bir an önce varmak için duyduğu sabırsızlığı artırır. Araçsal olmayan söz anlamsız sayılır, kurgu olan diğerleri ise gerçek dışı (Adorno, 2009:82). Burada ifade edilen asıl konulaştırmanın dolayımına olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü eylemin hem hareket noktası hem de amaçları bakımından dolayımına asıl olan olarak toplumun tüm bireylerinin önünde durmaktadır. Dolayım olmayan dolayım olacak, kendisi başka araçsallığın nesnesi olacaktır.

Endüstri, insanla yalnızca müşterisi ve çalışanı olarak ilgilenir ve gerçekten de insanlığı bir bütün olarak, her şeyi kapsayan bu formüle indirgemistir – tıpkı her bir ögesine yaptığı gibi. İdeolojik düzeyde o zaman hangi yüzünün belirleyici olduğuna bağlı olarak, plan ya da rastlantı, teknik ya da yaşam, uygarlık ya da doğa vurgulanır (Adorno,

2009:81). Sanayi devrimi ve üretimin artması ile yeni birçok akıl kurnazlıkları ortaya çıkmıştır. Arz ve taleplerin dışında ürünlerin piyasaya sunulması, kapitalist sistemin temel taşı rekabet ve yarış ile pazarlamacılık yaygınlaşmaktadır.

Kültür paradoks bir metadır. Artık değiştirilmediği halde tamamen değişme yasasına bağlıdır; o kadar körü körüne kullanma alanına girer ki, artık kullanılmaz hale gelir. Bu yüzden reklamlarla kaynaşır. İnsanın kültür sanaysiz de yaşayabileceği nasıl kesirse, kültür sanayinin de tüketicilerde aşırı derecede doyum ve duyumsamazlık yaratması o kadar zorunludur. Bu duruma karşı kültür sanayinin elinden pek bir şey gelmez. Reklam onun yaşam iksiridir (Adorno ve Horkheimer, 1995:56).

"Başarılı reklamcı yeni bir sanatın efendisidir: Doğru olduklarını söyleyerek şeyleri doğru kılma sanatı. Bu sanat kendi kendilerini gerçekleştiren kehanetlerin tekniğini kullanır." Reklam anlamaya, öğrenmeye değil, umut etmeye yol açtığı ölçüde kehanet sözüdür. Reklamın söyledikleri önceden var olan hakikati (nesnenin kullanım değerinin hakikatini) değil, yaydığı kehanet göstergesinin gerçekliği aracılığıyla sonradan gelecek bir doğrulamayı varsayar. İşte bu reklamın etkili olma tarzıdır (Baudrillard, 1997:153).

Sonuçta eğlence, reklam ve bunları besleyen, bunların bağlı olduğu endüstriler servet içinde yüzerken, kitleler de oldukları yerden bu yüzmeye katılırlar: Programları seyrederek, tartışarak, hayaller kurarak, sevdikleri sanatçıların tükettiklerini tüketmeye çalışarak, onların giydikleri, onların kullandıkları, onların ev dekorları, mobilyaları, güzellik malzemeleri, üzüntüleri, seveleri, eğlence biçimleri aranır, özlenir, taklit edilir. Kendi sömürülerine kendi arzuyla katılırlar (Erdoğan ve Alemdar, 2005:107).

Bu bağlamda da akıl, kültür metası haline getirildiği ve tüketim amacıyla insanlara teslim edildiği noktada çözülüp dağılmak zorundadır. Açık ve tam bir

enformasyon seli ile şatafatlı, düzenli eğlenceler insanları bir yandan akıllandırırken öte yandan aptallaştırıyor (Adorno ve Horkheimer, 1995:15).

Bu akıl nedeniyle, yani Aydınlanmalar sayesinde, insanlar geçmişte olduğundan daha açık seçik görmüyorlar. Giderek daha geçirimsizleşen ve can sıkıcı bir hal alan durumlar içinde hareket ediyorlar. Yaşamlarını, toplumun ve doğanın gelişimini, sanki yerine getirilecek bir yazgı varmış gibi yorumluyorlar. Yerleşik iktidarın kendini meşrulaştırmak ve istikrara kavuşmak için özel bir mite ihtiyacı yoktur. Kaygı üretimi yoluyla istikrara kavuşur. Rasyonellik araçsallaşır, yazgıyı gerçekleştirecek bir alet olur: "pozitif" düşünce de, totaliter bir potansiyeli geliştirir (Spurk, 2008:89).

Vaktiyle çizgi filmler, akılcılığın karşısında yer alan hayal gücünün temsilcisiydi. Günümüzde çizgi filmler sadece teknolojik aklın hakikat üzerindeki zaferini onaylıyor (Adorno, 2009:70). Çizgi filmlerin duyuları yeni tempoya alıştırmaktan başka işlevi varsa, o da sürekli törpülenmenin, bireysel direnişin durmadan kırılmasının bu toplumda yaşamanın koşulu olduğuna ilişkin o eski dersi herkesin beynine kazıdır. Çizgi filmdeki Donald Duck ve gerçek yaşamdaki bahtsızlar da dayak yesin ki onları izleyenler kendi yedikleri dayağa alışsınlar (Adorno, 2009:71). Kültür endüstrisi ve onun çıktılarının amaçlarının en önemlileri, denebilir ki, bireysel ya da tekil olanı bütüne benzetmek, bütün içerisinde her teki de bütünü yönetip yönlendirenin amaçlarına göre biçimlendirmek ve bu amaca yarar hale gelen nesnelere kılmaktır.

Çoğumuzun nasıl rahatladığına bir bakın. İşten eve bitap geliyoruz. Gayri ihtiyari televizyonu açıyoruz. (Eğer yalnız yaşıyorsak sırf başka bir insanın varlığına özlem duyduğumuz için bunu yapıyor olabiliriz.) Karşısında saatler boyu öylece pasif bir şekilde oturuyoruz, belki sadece yemek yemek için hareket ediyoruz. Hep alıcı durumdayız, verici konumuna geçemiyoruz. Bakış açımızı, bilgimizi, beğenimizi, arzularımızı tektipleştiren birbirinin benzeri görüntüler beynimize işliyor. Doğayla kucaklaşmak yerine doğa belgeselleri izliyoruz. Eşimizin esprilerine gülmek yerine dizilerdeki esprilere gülüyoruz. Sevişmeye

ayırduğumuz zamandan daha fazlasını porno izleyerek harcıyoruz. Ve medyanın beslediği bu düş dünyası bizi değiştiriyor. (A Clockwork Orange (Otomatik Portakal) filminde televizyonda saatlerce detaylı seks ve şiddet sahneleri izletilerek tedavi edilen serseri Alex'i hatırlayın. Onun için gerçekliğin sınırları belirsizleşmişti. "Gerçek dünya"nın renkleri ancak ekrana yansıdığında gerçeklik kazanıyordu.) Medya, dünya ile aramıza kat kat yapay tabakalar döşeyerek bizi mummyaya çeviriyor. Ticari kitle iletişim araçları sinir hücrelerimizi biçimlendiriyor, duygularımızı yönlendiriyor ve manevi gereksinimlerimizle tüketim malları arasında yeni güçlü bağlar kuruyor. Vurulan iğne o kadar sanal ki, hiç acıtmıyor. Dozaj da öyle ufak ufak arttırılıyor ki zehirlendiğimiz farkına bile varmıyoruz (Lasn, 2004:12).

Sistemin baskısı altındaki varoluşları yüzünden cesaretleri kırılan kitleler, öfkenin ve hırçınlığın her yerde görüldüğü uygarlığı zorla uygulanan davranışlar biçiminde ortaya koyarlar; düzene boyun eğmeleri acımasız yaşamın görüntüleri ve ona maruz kalanların örnek tutumları sayesinde sağlanır. Kültür, devrimci içgüdüler kadar barbar içgüdülerin evcilleştirilmesine de her zaman katkıda bulunmuştur. Endüstrileşmiş kültür bundan daha fazlasını yapar. O, bu acımasız yaşamın hangi koşullarda sürdürülebileceğini zihinlere kazır. Kişi kendisinin bir hiç olduğunu anlayıp yenilgisinin altına imzasını attığı andan itibaren işin içinde sayılır (Adorno, 2009:89).

Yaşamın belirlenmesinin insanların kendi ellerinde olmaması gibi, insanın belirlenmiş bir hayatı sürdürmek zorunda oluşu engellenememektedir. Hayatı bütün olarak dizayn edenler, bireyselliklerin de ne yapması gerektiğini belirlemektedir. Bu belirleme özgün olarak teklerle ilgilenme ile değil, bütün içerisinde statülerin neliğine bağlı olarak belirlenmiş düşünce ve eylem modelleri içerisinde sınırlama ve belirleme yoluyla yapılmaktadır. Bu anlamda hiç kimse için ayrıcalık ve özgünlük biçilemez, çünkü böylesi bir yaklaşım bütüncül denetimi ortadan kaldırır.

II.3. Yabancılaşma ve Kültür Endüstrisi

Yabancılaşma, kültür endüstrisi iktidar ilişkileri arasındayakın bir ilişki sözkonusudur. Yabancılaşma durumunda hayatın her alanı birbirinden bağımsızdır; ekonomik, sosyal ve ahlaki vs. Bunlardan her biri, dikkatini yabancılaşmış etkinliğin belirli bir alanı üstünde yoğunlaştırıp öteki alanlara yabancılaşır. Orta çağda kilisede başlayan yabancılaşma, tutkulara esir olma, reformlarla toplumun bütün fertlerini sarmıştır. Tin taraflarını ihmal ederek ruhlarına yabancılaşan, dolayısıyla da gerçek özgürlüğü yitiren bu insanlar, tutkulannın esiri olmuşlardır. Sömürgecilik ve modern sanayinin gelişmesi bu süreci iyice hızlandırmıştır. Tüketim yapmak önceleri insanı mutluluğa götüren araç, ihtiyaçken zamanla mutluluğun amacı olmuştur (Fromm, 1989:62).

Egemenliğin bedeli insanların yalnız hükmedilen nesnelere yabancılaşmasıyla ödenmiyor: üstelik aklın nesneleştirilmesiyle birlikte insanlar arası ilişkiler, hatta bireyin kendisiyle ilişkisi bile büyülü hale getirilmiştir (Adorno ve Horkheimer, 1995:45). Birey artık isteklerinden ve düşüncelerinden emin değildir. Kendi istek ve düşüncelerine yabancılaşmıştır.

Bireyi kendi kültüründen alın ve birden kendisinininkine göre kesin ayrılıklar gösteren bir çevreye koyun, -zaman, uzay, iş, sevgi, din, seks ve diğer konular üzerine ayrı kavramların varolduğu bir çevre- tanıdık bir sosyal çevreye dönme umutlarını yok edin. Birey kuşkusuz altüst olacaktır. Üstelik, bu yeni kültür de sürekli bir kaynama içindeyse ve - daha kötüsü- değerleri sürekli değişiyorsa yön sapması duygusu daha da yoğunlaşacaktır. Yeni koşullar altında ne tür davranışların akılcı olacağı konusunda kurbanı verilecek bir iki ipucu, onun hem kendisi, hem de başkaları için tehlikeli olmasına yol açacaktır (Toffler, 1981:17).

İnsanlık tarihinin en kendine özgü, en zararlı toplumsal düzeni olan modern kapitalizm ilerlemeyi hırs dolu bir çekişme ve rekabetle toplumsal statüsü yırtıcı ve sınırsız bir servet birikimiyle, en kişisel değerleri ise bencillik ve hırsla özdeşleştirir; açıkça satmak ve kâr etmek amacıyla meta üretmeyi bütün ekonomik ve sanatsal çabaların temelindeki itici güç, kârı ve zenginleşmeyi ise toplumsal yaşamın varoluş nedeni sayar (Bookchin, 1999:55).

Yabancılaşma bir kere gerçekleştikten sonra bunun çok daha fazla çeşitli değişik biçimleri olduğu görülüyor. Yabancılaşma insanın doğadan yabancılaşması olduğu için insanla ilgili her kurum da yabancılaşma sürecine giriyor. Yabancılaşan tek başına doğadan kopan insan değil, insanla birlikte ortaya koyulan etkinliklerin tümü. Bu nedenle, Engels '*Ailenin Özel Mülkiyeti ve Devletin Kökeni*'nde devleti tanımlarken şöyle diyor: Aslında toplumu, insanın gereksinmesinden doğan ancak ona ait olduğu halde toplumdan giderek uzaklaşan ve yabancılaşan bir iktidar biçimi olarak devlet ortaya çıktı yani devletin kendi de bir yabancılaşma ürünü olarak görülüyor. Neyin yabancılaşması insan ilişkilerinin organizasyonunda birbirini kollayıp gereksinimlerini dayanışma içerisinde hayatta kalmayı gerçekleştirirken, söz konusu temel de birbiri üzerinde egemenlik kurmaya çabalamaktadırlar.

Bu iktidar ve egemenlik biçimi köleden efendiye farklılaşıyor. Demek ki toplum örgütlenmesinin ana düzeninde bulunan toplayıcı yapı devlet, yabancılaşmaktadır. Böyle olunca devletin kendi kurumları da yabancılaşmış olarak dile gelebilir; eğitim, ordu, din, aile, kolluk kuvvetleri her şey. Demek ki şimdi devlete böyle bir şey denilirse, devletin ideolojik aygıtı olduğu ortaya çıkar. Yani bunlar bir aygıt, ne aygıtı; her kim ki gücü ele geçirirse o aygıtları ötekinin aleyhine kullanıyor. Aslında bu gücün bu kurumu kendi aslen herkesin ihtiyacından ortaya çıkar.

Hobbes da da böyle bir durum vardır. Dikkat edilirse, Hobbes'ta da söz konusu yabancılaşma herkesin feragati olarak “insan insanın kurdudur” aynı zamanda da ve “insan insanın tanrısıdır” ilkesi ancak vahşi dönemde geçerli olabilir. Oysa artık Leviathan'ın deniz canavarının ortaya çıkmasından sonra herkes bu vahşi durumdan zarar gördüğü için herkes hakkından vazgeçmiş ve bu canavara haklarını bırakmışlardır. Bu canavarda devlettir.

Hegel'deki ifadesi köle efendi dialektiğidir. Bu dialektikte yabancılaşma ve çatışma: öncelikle her özbilinç özbilinç olmak bakımından kendisini ötekinin tanınması için baskı yapan bir güçtür. Beni tanı beni onayla tamam demezsen ben sana gösteririm bu bağlam her özbilinç arasında vardır. Bunun arkasında ölüm kararı vardır. Her iki taraf için ya beni kabul edersin ya da ölürsün burada özbilinçler kendine göre tanınma mücadelesine girerler. Çatışmada ölme mücadelesi var. İkinin arasındaki çatışma özbilişlerin karşılıklı meydan okumasında ölüm zorunlu. Söz konusu insan bu savaşta galip olduğunda ortaya şu sonuç çıkıyor: karşımdakini yenebilirimde esirde alabilirimde ele geçiririm ve karşıdaki de bunu kabul eder insanda köle alma öldürme hem de geleceği düşünerek onun üzerinde başka planlar kurma var bu nedenle hükmü yenenler veriyor artık onun özgürlüğünü kendine bağlıyor.

II.4. Kitle Kültürü ve Kültür Tüketimi

Sosyoloji, kitle kavramının paradoksal işlevlerini göz önüne alarak onu sorgulamak ve yanıtlar aramak sorumluluğundan kaçamaz. Aynı zamanda sosyoloji, şu çelişkiyle de hesaplaşmak zorundadır: Bir yandan, kitle, Wiese'nin de tanımlamasında vurguladığı gibi, bir tür kenetlenmişlik ve yansız/ karşılaşmaya dayanmayan birarada bulunmayla; ama diğer yandan da, çok basit olarak söylendiği üzere, birbirlerini tanımayan veya çok yüzeysel olarak tanıyan insanların bir araya gelerek birbirlerini koruyup kollaması ile karakterize edilmektedir. Daha başında büyük sayı sözcüğü, bir kere, kitle kavramıyla ilişki içerisine sokulursa; bu durum, Wiese'nin kitle oluşumunun birbirine yönelik bir duygu bağına bağlanması nitelemesiyle çelişkili hale düşmektedir. Öbür durumda [ç.n. duygu bağı yoksa], bir kişi kendini bu kitleden çok zor sayar; kitle sürekli ötekilerdir (Horkheimer ve Adorno, 2005:65).

Bu tartışmalar 1960'lardan itibaren tüm Batı Avrupa'ya yayıldı. 1961'de Edgar Morin Fransa'da hızla başarı kazanan önemli yapıt yayımladı: Kitle Kültürü. Morin kitabında, kültürün kültür endüstrisi olarak adlandırılan olgunun taşıdığı tehlikenin yanısıra entellektüel ve duygusal açıdan da tehlikeli bir kavşakta bulunduğunu vurguladı (Dollot, 1994: 46).

Kültür üzerinde durulması nedeniyle burada kısaca da olsa “kitle” kavramı üzerinde durulmalıdır. Kitle kavramının ortaya çıkışı ile tarih içinde ve kuramsal yaklaşımlara göre değişen anlamları vardır. Kitle denildiğinde günümüzde sayısı belli olmayan insan çokluğu anlatılmak istenir. Kitle, iletişimdeki kitle sayısı bilinmeyen izleyici, okuyucu, seyredici ve kullanıcıdır. Ekonomik bazda kitle, bilinmeyen sayıdaki tüketicidir. Kültür bazında kitle, kültürü tüketenler ve dolayısıyla tüketimden geçerek üretim için gereksinimi üretenlerdir (Erdoğan ve Alemdar, 2005:40).

Kitle; toplum tarafından üretilir – doğası gereği değişmez değildir; hiçbir birey köken olarak topluluğa yakın değil, aksine ancak rasyonel fayda aracılığıyla irrasyonel-psikolojik faktörlerle kaynaşır; bu insanlarda yakınlık ve aidiyet illüzyonu oluşturur. Ama tam bu illüzyonlar şeklinde, kitle, günümüzde tekillerin atomlaşmasının, yabancılaşmasının ve çaresizliğinin zemini haline gelir. Tüm objektif zayıflıklar - ki psikoanalitikçi Nunberg, “Ben-Zayıflığı” ifadesiyle adlandırmaktadır – modern toplumda herkesin aynı zamanda sübjektif zayıflığa, kitle-müritliğine teslim olmaya hazır hale gelmesine yol açmaktadır. Bu özdeşim; kah kolektifle, kah haşmetli önder figürüyle gitmekte; bireylere, onları gerçekten koparan şey için, psikolojik yedek olmayı garanti etmektedir (Horkheimer ve Adorno, 2005:73).

Kitle kültürü nedir? Amerikalı eleştirmen Dwight Mac- Donald'a göre, kitle kültürü "büyük işadamları tarafından istihdam edilen teknisyenler tarafından üretilen ve müşterileri de katılımları yalnızca satın almakla almamak arasında bir tercih yapmakla sınırlı olan edilgen tüketiciler" olan bir kültürdür. MacDonald tartışmasını, kitle kültürünün "Yüksek Kültür"ü her yanı kaplaması ve karşı konulmaz boyutlara varmasıyla tehdit ettiğini öne sürerek bitirir." Leavis ve Horkheimer'in izinden giden Amerikalı eleştirmenler, böylece, kitle iletişimini kültürel gerilemeyle basitçe özdeşleştiren bir kavrayışı desteklemektedir: "Kitle kültürünün en kötü yanı, zevklerimizi yalnızca yavanlaştırmakla değil, aynı zamanda totaliterliğe giden yolu açarak duyularımızı kabalaştırmakla tehdit etmesidir. Ve bununla içiçe geçmiş olan kitle iletişimi de her şeyi bu kötü sona sürüklemekte işbirlikçiliği yapmaktadır." Kitle kültürü, böylece, "modern toplumdan ayrılmaz gibi görünen duygusal tavrıları —edilgenliği ve can sıkıntısını— güçlendirmektedir" (Swingewood, 1996:146).

Kitle toplumu kavramının tarihsel kökeni, dayanağı artık 'halk' değil, kitle kavramı olan modern sınıflı toplumun belirmesi için gerekli toplumsal, siyasal ve ekonomik koşulları hazırlayan Batı Avrupa kapitalizminin Ondokuzuncu Yüzyıl'ın ikinci yansındaki hızlı gelişimine bağlanır. Kitle toplumunun ideal nitelikleri kapitalist işbölümünün gelişmesi, büyük çaplı fabrika örgütlenmesi ve meta üretimi, nüfusun kentlerde yoğunlaşması, kentlerin büyümesi, karar alma sürecinin merkezîleşmesi, daha karmaşık ve evrensel iletişim sistemleri ve oy hakkının işçi sınıfını da içine alacak biçimde genişletilmesine dayanan kitlesel siyasal hareketlerin büyümesidir. Ama bu 'kitle' terimi, ideolojideki bir değişimi de ifade eder: Bu yoğun ekonomik ve toplumsal değişimler sonucu kapitalizm- öncesi toplumsal ilişkiler çözüldükçe, ortaya çıkan burjuva yönetici sınıf, tahakkümünü laik ve rasyonel idealler olan demokrasi, eşitlik ve maddî adalet dolayısıyla meşrulaştırmaya çabalar. Kapitalizm, toplumsal ilişkileri kalıtsal ayrıcalıklara ve katı güç ve statü hiyerarşisine dayanan tabakalaşma sisteminden biçimsel eşitlikçilik sistemine doğru dönüştürür (Swingewood, 1996:17),

“Her ne biçimde olursa olsun; yaşam biçimleri, meslekleri, karakterleri veya düşünce düzeyleri benzer veya farklı olsun, bir araya gelen bireyler; içinde buldukları bu çevrede kitleye dönüşerek; kendi duydukları, düşündükleri ve davrandıkları biçimlerden çok daha başka bir şekilde duymaya, düşünmeye ve davranmaya başladıkları bir tür kitle ruhuna sahip olurlar” (Horkheimer ve Adorno, 2005:65).

Kültürü yaymaya yarayan teknikler ne kadar gelişmiş olursa olsun araçtan başka birşey değildir. Kitle iletişim araçlarının günümüz Batı toplumundaki yeri cazip olduğu kadar kaygı uyandırıcıdır. Hem üreticiler, hem tüketiciler tarafından iyi kullanılmaları nihai önem taşımaktadır. Zira bunlar artık radyo ya da televizyonu ekmekle bir tutan modern insanın temel gereksinimi arasına girmişlerdir. Bu iyi kullanım yalnızca yasaya, ya da daha iyisi bir ahlak duygusuna dayanabilir. Ki bu da Batı düşüncesinin yitirmiş gibi gözüktüğü icaplardan biridir. Üstelik tek de değildir (Dollot, 1994:100).

Adorno ve Horkheimer'ı izleyen Leo Lowenthal, kitle kültürünün standartlaşma, stereotip, tutuculuk, yalancılık ve yönlendirme ile nitelendirilebileceğini ve sanatın 'gerçek deneyimine' karşın 'sahte hazları' önerdiğini savunur. Benzer bir bakış

açısına sahip olan Arnold Hauser, kitle kültürünü, "genellikle şehirli olan ve kitle davranışına eğilimli yarı-eğitilmiş halkın talebini karşılayan sanatsal ya da yarı-sanatsal ürün" olarak tanımlamaktadır. Ona göre, kitle kültürünün toplumsal işlevi, şehirli insanın "hiçbir şey yapmamaktan duyduğu sağlıksız korkuyu" ve yaygın sıkıntıyı hafifletmektir (Swingewood, 1996:147).

Kitle iletişimi, "kitle medyası" denilen (özellikle basın, radyo ve tv gibi) araçlarla aracılanmış iletişim biçimidir, Kitleleri yönetimde Kitlelere ulaşma ve kontrol ilişkisi olarak modern kitle iletişim araçları denen teknolojik araçların kullanımı yazının kullanımından başlayarak matbaanın çıkması ve basının oluşup yaygınlaşmasıyla başlamıştır. Kitle iletişiminin başlangıcı olarak bazıları Gutenberg İncil'inin basıldığı 1456 yılını ve bazıları ise basılı dokümanların Gutenberg'in icadıyla gelişen basın tarafından 1540'larda çoğaltılarak basılmasını benimserler (Schramm, 1982:12). Özellikle kapitalist egemenlikle birlikte, kitle iletişimi araçlarının geliştirilmesine paralel olarak, siyasal ve ekonomik pazar için bilginin ve enformasyonun ve haber denen merkezi dedikodu ve ideolojik yönetim yoluyla kitleler için bilgisizliğin ve cehaletin üretimi hızla geliştirilmiştir. (Erdoğan ve Alemdar, 2005:94)

Kitle iletişimi, kültürü ve bilgiyi dışlar. Gerçek simgesel ve didaktik süreçlerin işin içine girmesi, bu törenin anlamını oluşturan kolektif katılımı tehlikeye atacağından söz konusu değildir; katılımsa yalnızca bir usul, sıra ile tüm anlam içeriği boşaltılmış biçimsel bir göstergeler koduyla gerçekleşir (Baudrillard:1997:121).

Kitle iletişim araçları herkesin sisteme topyekûn ve tutucu bir şekilde ayak uydurmasını sağlayamaz; zaten bunu hiçbir şey sağlayamaz. Ama çatlak sesleri tümüyle bastırarak değil, uyuşmanın dışına düşen fikirleri garip sapkınlıklar olarak temsil ederek bir tür mutabakat iklimi oluşturulmasına katkıda bulunabilirler (Swingewood, 1996:118).

Kitle hareketleri (anti-semitizm, faşizm, yabancı düşmanlığı), politik ve ekonomik çıkarların ifadesi olan büyük bir şiddet doğurur ve bu durum, failer bilincinde olmadan meydana gelir. Kitle hareketleri olmadan da bu çıkarlar gerçekleşemez. Liderlerin kitleleri genel olarak kendi akılcı çıkarlarına denk düşmeyen bir politikaya kazanması gerekir (Spurk, 2008:118).

"Modern" uygarlıklar her düzeyde, pazarın evrenselleşmesi görünümü altında bir yayılma ve patlama, hukukun ve zaferlerin evrenselleşmesi adı altında ekonomik ve felsefi değerler üstüne kurulmuşlardır. Baudrillard, medyatize kültür olarak adlandırılan şeyin ihtiva ettiği tehlikelerin farkında olmak gerekmektedir. Kendilerini gerçek ya da potansiyel tüketicinin yerine koyan kültür sanayileri halkın ortalama zevkine yönelmekte, bu düzeyi yükseltmeye ilişkin hiçbir çaba harcamamaktadırlar. Öte yandan, çocuklar ve gençler kitle kültürüne ailede ya da okulda verilen kültürden daha fazla değer vermektedir. (Dollot, 1994:44).

Kitle adamının ve kitleleşmiş grupların en önemli özelliklerinden biri de: yığın içinde akıl, bilinç, ahlak gibi direnme ve kontrol mekanizmalarını yitirmeleri, kolaylıkla sevk ve idareye yatkın olmaları, propaganda eğitimi için uygun bir ortamda bulunmalarıdır (Gasset, 1968:9).

Tüm tüketim ideolojisi bizi yeni bir döneme girdiğimize vb. kesin bir insani devrimin üretimin acı ve kahramanlık dolu çağını, insana ve arzularına hakkının teslim edildiği tüketimin keyifli çağından ayırdığına inandırmak istiyor. Hiç de öyle değil. Üretim ve tüketim; burada söz konusu olan, üretici güçleri ve bu güçlerin denetiminin genişletilmiş yeniden üretimin tek ve aynı büyük mantıksal sürecidir. Sistemin buyruğu olan bu buyruk, zihniyete, gündelik etik ve ideolojiye ters biçiminde -büyük kurnazlık budur- geçer: Yani ihtiyaçların özgürleşmesi, bireyin, hazzın, bolluğun serpilip boy atması

biçiminde. Harcama, haz, hesapsızlık ("şimdi alın, sonra ödeyin") temaları "püriten" tasarruf, çalışma ve mal varlığı temalarının yerine geçer. Ama burada söz konusu olan yalnızca görünüşte bir insani devrimdir (Baudrillard, 1997:91). Dolayısıyla kitle iletişim araçlarının hakikati şudur: Kitle iletişim araçlarının işlevi dünyanın yaşanan, benzersiz ve olaysız karakterini, yerine oldukları halleriyle birbirine türdeş, birbirlerini anlamlandıran ve birbirlerine gönderme yapan bir araçlar evrenini yaratmaktır.

Kitle kültürü en başta, kitle çapında üretilip dağıtılan kültürel ürünler veya mallarla tanınabilir. En bariz olanları, radyo ve televizyon programları, dizi filmler, haberler, dergiler, çizgi filmler, çizgi romanlar, plaklar, sinema, reklamlar, videoteypler, kasetler. Ana akım görüşler kitle kültürünü bu çerçevede içinde bu ürünlerde görmüşlerdir ve bu ürünlerin ve beraberlerinde getirdikleri iletilerin siyasal fonksiyonlarını, biçiminin "bayağılaştırılmış" (halk düzeyine indirilmiş) üst yapısı olmuştur. Bu kültür uyumlu, özel ve ender bir bütünlük oluşturur. Bu kültür üretim ve tüketimin etkinliklerini desteklemede katkıda bulunan günlük standartlar yaratır. Bir bakıma kitle kültürü, egemenlik ideolojisinin tabana indirilmiş, popülerleştirilmiş, özellikle tüketime doğrudan bağlı olan bir çeşiddir (Erdoğan ve Alemdar, 2005:40).

Kitle iletişimi, ne olduğu belli olmayan yığın iletişimini anlatır. Kitle iletişiminde 'kitle' kavramı izleyicilerin sosyal, siyasal ve ekonomik bakımlardan belirsiz ayırt edilmeyen kişiler kümesi olduğunu ima eder. Kitleden kapalı olarak bahsedilen insanlar geniş izleyici, okuyucu ve seyircidir. Yani kitle iletişimi medyayı kullanarak kitle ile iletişimi ima eder. (Erdoğan, 1997:241). Kitle iletişimi, kavramı belli olmayan geniş bir grupla iletişim anlamında kullanıldığında hem kitlelerin kimliği saklanır hem de iletiyi ve sonucunu amaçlayanın da kimliği belirsiz yapılıdır.

Kitle kültürü ile demokratik kültür aynı şey değildir, çünkü ilkinin kurumları toplumsal oluşumun tüm düzeylerinde kitlelerin siyasal, ekonomik ve kültürel etkinliklere demokratik katılımının aleyhine işlemek zorundadır. Kitle kültürü, önemli kararları diğerleri adına alan üst grupları, halkın üzerinde, halk için çalışan bir seçkin ya da seçkinlerin varlığını ima eder. Burada, hepsi de, ya büyük ölçüde edilgen bir kitle üzerine temellendirilmiş, ya da ona zorla kabul ettirilmiş, durağan ve ideolojik bir kültür kavrayışını benimseyen ve bilinç, eylem ve değerler yardımıyla dünyayı dönüştürmenin aracı - yani praxis- olarak kültürü reddeden tüm bu farklı kuramların anti-demokratik kötü niyet gösterilmelidir (Swingewood, 1996:13).

Birleşik Amerika'da söylenildiği gibi: "Farklı olmak adaba aykırıdır." Kitle, farklı olan herşeyi, mükemmel olan herşeyi, bireyi, kalifiye ve seçkin olan herşeyi altında ezmektedir. Herkes gibi olmayan, herkes gibi düşünmeyen biri, silkelenecek atılmak tehlikesini göze almak zorundadır. Ve bu "herkes" in "herkes" olmadığı da bir gerçektir. Normal olarak "herkes", kitle ile birbirinden farklı özellikleri olan azınlıkların kaynaştığı bir beraberliktir. Oysa şimdi, "herkes" sadece kitledir. İşte gaddarlığın en açık hali budur (Gasset, 1968:33).

Yaratıcıları için yalnızca kâr etmeye ve tüketicileri için yalnızca eğlence ve hazcılığa adanan sanat biçimlerinin ortaya çıkmasının bir sonucu olan kitle kültürünün, müzik, edebiyat ve sanat alanlarında geçmişten miras kalan bazı kültürel standartların değerini düşürdüğü iddia edilmektedir (Swingewood, 1996:146).

1950'lerden sonra kırsal-kentsel nüfus oranları kent lehine sürekli bir gelişim göstermiştir. Dışa bağımlı bir sanayi toplumuna dönüşme sürecine girilmiştir. Gazetelerin baskı teknikleri, dağıtım şebekesi, tirajları, reklamlar, haber toplama teknikleri değişmiştir. Öncelikle radyo, ardından televizyon gelişmeye ve yaygınlaşmaya başlamıştır.

Eğlence sanayi etkinlik kazanmış, toplumdaki sapkın görüşlerin medyanın etkisiyle meşrutiyet kazanmasıyla yeni bir kültürel yapı ortaya çıkmıştır (Oskay, 1983:170).

Kitle kültürünün nedeni kitlelerin gereksinimlerini karşılamak amaçlı değildir. Kitle kültürü kitleler halinde üretim yapan bir endüstrinin hem ürünü hem de tüketici kitlesini biçimlendirmesini, dolayısıyla Üretimi sosyalleştirip herkesi üretime ve tüketime katarak zenginliğin yaratılmasını ve yaratılan zenginliğin büyük bir kısmını özel mülkiyet adı altında sermaye sahiplerine ayırmasını anlatır. Kitlelerin gereksinimini karşılamak sermayeye para kazandırmıyorsa, hem o gereksinim karşılanmaz hem de karşılanmamayı meşrulaştıran bilinç üretilir. Dikkat edilirse, bu durumda bir mal ve hizmet sunulmaması (örneğin emeklilerin maaşlarının artırılmaması) veya popüler gayri-meşruluğun engellenmesi (gecekonduların yıkılması, kaçak elektrik kullananların cezalandırılması) için gerekli egemen politikayı ve uygulamayı destekleyen kitle/popüler bilinç yaratılır (Erdoğan ve Alemdar, 2005:42).

Kitle iletişim araçlarını etki altına almak için verilen kavga bu kavganın gerisinde yatan iktidar olgusunun ya da kimi insanlara başkalarının isteklerini boyun eğdirme amacını yeterince ele vermektedir (Galbraith, 2004:39).

Bu hızlı akış ekonomiyi de hızlandırmakta, akıl hastalıklarının en yaygın ve en etkililerinden biri olan şizofreni, coşkunluk ve çöküntü hallerinin çabuk aralıklarla dalgalanması şeklinde kendini göstermektedir. Hasta, kendisi ve dış dünya hakkında aşırı kaygılar taşır; uyuyamama, dehşet verici rüyalar, anlaşılmaz korkuların yanısıra, hayaller ve halisulasyonlar da olabilmektedir. Bu belirtilerin her biri günümüz ekonomik atmosferlerinde mevcuttur. Grevler, ekonomik çöküntüler, sürekli yükselen fiyatlar, dev karlar ve artan işsizlik hergün gazete manşetlerini ve televizyon ekranlarını kaplamaktadır (Toffler, 1991:11). Enflasyon ve bunalımın birbirine üstünlük sağlamak için yarıştığı

günümüzde, sisteme güvensizlik ve ekonomik yıkım toplumsal gerçeklikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kitle iletişim araçlarını etki altına almak için verilen kavga bu kavganın gerisinde yatan iktidar olgusunun ya da kimi insanlara başkalarının isteklerini boyun eğdirme amacını yeterince ele vermektedir. Yakın zamanlara kadar bütün devlet başkanlarının tv, basın ve radyo ile araları açık olmuştur. Bunun sebebi bir yönüyle kitle iletişim araçlarının başkanlığın şartlandırıcı iktidarı kullanması için belli ölçüde etki birer araç olmalarıdır. Öte yandan bu araçların gerçekleştirme istedikleri şartlandırma başkanın kontrolünde tutmak istediği şartlandırma çatışabilir. Kavganın sebebi budur. İşte, yine, özel ilgiler, yarı sırdaşlıklar, yinelenip duran pohpohlamalar, tören geceleri, göstermelik saygılar ve diğer yapay ilgiler yoluyla basının desteğini arkasına almak için başkanlığın giriştiği sürekli çabanın sebebi de budur. Nihayet başkanın iradesine karşı kitle iletişim araçlarının oynadığı o çok abartılan ve göz ardı edilemez fren rolünün sebebi de. Özellikle bu yüzden basının ve radyo televizyonun sergilediği görüntü düpedüz abartılmaktadır (Galbraith, 2004:39).

Modern kapitalizmin kültürü edebiyatçılarca eşitlikçi ve vasat olarak tanımlanır. Kitle kültürü "her şeyi birbirine kaynaştırır, karıştırır ve homojenleşmiş bir kültür yaratır. Kitle kültürü çok demokratiktir; hiçbir şey arasında ya da hiçbir şeye karşı ayrımcılık yapmaz." Sonuçta kültür karşı konulmaz şekilde törpülenir ve standartlar kaybolur: kapitalist kültür ve yapıtları metaya dönüşür. İşlevi, eğlendirmek, saptırmak ve bilinci topyekûn edilgenlik noktasına indirmek olur (Swingewood, 1996:16).

III. BÖLÜM: İKTİDAR PROBLEMİ

III.1. İktidar

İktidar'ın sözlüklerdeki sözcük anlamı, bir işi yapabilme gücü, erk; etkide ya da eylemde bulunma imkanı veren hukuki, siyasi ya da ahlâki güç; formel olarak, A'nın B'yi, B'nin yapmayı tercih etmediği bir şeyi yapmaya zorlama gücü ya da kudreti; devlet yönetimini elinde bulunduranların, bir toplumu yönetenlerin siyasi, hukuki ve fiili gücü ya da yönetenlerin, yönetme yetkisini elinde bulunduranların kendileri, hükümet; olarak betimlenmektedir. Ayrıca Türkçe'de 'iktidar' kelimesi, İngilizce 'Power', Fransızca 'Pouvoir', Almanca 'Macht' kelimelerinin karşılığı olarak kullanılır. Ancak İngilizcedeki 'Power' kelimesi hem insanın, hem de doğanın kudretini işaret eden bir anlamı içerir.

Buna dayanarak "İngilizce'deki lider (leader) sözcüğünün olanca müphemliği de buradadır. Bu sözcük, başkalarını kendi amaçlarına boyun eğdirmeyi bilen insan kadar, kalabalığın evvelce şartlandırılmış iradesi ile özdeşleşmekte ve ona duymak istediğini söylemekte usta olan kişi anlamına gelir" (Galbraith, 2004:50). Demek ki iktidarı taşıyan bireyin, ötekileri belirleme gücüne sahip olduğu ileri sürülebilir.

İktidarın doğru bir izahının, iktidar kullananlara sorumluluk atfedilebileceği düşüncesini ihtiva etmesi gerektiği fikridir: "A'nın B üzerinde iktidar sahibi olduğunu söylemekle, A'nın B'nin davranışından veya durumundan bir dereceye kadar haklı olarak sorumlu tutulabileceği sonucuna varmak arasında özel olarak yakın bir ilişki vardır." (Connolly 1983: 95). Bu gibi yaklaşımlarda iktidar "(bir şeye) iktidar" (ki bir şeyi -söz gelişi- toplumun yararına yaptırabilme gücü olarak iktidara işaret eder) anlamında olmaktan ziyade hemen hemen her zaman "(birşeyin) üzerinde iktidar" anlamında yorumlanır (ki bu durumda bir kişi veya grup başkalarının eylemlerini belirleme gücüne

sahiptir). İktidarın bu anlamına, açıktır ki, biraz daha fazla itibar edilmektedir, çünkü bazı durumlarda kollektif olarak hareket eden insanların tamamen bireysel olarak hareket etselerdi yapabileceklerinden daha fazla şey yaptırabilir oldukları doğrudur. Fakat, bu anlayış geçen bölümde açıklanan malum kamu malları problemiyle karşılaşır. Buradan “iktidarın, kendi iradesini egemen kılabilme, başkalarının dayanışmalarını denetleyebilme, bir şeyi yapmaya yapmamaya zorlayabilme gücü” (Kışlalı, 1994:95) olduğu anlaşılmaktadır.

Meşru sayılan bir anlaşmayı çiğnemek ve bedavacı olmak için her türlü müşevvikin var olduğu bir durumda, insanlar kendi yararlarına olacak şekilde nasıl işbirliği yapabilirler? Yine de böyle bir davranışı önlemek tehdidi ve cebir gücünü ahlâken kabul edilemez bir dereceye kadar elinde tutacak olan bir infaz organını gerektirebilir (üzerinde iktidar) (Barry, 2004:98).

İnsan ilk kez kendisine doğa ve evrenle ilişkili olarak kendi konumu ve rolü hakkında rasyonel sorular sormaya başladığında, çeşitli bilimler ortaya çıktı. Bu aynı zamanda bilim ve iktidar ile bilim ve teknoloji arasındaki ilişki dahil olmak üzere çağdaş toplumumuzun karşılaştığı tüm sorunların doğuşu demektir. Ve Aristoteles ilk kez politik düzen ve doğa düzeni arasındaki ortak görünümü tanımladı. Aristoteles'in tanımında insan politik bir hayvandır. Burada "hayvan" terimi insanın cinsini, "politik" terimiye türleri belirleyen farklılığı temsil eder. Aristoteles bize, iktidarın çeşitli kullanım ve dağıtım yollarına göre ilk iktidar ve yönetim sınıflandırmasını sunar. Aristoteles'e göre, yönetimler altı farklı biçimde sınıflandırılabilir: Hükümet devletteki üstün otoritedir ve doğal olarak ya bir kişinin elindedir ya küçük bir insan grubunun elindedir ya da yurttaşlar kitlelerinin elindedir, iktidar bir kişinin elinde olduğu ya da az sayıda kişinin ya da halk çoğunluğunun elinde olduğu ve ortak çıkarlar doğrultusunda icra edildiğinde kurumlar adil ve onaylanmıştır. İktidar yalnızca tek kişinin ya da küçük bir grubun ya da kitlelerin çıkarları doğrultusunda icra ediliyorsa eğer, bu durumda yukarıda zikredilen örnek olaylardan sapmalar var demektir. Birinci örnekteki yönetim biçimleri monarşi, aristokrasi ve cumhuriyet olarak tanımlanırsa, bunlara tekabül eden bozulmalar da tiranlık, oligarşi ve demokrasi (çoğunluğun çıkarları adına azınlığın çıkarlarının suiistimal edilmesi) olacaktır (Mayor ve Forti, 2000:15).

Platon'un ve Aristoteles'in felsefeleri, skolastik düşünce ve Alman idealizmi gibi büyük felsefi sistemler, nesnel bir akıl teorisi üzerine kurulmuştu. Bu görüş, insan ve amaçları içinde olmak üzere bütün varlıkları kapsayan bir sistem ya da bir hiyerarşi oluşturmayı amaçlıyordu. Ancak ideal ve mutlak olandan uzaklaşan aklın biçimselleşerek içeriği boşaltıldı. Bu amaç doğrultusunda güç ve yetki nesnel akıl görünüşünde bir iktidarda toplandı.

Russell insanlar üzerindeki iktidardan insanların içinde yaşadıkları toplum çeşitine göre, babadan oğla geçen iktidarlıklara göre derinlemesine iktidar analizi yapar; geleneksel iktidar, yeni kazanılmış iktidar ve yalın iktidar bunlardan biridir. Geleneğe ya da onaya dayanmayan iktidara "yalın" iktidar, der. Yalın iktidar genellikle askeri olup, ya bir iç despotizm biçimini ya da ülke dışında yapılan bir fetih biçimini alabilir. Yalın iktidarın önemi, özellikle ikinci biçimi içinde gerçekten de çok büyüktür, birçok "bilimsel" tarihçinin kabul etmek istediğinden de büyüktür. Askeri iktidar, birçok durumda servet, teknik bilgi ve kör inançlar gibi değişik biçimlerdeki güçlere dayanır. Durumun her zaman için böyle olduğunu söylemek istemiyorum; örneğin, İspanya Tahtı Veraset Savaşı'nda Mariborough'ların dehası, sonucu belirleyen etken olmuştur. Ne var ki bunu genel kuralı bozmayan bir istisna saymak gerekir (Russell, 2004:34-35).

Şüphesiz, "üzerinde iktidar"ın anlamı gözle görülebilir fillerle sınırlı değildir; bu kavram bir kişinin veya grubun başkalarının çıkarına hareket etmek gücüne sahip olduğu hâlde böyle yapmayı kasden reddettiği durumlarda söz konusu olan ihmalleri (omissions) de içine alabilir. (Bu gibi durumlarda) ihmalin (selbi fiilin) bir çıkarın gayrı meşru olarak engellenmesini ifade ettiği düşünülür. İktidarın açıklanmasında faille (agents) sorumluluk atfedilmesinin bir zorluğu toplumsal iktidar sorunuyla ilgilidir: Sorumlu failleri teşhis etmeyi -eğer imkânsızlaştırıcı değilse- zorlaştıran, toplumsal yapılar

ve kurumlar tarafından kullanılmakta olan bir iktidardan meşru olarak söz edebilir miyiz? (Barry, 2004:99). Radikal iktidar teorileri belirli sosyal kurumların ve "iktidar yapıları"nın başkalarının çıkarlarının olumsuz olarak etkilenmesi sonucunu verdiklerini söylemeye isteklidirler, ama buna rağmen iktidar ve sorumluluğun bu yapılar içinde hareket eden veya hareketsiz kalan kişilere veya gruplara atfedilebileceğini de ileri sürerler. Onlara iktidar veren, bu yapıları kontrol etmeleridir.

İktidar ya da güç kadar yaygın kullanılan ve anlamlarında fazla güçlük yokmuş gibi görünen pek az kelime vardır. Bu anlamda gazete patronları, radyo ve televizyon kanallarının yöneticileri, bu kurumların en zeki ya da en meşhur yazı işleri müdürleri, başyazarları ve yorumcuları kendilerini kabul ettirmiş, iyi konuşmacı ve güç ya da iktidar sahibi bireyleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hangi anlamı yüklemiş görünürse görünsünler, okuyucunun ya da dinleyicinin bu sözcüklerin anlamlarını daima bildiği varsayılır. Hiç kuşkusuz bir noktaya kadar doğrudur bu. 'İktidar kendi iradesi ile diğer insanların davranışlarını belirleme kabiliyetidir.' İktidar kavramına genellikle verilen anlam budur. Filan insan ya da insan grubu kararsız ya da muhalif bile olsalar başka insanlara kendi iradesini ve amaçlarını empoze etmektedir. Bu iradeyi dayatma ve onun belirlediği hedefe varma kapasitesi ne kadar büyük olursa iktidar da o kadar büyük olur. İşte iktidar kelimesinin tanımlama gereği duyulmadan bunca sık kullanılmasının gereği onun günlük dildeki anlamıyla bu son anlamının birbirine uygun düşmesidir (Galbraith, 2004:11-12).

İktidar, toplumların olmasını istedikleri düzeydedir. Ve bu iktidar, şematik bir biçimde söylersek, söz konusu toplumlar açısından hiçbir şey ifade etmediğine göre, böyle bir tutum, topluluğun otoriteyi kesinlikle yadsıdığını, iktidarı bütünüyle yok saydığını gösterir. Bu toplumlarda iktidarın da, doğanın da yadsınması, ikisinin birbiriyle

özdeşleştirdiğini düşündürüyor: Kültür, iktidarın olduğu kadar doğanın da olumsuzlanması anlamına geliyor, ama iktidarın ve doğanın iki farklı tehlike olduğunu ve özdeşliklerinin de olumsuz bir üçüncü terime aynı biçimde özdeş olmaktan öteye gitmediğini söyleyemeyiz; burada daha çok kültürün, iktidarı doğanın yeniden kendini göstermesi olarak algıladığını söylemeliyiz (Clastres, 2006:40).

İktidar -belli bir güç türü olarak- belki de tarafsızdır ve övgü veya kınamayı ancak onun kullanılma tarzı için kullanabiliriz. Şüphesiz, iktidarın bulunmadığı bir toplumun var olabileceği teorisi pek anlaşılabilir değildir. İnsanların çıkarlarının çeşitliliği ve insanlık durumunun belirli durumları, iktidarın ortadan kaldırılmasının veya -daha doğrusu- iktidarın azaltılmasının kendisine bağlı olduğu "ortak amaçlar" ümidinin bir yanılsama olduğuna işaret eder. Bu bakış açısından, iktidar sadece temelini tehditler veya müeyyidelerin oluşturduğu durumlarda kullanılıyor değildir, fakat insanlara aksi hâlde yapamayacak oldukları şeyleri yaptırmak üzere özendiriciler sunulduğu zaman da iktidar söz konusudur. İktidar siyaseti sadece kaçınılmaz değildir, aynı zamanda çok değerlidir de (Barry, 2004:100). Bu iktidar anlayışı bir dereceye kadar kurallar ve meşruluğun üzerine oturur. Esasen, iktidar hukuk kurallarıyla, ortak inançlarla uyumuyla ve geçerliliğinin rızaya bağlılığıyla meşrulaştırılabilir.

Michel Crozier ve Erhard Friedberg'in genel iktidar tanımlarına göre, sosyal düzenlenme tabii bir olay değil, bir insan yaratısı, bir artefact'tır. Bir başka deyişle, her sosyal düzenlenme yapaydır. Toplu eylem olarak, insanların tabiata karşı, maddi sorunlarını çözmek için biraraya gelerek yapılandıklarını gösterir. Bu yapılanma, iktidar ilişkilerinin belirlediği eşitsiz bir alan oluşturur ya da her toplu eylemin yapısı, kaçınılmaz olarak, bir iktidar sistemi biçiminde ortaya çıkar. Yapılanma=iktidar ilişkilerinin varlığı (Akal, 2003:64).

Gelbraith'e göre, iktidarın oldukça açık seçik üç analiz aracı vardır; caydırma, ödüllendirme, ikna ya da şartlandırma. Caydırıcı iktidar tercihlerinden vazgeçmelerini sağlayacak kadar can sıkıntısı ve acı vaat eden bir gerçekleştirme şartı ileri sürerek bireyin ya da birey gruplarının kararlarını belirleme gücüne sahiptir; bu güç sayesinde kendine boyun eğilmesini sağlar. Görülüyor ki caydırıcı iktidar ilerde gerçekleşecek sonuçları yeterince olumsuz bir tehditle kendine itaat edilmesini sağlamaktadır. Buna karşılık ödüllendirici iktidar aynı şeyi itaat edene belli bir maddi bir değer vermek gibi pozitif bir ödülle yapar. Caydırıcı ve ödüllendirici iktidarın ortak tarafı bu iki iktidara da durumun bilincinde olunarak itaat edilmesidir. İkna edici iktidar ise düşünceleri de değiştirir. İkna etme yöntemi eğitim yoluyla bireye tabi uygun doğru görünen şeylerle onun sosyal katılımına sonuçta da birey ya da birçok insanın iradesine boyun eğmeye götürür. Burada itaat tercihli bir seçimi ifade eder. Öyle ki kişi itaat ettiğinin bile farkına varmaz. Bu ikna edici iktidar ilerde de göreceğimiz gibi gerek kapitalist gerekse sosyalist ülkelerde ekonominin ve modern politik kuruluşların işleyişinde esaslı bir rol oynamaktadır (Galbraith, 2004:15).

Bertrand Russel'in meşhur bir tanımına göre, iktidar "kastedilen etkilerin ürünü" dür. Ne var ki, bu açıkça iktidarın önemli bir yönünü göstermekle beraber, kavramın hayatî bir özelliğini gözden kaçırmaktadır. Toplumda iktidar kullanımı daima bireylere açık bırakılan tercih alanını daraltır, oysa kastedilen etkilerin ürünü olan iktidar örneklerinin hepsi bunu gerektirmez. Zaman zaman, bir kişinin belirli sonuçları yaratma gücüne şahap olduğundan söz ederiz ki, bu, başkalarının özgürlük kaybını gerektirmez, bilim adamının gücü gibi. İktidar kullanımının sosyal alana özgü önemi, onun bireylere açık olan tercihlerin alanını sınırlamasındadır. İktidar kastedilmemiş sonuçların ürünüyle de yakından ilişkili olabilir. Bazı insanların, bilinçli olarak böyle yapmayı kastetmeksizin, başkalarının eylemlerini belirleme anlamında onlar üzerinde iktidara sahip oldukları söylenir; meselâ bir pop yıldızı hayranlarının giyimini ve hayat tarzlarını özel olarak bunu kastetmeksizin belirleyebilir, gerçi bunun iktidardan ziyade nüfuzun bir örneği olduğu da söylenebilir (Barry, 2004:112). Bununla beraber, iktidarın bazı sosyolojik teorileri bir grubun doğrudan doğruya görülebilir olmayan bir şekilde, belki de iktidara sahip olduğuyula ünlendiği için, siyasî iktidar kullanabileceğini ileri sürmüşlerdir.

İktidar aşkı, insanoğlunun en güçlü güdülerinden biri olmasına karşın, hiç de eşit dağıtılmamıştır ve rahatlık aşkı, zevk aşkı, hatta bazen onaylanmak aşkı ile sınırlanmıştır. İktidar aşkı, fazla çekingen yaratılışlarda öndere uyma kılığına bürünmüştür ki, bu da atılgan insanlardaki iktidar dürtüsünün yayılma alanını büyütür. İktidar aşkı güçsüz olan kişilerin, olayların akışını etkileyebilmeleri olanağı da çok azdır. Toplumsal değişimlere yol açan kişiler, bir kural olarak, toplumu değiştirmek isteğini kendilerinde güçlü bir biçimde duyanlardır. Bundan dolayı da, iktidar aşkı önemlilikleri bir rastlantıdan ibaret olan kişilerin belirgin niteliğidir. İktidar aşkını insanoğlunun biricik güdüsü diye kabul edersek, hiç kuşkusuz yanılmış oluruz, ama iktidar aşkı sosyolojinin inceleyeceği değişiklikleri meydana getiren belli başlı güdü olduğuna göre de, bu yanlış, sosyolojideki eğreti yasaları araştırmamızda bizi sanıldığı kadar yolumuzdan saptırmaz (Russell, 2004:7).

Bu iktidar biçimleri en yalın, en basit halleriyle, sahteciliğin ve yapmacıklılığın zorunlu sayılmadığı, hayvanlarla olan ilişkilerimizde görülür. Belinden bağlanan iple ciyak ciyak bağırtılarak geminin ambarına indirilen domuzun bedenine doğrudan doğruya bir fiziksel güç uygulanıyor demektir. Öte yandan, atasözündeki gibi, burnunun ucuna sallandırılan havucun ardı sıra giden eşeği böyle yapmakta kendi çıkan bulunduğu aklını yatırmak suretiyle, bizim istediğimiz gibi hareket etmeye yönelmiş oluyoruz. Bu iki örnek arasında ise ödülleri ve cezaları yoluyla birtakım alışkanlıklar kazandırılmış olup, bu yoldan istenileni yerine getiren hayvanlar bulunmaktadır; ayrıca daha başka bir yönden, liderleri zorla sürüklenerek iskeleden geçirilince bütün sürünün onun ardı sıra gitmesi örneğindeki gibi, gemiye binmeye kandırılan koyunlar da bunlara eklenebilir. Bütün bu iktidar biçimlerinin insanlar arasında da örnekleri vardır. Domuz örneği, askeri güçle polis gücünü simgeler. Havucun ardı sıra giden eşek, propaganda

gücünün tipik bir örneğidir. İstenileni yerine getiren hayvanlar, "eğitim" gücünü gösterir (Russell, 2004:31). Zorla sürüklenen önderlerinin ardı sıra giden koyunlar, çok görüldüğü üzere, çok sayılan ve sevilen bir önderin herhangi bir parti liderlerine bağlanmış olmasının söz konusu olduğu zamanlardaki parti siyasetini simgeler.

İktidar kavramını nedensellik ve öngörmeye (prediction) atıfla ayırt etmek ve bununla otorite kelimesinin normatif kullanımı arasında karşıtlık kurmak iktidar kullanımının meşru olabileceğini inkâr etmek değildir. Alelâde vatandaşın polisin otoritesine mukabele etme ihtimali vardır, ama suçlu bir kişi sadece polisin gücüyle (iktidarıyla) kısıtlanabilir. Başbakanın, Kabine'nin veya Parlâmento'nun "iktidarından (yetkisinden) söz ettiğimiz zaman, bunların işlemlerinin bireylerin özel tercihlerini çok katı bir biçimde sınırladıkları anlamında, bu iktidarın çok büyük olduğunu söyleyebiliriz, ama bu iktidar -nedensel olmakla beraber- bir banka soyguncusunun iktidarından farklı olarak elbette meşru bir iktidardır. Fakat devlet görevlisiyle banka soyguncusunun, ellerinde cebir gücü bulunduğu için insanları istedikleri yönde hareket ettirmeye muktedir oldukları doğrudur. Bundan dolayıdır ki, iktidar ile otorite arasındaki farklılıklara rağmen, iki kavram da bildik bazı toplumsal ve siyasal durumlarda aynı zemini işgal eder görünmektedir (Barry, 2004:97). Aşağıda göreceğimiz gibi, otoriter bir devlet, içinde bireylerin hür tercihlerinin otoritelerin emirleriyle, bireyi neredeyse tamamen nedensel olarak etkileyen emirlerle, katı biçimde sınırlandıkları bir devlettir.

Devlet kurumu içinde iktidardan söz etmek gerekmektedir. Siyasal iktidar sadece devlet kurumu içinde değil, devlet haline gelmemiş toplum ve topluluklarda da vardır (Kışlalı, 1994:94).

Kolektifle egemenliğin birliği daha çok hem metafiziksel hem bilimsel dildeki yararsız, kötü içeriği zorunlu olarak benimseyen toplumsal bütünde kendini göstermektedir (Adorno ve Horkheimer, 1995:40).

Egemenliğin bedeli insanların yalnız hükmedilen nesnelere yabancılaşmasıyla ödenmiyor: üstelik aklın nesneleştirilmesiyle birlikte insanlar arası ilişkiler, hatta bireyin kendisiyle ilişkisi bile büyülü hale getirilmiştir (Adorno ve Horkheimer 1995:45).

Bununla beraber, iktidar kelimesinin kullanımında bazan menfi-kötü-leyici (pejorative) imalar da olabilir. Bu anlamda iktidar politikada cari olan şey olarak sunulur ve siyasî araştırmalarda dikkatin iktidar ilişkileri üstünde odaklanmasının doğru bir "gerçekçi" yaklaşıma işaret ettiği düşünülür. İktidarın politikayla ilişkisinin paranın ekonomiyile ilişkisiyle aynı olduğu düşüncesinin yüzeysel bir çekiciliği vardır, ama bu (iktidarın incelenmesinde) hiç de işe yaramaz. İktidardan farklı olarak, para kesinlikle ölçülebilir bir şeydir. Esasen, paranın anlamı ve onun mübadelede kullanılması işlem yapanlar arasındaki anlaşmanın bir ürünüdür, oysa iktidar hakkında böyle bir mutabakatın çok az kanıtı vardır. Ayrıca paradan farklı olarak, iktidar farklı bağlamlarda değişkenlik gösterir;' onun alanı ve kapsamı bakımından -parada olmayan- bir çeşitlilik söz konusudur (Baldwin 1989:28). Her neyse, paranın kullanımı kurallar tarafından idare edilir, oysa iktidara sosyolojik yaklaşım onu bu anlayıştan ayırmak ister (Barry, 2004:97).

İktidar kavramı karar alma ve onu uygulama uygulatma gücünü içerir. Bu nedenle iktidar denildiğinde sadece siyasal iktidar akla gelmemelidir. "Ekonomik iktidar", "aile içinde iktidar" gibi olgular siyasal iktidarın dışındaki iktidar kavramlarıdır (Kışlalı, 1994:16). İktidarın toplum üzerindeki yaptırımı yasalarla uygulanmaktadır. Özellikle Roma döneminde, yasa, insanları hem eşitleyen, ama aynı zamanda, farklılıklarının birbiri

üzerinde tahakküm kurmalarını önleyen bir işlevselliğe sahiptir. Yasalara tâbi olduğu ölçüde kendini özgür hissetmek, yasadışı olduğu durumlarda özgürlüğünün elinden alınacağını düşünmek. Çünkü, yasa, düşünmeye ve eylemeye engel oluşturmak için değil, onların önündeki engelleri kaldırmak, ortak çıkarı ve adaleti güvence altına almak için düşünülmüş mekanizmalar sayılır. Bu şekilde gayet hümanist görülen düzenleyici tahakküm, insan hakları beyannemesinde yazılı olduğu şekliyle de sadece yazılı olarak kalıyor ancak eylem ve uygulamada araçsal aklın görünümüne bürünüyor. Buradan yola çıkarak iktidarın varlığını korumasında gerekli olan yasa ve adalet kavramlarının temel çıkış noktalarından eşitlik kavramına bakmak gerekir.

Adaletin temel gereklerinden biri olduğuna kuşku bulunmamakla beraber eşitlik denen kazanım, modern insanlığın en büyük ve en belirsiz maceralarından birini oluşturur. Eşitlik artıkça, insanlar arasında gerçekte varolan farklılıklar daha az açıklanabilir olur. Bu yüzden bireylerle guruplar her zamankinden çok daha eşitsiz hale gelirler. Eşitliğe artık ölüm gibi kaçınılmaz bir ortak yazgı ya da Tanrı gibi her şeye kadir bir varlık açısından bakıldığında, bu karmaşık sonuç da bütün açıklığı ile gün yüzüne çıkmıştır. Eşitlik, kendisinin ölçülebilmesini ya da açıklanabilmesini sağlayacak herhangi bir ölçüt olmaksızın kendi başına dünyasal bir olgu durumuna geldiğinde, aksi halde eşit olmayan insanların eşit haklara sahip olacağı siyasî bir örgütlenmenin geçerli bir ilkesi olarak kabul edilme şansı ancak yüzde birdir; yüzde doksan dokuz yanlış anlaşılacak; herkes gibiye "normal", yazgısı farklıysa "anormal" olan her bireyin doğuştan eşit olması biçiminde düşünülecektir. Eşitliğin, saptırılarak siyasî bir kavram olmaktan çıkartılması ve toplumsal bir kavram haline getirilmesi, toplumun özel guruplara ve bireylere çok az bir alan bıraktığı dönemlerde çok daha tehlikelidir, çünkü bu durumda söz konusu grup ve bireylerin farklılıkları çok daha açık ve görünür hale gelir (Arendt, 1996:108).

Eşitsiz güç ilişkileri, bütünüyle denetlenebilecek ilişkiler değil, tam tersi, ele avuca sığmayan, maddi sorunların çözümlenmesi açısından, "belirsizlik" özellikleri taşıyan değişken ve karmaşık ilişkilerdir. Eşitsiz güç ilişkilerinin avantajsız olan tarafları da, kendilerine sistemin yüklediği ve bazen çok ağırlaşabilecek zorlamalar içinde bile, stratejik biçimde kullandıkları bir özgürlük payına sahiptirler. Bu özgürlük payı, avantajlı kesimin tasarladığı en mükemmel düzenlenmelerin bile sınırlarını zorlayabilir. İktidarla ayrılmaz bir bağlantısı olan sosyal düzenlenmede, tarafların çıkar ve stratejilerinin çeşitliliği yüzünden, ortak bir amaç izlenemez. Olsa olsa, farklı amaçların çakışması söz konusu olabilir (Akal, 2003:64).

Güç ilişkileri her türlü özgürlük hayallerinin yerini egemenlik ilişkilerinin aldığı ve özgürlük mücadelelerinin başladığı yerdir (Erdoğan, 1997:113). Bu egemenlik ortamı içinde bazı insanların ürettiği karşıtlık ve farklı pratikler popüler değildir, önemsizdir, anlamsızdır, aptalcadır, dolayısıyla, popülerleri popüler yapan güç ekonomik ve ideolojik güçtür. Bu güç de, sermayenin emeğe bağımlılığı biçimini anımsatacak şekilde halka bağımlıdır (Erdoğan ve Alemdar, 2005:36).

III.2. Modern İktidar

Modern siyaset teorisi iktidar ile otoriteyi, itaati hangi yolla sağlandığına bakarak birbirinden ayırır. Otorite mevkiinde bir kişi veya kişiler grubunun var olması itaatin tehditten başka araçlarla sağlandığını ve otorite kullanımının kuralların bir sonucu olduğunu ima eder. Diğer taraftan, iktidar bir toplumun değişmesindeki devrimler ve hükümet darbeleri gibi geçici anları açıklayabilirse de, yalnız başına onun devamlılık ve istikrarı güvence altına alamayacağı ileri sürülür. Aslında, Hobbes'un kendisinin siyasî iktidarın intikalini egemenden bağımsız olarak mevcut olan kurallara atıfta bulunmaksızın açıklamakta büyük bir güçlüğü vardır (Barry, 2004:103).

İktidar, aynı zamanda, sosyal bir tehlikedir. Aklın ortaya çıkardığı bir şey değil, etkisi altındaki insan yığınları tarafından geliştirilen kuvvetleri kendi maksatları için kullanması uğrunda kendisine alıp zorlayan bir dinamizmle harekete geçen canlı bir bileşimdir (Russell, 1997:319).

Bazı siyaset teorisyenleri arasında modern dünyada bir otorite "kaybının var olduğuna ilişkin bir görüşün doğmasına yol açan, şüphesiz ki, modern devletin gücü ve onun işleyiş tarzıdır. Bunun ne anlama geldiği her zaman açık olmamakla beraber, bunu vaktiyle kiliseler, aile ve diğerleri tarafından kullanılan ahlâkî otoritenin gerilemesiyle örneklendirmek mümkündür; öyle ki, bireyler geleneksel standartların yol göstericiliğinden mahrum olarak bir anlamda kendi yetenekleriyle idare etmek zorunda bırakılmışlardır. Daha önemlisi, 20. yüzyılda birçok kere siyasî liderlerin müstebitçe hareket etmiş ve birçok örnekte bunu kütlelerin onayıyla yapmış olmaları gerçeği otoritenin toplumları artık bir arada tutmadığı görüşünü desteklemektedir. Hannah Arendt (1961) bunun esasen böyle olduğu ve modern dünyada otoritenin çöküşünün totaliterizme yol açtığı kanaatindeydi. Ona göre, sahici otorite özgürlükle çatışamaz, bundan dolayı otorite kaybının özgürlükte bir artışa yol açtığını düşünmekle liberaller yanılmaktadırlar. Otoriteriyenizmin olumsuz çağrışımlara sahip olması gerekmez, nitekim Arendt otoriter olarak tasnif edilen birçok yönetime her hâlde totaliter derdi. Mamafih, geleneksel liberaller gerçekte sadece siyasi otoritedeki gerilemenin özgürlüğü artırdığını söylerlerdi; yoksa onlar özgürlüğün otoriteye dayanan genel davranış kurallarına bağlı olduğunu inkâr etmezlerdi (Barry, 2004:109).

Otoriteyle ilgili modern tartışma Alman sosyolog Max Weber'in otorite tiplerine ilişkin tasnifiyle başlar (1947:324-29). Weber rasyonel-hukukî otorite, geleneksel otorite ve karizmatik otorite arasında ayım yapar. Rasyonel-hukukî otorite modern, bürokratik sanayi devletinin karakteristiğidir; orada kararları almaya yetkili olanlar bunu, varlıkları aşağı yukarı rasyonel gerekçelerle haklılaştırılabilir olan gayrişahsî kurallar sayesinde yaparlar. Geleneksel otoritede, bireylerin itaatini sağlayan, yazılı olmayan, ancak içsel olarak bağlayıcı kurallardır ki, bunların izahı rasyonel olmaktan çok tarihseldir. Kabile şefinin otoritesi bunun bir örneğidir. Buna karşılık karizmatik otorite kurallarla ilişkisiz olup, bir bireyin sahip olabileceği ve kendisine itaati sağlayan kişisel özelliklerle açıklanır (Barry, 2004:104).

Yirminci yüzyıldaki "ideoloji" kavramı bu kaygı ve takıntılardan doğdu. Bu kavram, Aydınlanma'nın umutları ile toplumsal ve siyasi olarak gittikçe daha parçalı bir hal alan dünyada yükselen irrasyonellik dalgası arasındaki devamlı büyüyen mesafeyi açıklamanın bir yolunu sunuyordu; aydınlanmış seçkinlerin talep ettiği roldeki değişiklik için bir başka meşrulaştırma sağlıyordu. Bu ikili amaca hizmet etmeye uygun yeni "ideoloji" kavramı Karl (Mannheim- D.S) tarafından biçimlendirildi (Bauman, 2000:125).

Mannheim'daki ideoloji kavramı, özgün anlamını görünüşte tamamen tersine çevirmiş olsa da, Aydınlanma sonrası iktidar söylemine tamamen gömülmüş durumdadır hâlâ. Öncelleri gibi, o da bilgi ile iktidar arasındaki bağ ile, -daha doğrusu- bilgi üretici ve taşıyıcılarının yasa koyucu ayrıcalıkları ile ilgilidir (Bauman, 2000:127). Ancak, bunlarla siyasi iktidarı ellerinde bulunduranlar arasında bir çıkar ve amaç birliği olduğu varsayılmaz artık; böylece bilgi sahipleri iktidar sahiplerinin uşakları ve danışmanları olmaktan onların bekçi köpekleri ve eleştirmenleri olmaya dönüşürler.

Psikolojik iktidarın döngüsel yönleri azalır gibidir. Cebre dayanan iktidarda olduğu gibi tercihi çok sınırlanmaksızın psikolojik olarak belirli şekillerde hareket ettirilen kişinin durumunda, şüphesiz, iktidardan söz edebiliriz. Bu gibi psikolojik iknanın açık örnekleri, beyin yıkama ile endoktrinasyonun başka şekilleridir. Burada bir kişi açık müeyyideler olmaksızın başka birinin aracı hâline getirilmektedir. Burada "nüfuz"

kelimesini kullanmak doğru olmazdı, çünkü o ezici baskının can alıcı unsurunu ortaya çıkaracak kadar güçlü değildir (Barry, 2004:114).

Psikolojik iktidar kavramıyla ilgili zorluk, onun açık bir beyin yıkamaya varmayan durumları tasvir etmekte kolayca kullanılabilir olmasıdır. Bir iddiaya göre, reklamcılar tarafından kullanılan "ikna edici güçler" tüketicilerin özgürlüğünü ortadan kaldıracak veya son derece azaltacak, kadar önemlidir. Bunun gibi, gazete editörleri ve sahiplerinin de, siyasî ve iktisadî olayların akışını önemli ölçüde etkileyecek şekilde kanaatleri yönlendirmek ve propaganda yapmak suretiyle okuyucuları üzerinde iktidar kullandıkları söylenir (Barry, 2004:114). Kültür endüstrisinde en güçlü silahlarından biridir "basın gücü" Barry günlük dilde de "basının gücü"nden tamamen bu anlamda bahseder.

İkna ediciler'in güçleri büyük ölçüde abartılmıştır. Reklamı beyin yıkamaya benzetmek son derece tuhaf olurdu, çünkü beyin yıkamada hiçbir şekilde tercih özgürlüğü söz konusu değildir. Bazı reklam kampanyaları başarısızlıklarıyla ünlüdür. Aslında, reklamcının tekniği istekleri yönlendirmeye çalışmak yerine, insanların ne istediğini ortaya çıkarmak ve sonra buna uygun ürünü tanıtmaktır. Şüphesiz, reklamcılarının iddia edildiği şekilde iktidar kullanma kabiliyetleri olduğuna ilişkin ikna edici kanıt getirmek son derece zordur. Basının iktidarı bakımından da aynısı geçerlidir. Gazete "propoganda"sının açık toplumun ayırt edici özelliğinin daimi ikna sürecinin bir yönünden başka bir şey olmadığı pekala söylenebilir. Bütün siyasi liderler tamamen aynı şeyi yaparlar, bu liberal demokratik siyasetin ayrılmaz bir parçasıdır (Barry, 2004:114). Basının tekel durumuna yaklaştıkça bireyler üzerindeki etkisinin artması ve kamuoyu oluşturma gücü hakkındaki iddialar daha ikna edicidir. Kültür endüstrisi ve iktidar bağlamında, etkileme, iktidarın bir alt kategorisidir.

Modern devletin oluşumunda polis örgütü önemli rol oynamıştır. Polis merkezileşmiş devlet iktidarının güvencesidir. Devletlerin merkezileşme sürecinde, toplumsal denetimin sağlanması amacıyla polis etkin bir rol oynar. Toplumsal dozen sağlandığı ölçüde hükümetin varlığı ve meşruiyeti de belirlenmiş olur. Bu açıdan devletin egemenliğinin sağlanmasında polis yaşamsal rol oynar. Polis, devlet altyapısal iktidarının toplum üzerinden değil de, toplumun içinden kurulmasını sağlar (Bahar, 2009:229).

Bütün bu olayların yanı sıra günümüzde ise maddi bir cennet vaad ediliyor. Bu cennete girmenin yolu iyi bir tüketici olmaktır. İyi tüketici ise, ihtiyacı kadar tüketen değil, en çok tüketen insandır. Mutlu olabilmek için en çok şeyi tüketme fikrinin insanlar tarafından benimsenmesi çağdaş insan kurtlanm av pazarına çıkarmıştır. Bu pazarda avın nerede, nasıl davranacağını avcı belirler. Ortalık dumanlı olduğu için av herşeyi göremez. İşte mutlu olabilmek için en çok tüketimin yapılması fikri, tüketiciyi istismara açık bir hale getirmiştir. Üreticiler en çok tüketime ayarlı tüketicideki en çok tüketme isteğini kendi ekonomik kaprisleri için insafsızca istismar etmektedirler. Bu istismar sonunda, ulaşım felce uğratılan, programlarla uykusuz bırakılan, hormon tedavisiyle zehirlenen, hoparlörle susturulan, yiyeceklerle hasta edilen, adına da tüketici denilen asalak gruplar ortaya çıkmıştır (Illich, 1990:35).

III.3. İktidar ve Otoriteryanizm

İktidar kavramı otoriteyi de içerir. Otoritenin olduğu her yerde yönetilenler ve yönetenler ayrımı vardır (Kışlalı, 1994:15). Bu iki sözcüğün birbirini içermesinden dolayı çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılır. Bu durum otorite ve iktidarın incelenmesinde büyük bir zorluk oluşturur, çok kere birbirlerinin yerine kullanılabilmeleri ve dolayısıyla aralarındaki farkların göz ardı edilmesine neden olmasına rağmen bu sözcükler farklı olguları ifade ederler. “Normal olarak insanlar otorite ilişkilerini "meşruluk" ve "haklılık"la; iktidar ilişkilerini ise, -bir kişi veya grubun başkalarının eylemlerini belirlemesini mümkün kılan- nedensel faktörlerle tanımlamak isterler. Ne var ki, polisin veya hükümetin "iktidarı"ndan (gücünden) söz etmemizin daha uygun olacağı durumlarda da bunların otoritesinden söz edilir. Sosyal bilimcilerin "toplumdaki güç (veya iktidar) yapıları"nı araştırdıkları zaman uğraştıkları şey bu nedensel anlamdaki iktidarı belirlemeye çalışmaktır, yoksa meselâ mafyanın kullandığı türden gücü değil. Günlük dilin bu serbestliği iktidarın sıkça otoriteyle özdeşleştirilmesine yol açmıştır, öyle ki bunların ikisi de nedensel etki (nüfuz) türleri olarak ortaya çıkmakta ve -oldukça farklı biçimde işleseler de- rasyonalite ve özgürlüğe bir tehdit olarak görünmektedirler” (Barry, 2004:95).

Bir kısım yazarlar “otorite” deyimini “iktidar”dan farklı bir anlamda kullanmaktadırlar: Onlara göre otorite “meşru iktidar” demektir. Bir iktidarın emir ve kararlarının tartışma konusu yapılmaksızın geçerli sayılması ve onlara uyulması halinde bir otoritenin varlığından söz etmek mümkün olur. Bu durumda emirlere muhatap olanlar, onları emir veren kimsenin veya kimselerin bu husustaki yetkilerini kabul ediyorlar demektir (Kapani, 2002:52).

Başka yazarlar otoritenin varlığının nedensizlik anlamına geldiğini reddeder ve otoritenin hiçbir zaman emirler çıkarma meselesinden ibaret olmayıp, daima nedenler

gösterilebilecek olan bir eylemle ilgili olduğunu ileri sürerler. C. J. Friedrich, otoritenin akıl yürütmeyle ilgili olduğunu iddia eder ve bunun matematiğin ve mantığın akıl yürütmesi değil, eylemleri kanaatler ve inançlarla, kanaatler ve inançları değerlerle ilişkilendiren bir akıl yürütme" olduğunu söyler. Ona göre, her sosyal sistem değerler ve inançların komünikasyonunu gerektirir ve bu değerler ve inançlar da otoritenin temelini oluşturur (Barry, 2004:108). Bunun nedenle, otoritenin, rasyonel değerlendirmeye tâbi oldukları söylenebilir, ancak bu mutlak türden bir rasyonalite değildir. Friedrich, otorite ile akıl arasındaki bağlantıyı koparanların otoriteyi totaliterizmle karıştırdığını söyler.

Bu görüşte, otoriter yönetim, aynı anda genel olarak toplum için amaçlar tayin etmeksizin, bireye açık olan tercihler alanını kesin bir biçimde sınırlar. Bunun için, askerî rejimlerin ayırt edici özelliği olan "hukuk ve düzen" in bu modelinde bir birey belirli emirlere sadece fizikî olarak uymak zorunda olabilir ama otoritelere herhangi bir ideolojik destek göstermesi istenmez. Gerçekte, bu tip rejimlerin istikrarın sürdürülmesinin dışında büyük tasavvurları ve toplum için kapsayıcı amaçları olmayabilir. Bu gibi otoriter rejimler, özgür eylemin, otoriteler tarafından hukuk, düzen ve sosyal istikrar olarak görülen şeylere bir tehdit oluşturmaması şartıyla, belirli bazı tanımlanmış alanlarda hatırı sayılır ölçüde bireysel özgürlükle bağdaşabilir (Barry, 2004:110).

Otorite ile iktidar arasındaki ayrımı aydınlatmak için ilkinin felsefi, buna karşılık ikincisinin sosyolojik bir kavram olduğunu düşünmek yararlı olabilir. Otorite sahibi bir kişi hakkında sorular sormak, özünde, bu kişinin emir vermek veya kuralları çerçevesinde bildirimlerde bulunmak yahut kararlar almak hakkına ilişkin normatif bir soru sormaktır. Bununla beraber, muayyen kurallara dayan(dırıl)mayan otorite örneklerinden söz etmek de mümkün olabilir. Otoriteyi tanımlamakta kullanılan dilin tamamen gereklilik-belirtici (prescriptive) olduğuna dikkat ediniz. J. R. Lucas'ın (1996:16) söylediği

gibi, "eğer bir kişinin 'x olsun' demesinden x'in olması gerektiği sonucu çıkıyorsa, o kişi otoriteye sahiptir." Otoritenin etkili olması ve otoriteye dayanan kanunlara itaat edilmesi için belirli sosyolojik şartların var olması gerektiği doğrudur, ama bir otorite iddiasının geçerliliği etkinlik kriterlerini değil, meşruluğun belirli kriterlerini karşılmasına bağlıdır. Bir kişinin otoriteye sahip olup olmadığı onun kendi isteğini yürütebilmesindeki gözlenebilir başarısıyla geçerlilik kazanamaz. Fakat otoritenin her zaman felsefi anlamda kullanılmadığını ve -onu iktidardan sırf derece bakımından ayıracak şekilde- bazı teorisyenlerin meşruluğu daha fazla sosyolojik bir anlamda ele aldıklarını da açıklar (Barry, 2004:95).

Otoritenin gerçekleştirdiği itaat tehditle sağlanan itaatle aynı değilse de, kişinin kendi yargısından (kararından) vazgeçmesini gerektirir. Bir kurumun veya pratiğin kuralları öyle gerektirdiği için onların buyruklarına uymak haklı olabilir ama bunun düzenli usullerin ötesinde eleştirel bir ahlâkın ilkeleriyle haklı gösterilmesi mümkün olmayabilir. Bir ölçüde öngörülebilirliği garanti eden kuralların uygulanması gereği özgürlüğün kullanılması için önemli olmakla beraber, onların varlığı en azından özgürlüğün tehdit edilmesinin -muhtemel değilse de- imkân dahilinde bulunduğu anlamına gelir. Bir kişi özerk olarak hareket ettiği zaman nedenlere göre hareket eder ve kişinin eylemleri haricî bir otoritenin taleplerinin -hatta istenen sonuçların elde edilebileceği düşüncesinin- etkisi altında oluşmaz. Bu olgular bireysel yargıyı tek başına belirlemesi gereken haklılık (doğruluk) duygusunu ciddî olarak zayıflatır. Otoriteye itaat ettiğimiz zaman, bunu kolayca görülebilir herhangi bir sebeple yapmayız: Komutana sırf onun görevinden dolayı itaat edilmesi gerekir. Önemli olan emretme hakkıdır, hakkın nedeni değil (Barry, 2004:106).

Otoritenin baskı ve zorbalıkla yönetim demek olan otoriteryanizmle bir ilişkisi yoktur; otoritenin karşı tarafta hissettirdiği saygı ve minnet ile otoriteryanizmin hissettirdiği körü körüne itaat ve bağınazlık kadar karşıttırlar birbirlerine. Otoritenin özünde sanılanın aksine baskı, saldırganlık ve körü körüne itaat bulunmaz. Otorite, ötekinin hüküm vermede kendisinden üstün olduğunu ve kendisine takaddüm (önce gelme önce davranma) ettiğini kabul ve tasdik etmekten geçmektedir. Otorite, kimseye hediye edilemez, diyalog içerisinde kazanılır ve kazanılmak zorundadır; irrasyonel ve keyfi olamaz. İrrasyonel ve keyfilik yoluna sapan otorite, giderek otoriteryanizme dönüşür ve kendi mezarını da kazmaya başlar. Otoriteryanizm kalıcı olamaz; hiçbir despot, öteki üzerinde uygulanan baskı, tahakküm ve manipülasyonla ila nihaye varlığını sürdürmez. Meydanlarda haykırılan slogan bir gerçeğin ifadesidir: "İnsanlık onuru, işkenceyi yenecek!" Fiziksel baskı ve tahakkümle insanların "iyi hayat" sorununa yeni ve kalıcı bir biçim veremezsiniz. Şüphesiz her insanın fiziksel zora bir dayanma noktası vardır ama onun dayanamayarak pes etmesi, zihninin zalimin hizmetine girmesi anlamına gelmez. Fiziksel olarak tükenen bedenlerin sahibi ruhlarda direniş devam eder (Göka, 2011:APA).

Her şeyden önce kendikendilerine "antioriter" unvanını veren, yani her tür otoriteyi, her tür astlıküstlük (hiyerarşi) ilişkisini, her tür iktidarı yadsıyan prudonculardaki düşün kanşıklığını alaya alır. Bir fabrikayı, bir demiryolunu, açık denizdeki bir gemiyi alınız, der Engels; belirli bir astlıküstlük ilişkisi, yani belirli bir otorite ya da iktidar olmaksızın, makinelerin kullanılmasına ve birçok insanın yöntemli olarak işbirliğine dayanan bu karmaşık teknik yapılardan hiçbirinin işlemesine olanak olmadığı apaçık ortada değil midir? Ve şöyle yazar: "En aşırı antioriterlerin karşısına bu kanıtlarla çıksam, şu tek yanıtın arkasına sığınırılar: 'Ah! doğru, ama burada bizim, delegelerimize vereceğimiz bir otorite sözkonusu değildir, biz onlara yalnızca belirli bir görev veriyoruz...'

Bu adamlar, bir şeyin adını değiştirerek, o şeyin kendisini de değiştirebileceklerini sanıyorlar..." Engels, otorite ve özerkliğin görece kavramlar olduklarını; uygulama alanlarının, toplumsal evrimin değişik evrelerine göre değiştiğini; bu kavramları mutlak şeyler olarak kabul etmenin saçmalığını gösterdikten; ve bunlara makinelerin kullanıldığı alanın ve büyük sanayinin gitgide genişlediğini de ekledikten sonra, otorite üzerindeki genel düşüncelerden devlet sorununa geçer (Lenin, 2003:83).

Otorite zorunlu olarak (fail ile maruz kalan arasında) bir ilişkidir: öyleyse özsel olarak (bireysel değil) toplumsal [sosyal] bir olgudur; Otorite olabilmesi için en azından iki kişi olmak gerekir (Kojève, 2007:14).

Otorite, normal olarak, kuvvete, zora ve tehdide başvurmaksızın bir iradenin yürütülmesi yeteneğini ifade eder. Gerektiğinde kuvvete başvurulması halinde de kuvvet kullanmanın haklılığı ve meşruluğu önceden kabul edilmiş olmaktadır (Kapani, 2002:53).

Otorite terimini böylece "meşru iktidar" anlamında kullananlara karşılık diğer bir kısım yazarlar iktidar ve otorite deyimleri arasında herhangi bir ayırım yapmadan ikisini eşanlamda kullanmaktadırlar (Bazen gene aynı anlamlara gelmek üzere "nüfuz" veya "etki" (influence) deyiminin kullanıldığı da görülür. Politika biliminde bu alanda henüz üzerinde anlaşmaya varılmış ve yerleşmiş bir terminolojinin bulunmadığını itiraf etmek zorundayız. Terim meselesi her yazarın tercihinde kalmakta ve aynı kavram çoğu zaman değişik terimlerle ifade olunmaktadır (Kapani, 2002:53).

Yukarıda otorite ve iktidar sözcüklerinin ifade ve anlam bakımından birbirlerinin yerine kullanıldığı ve birbirlerinden farklı olduğu gösterildi. Ancak başlığında Otoriteryanizm sözcüğünü bilinçli olarak kullanıldı. Yaptığım araştırmalara dayanarak Otoriteryanizm sözcüğünün açılımını ve anlamını şu şekilde ifade etmek istiyorum: Otorite-r-yan-izm, otorite: herhangi bir konuda istediğini yaptırma gücü, otoriter: Bu

yaptırırnda bulunan kişi, otoriteryan: Bu yaptırırmların ve yaptırırnda bulunanın tarafında olmak herhangi bir nedenle (Kültür Endüstrisinde bu kabul ediş düşünüm yenilgisi ile gerçekteşiyor) kabul etmek, otoriteryanizm de bu durumu bütün yanlarıyla kabullenmecilik olarak belirlenebilir.

II.4. Totolitaryanizm ve Egemenlik

Horkheimer ve Adorno *Sosyolojik Açılımlar* kitabında Sokrates ve Platon'dan başlayarak insanların nasıl ve hangi amaçla bir araya geldiğini toplumun oluşma nedenlerini ve nelere dayandıklarını analitik bir şekilde vermişlerdir. Buradan aldığımız küçük bir alıntıyla toplum oluşumunun nasıl iktidar sistemine yöneldiğini gösteriyor: “İnsanların nasıl ortaklaşa eylemde buldukları” açıklamasıyla; bunun ilahi bir şey değil de, kendi akıllarının sonucu olduğu gösterilmek isteniyor. Burada söz konusu olan devletin ve toplumun oluşumunu akılcı olarak açıklamaktır.

Devlete ve topluma meşruiyet kazandıran “doğal adalet” hali hazırda Hobbes'da ve daha sonraki açıklamalarda olduğu gibi yalnızca “doğal aklın bir emri”dir. Voltaire de akılcı aynı şekilde “insan toplumunun bekasının biricik nedeni” olarak nitelendiriyor. Hobbes insan öğretisinin kökenini sosyal varlık olduğunu bastıra bastıra reddediyor; *politik hayvan* olarak görüyor: “İnsan doğadan kaynaklanan bir nedenle toplum olmamıştır, aksine yetişmeyle/terbiyeyle toplum olmaya uygunluk göstermiştir”. İnsanlar ilk önceleri kurumlar olmaksızın herkesin her şeye hakkı olduğu bir eşitlik içerisinde yaşıyorlardı. Diğerleri üzerinde çıkar sağlama ve hakimiyet kurma çabalarının sonucu; “insanlar toplum şeklinde ortaya çıkmadan önce doğal durumları adeta bir savaş haliydi, gerçi bu savaş herkesin herkese karşı olduğu bir savaştı”.

“İnsanların doğal eğilimi olarak” çatışma, “karşılıklı birbirlerine zarar vermeleri”, doğal aklın desteklemesi sonucu “her toplum kendi hayatını ve üyelerinin korunması olanaklarını aradı”; sonunda aklın zaferiyle, bir sözleşmeyle, her birinin belli mallara sahip olmaları garantilendi. Bununla, o andan itibaren şehirli/sivil/burjuva toplumun belirginleştiği argümanı oyuna dahil oluyor: Toplum kendini özel mülkiyetle inşa etmiş ve devlet de bu özel mülkiyetin sürdürümü ile ilgili kaygılardan doğmuştur.

Birinci toplum anlaşmasını koruma amacıyla ikinci bir anlaşma daha yapılır, bunun adı hakimiyet anlaşmasıdır ve bu anlaşmayla devlet kurumlarının güdümüne girilir. Herkesin herkesten korkusu “tek korkuya, her şeyin üzerinde olan iktidardan korkuya” vardırılır. İnsanların birlikte yaşamaları – yani toplum – tekil olanın boyun eğmesiyle/teslimiyetiyle olanaklıymış. İktidar ve hukukun diyalektiğini Hobbes şu şekilde çözmek istiyor; hukuk hukuksuzluğun aklıyla bir demet içerisinde bağlanmış ki, bu ancak yeni bir iktidar kuvvetiyle olanaklıdır. Doğadaki daha güçlüünün kuvveti/iktidarı, artık egemenin legal gücüne dönüşmüş oluyor (Horkheimer ve Adorno, 2005:31).

“Totalitarizm” terimi, 1930'ların sonu ve 1940'ların başında siyaset bilimi sözlüğüne girişinden bu yana yaygın olarak, "reel sosyalist" rejimlerle Hitler rejimini ve Nazileri eş saymanın bir aracı olarak kullanılmıştır. Bunun üç önemli işlevi olmuştur. Birincisi, Hür Dünya ile komünist blok arasındaki ideolojik mücadelede Soğuk Savaş propagandacılarının eline çok yararlı bir araç vermiştir. Bir rejime "totaliter" damgasını vurmakla (elbette politikacılar, gazeteciler ve hükümet sözcüleri sayesinde pek çok rejim bundan nasibini almıştır) sizi dinleyenlerin kafasını durmadan kitlesel birörneklik ve kitlesel boyun eğiş imgeleriyle doldurabilirsiniz. Reagan yönetiminin sicilinin açıkça gösterdiği gibi, "totaliter" damgasını yemek o rejim adına bir dizi tatsız sonucu da beraberinde getirir (Tormey, 1992:7).

“Totaliter” rejimler, bu tür rejimlerin baskı altındaki liderlerini, zorluklarını aşmak için otoriter yöntemlere başvurmaktan vazgeçmeye özendirilecek yardım ya da hibeleri alamazlar. Ayrıca bu tür rejimler, Hür Dünya'nın çıkarlarını savunma görevini üstlenenlerin, kendi işlerine üstü kapalı ve zaman zaman açık bir biçimde karışmalarından da kurtulamazlar. Son yıllarda tanık olduğumuz gibi, Nikaragua'daki Sandinistler gibi özgür seçimle işbaşına gelmiş ve halkın desteğine sahip bir rejim bile, bir kez "totaliter"

damgasını yediğinde, halkının tahammül gücü tükenip, "bizim" ölçü ve değerlerimiz, "bizim" kurum ve alışkanlıklarımız önünde boyun eğene kadar hırpalanıp kurban durumuna düşürülerek uluslararası topluluktan dışlanabilir (Tormey, 1992:8).

Totalitarizmi Hitler ve Stalin rejimleriyle eş saymanın ikinci sonucu, modern, sanayileşmiş toplumlar olarak bu rejimlerin de, ne kadar uç birer örnek oluştururlarsa oluştursunlar, liberal demokrasiler dahil diğer modern sistemlerle bazı ortak ayırt edici nitelikleri paylaştıklarım gizlemeye yaramasıdır. Toplumlarımızın nasıl işleyeceği konusundaki önemli kararları bizler değil, genellikle gözlerden uzak duran başkaları alır. Dünyaya ilişkin, dışsal olaylara ilişkin fikirlerimiz, statükonun (ya da tanımlanabilen başka çıkarların) değer ve ideallerini yansıtmak üzere denetlenir ve ambalajlanır. Beğenilerimiz, tercihlerimiz ve özelemlerimiz, büyük ölçüde ulusaşırı büyük iş çevrelerinin gereksinimleri tarafından belli bir kalıba sokularak şekillendirilir. Weber'in ve Frankfurt Okulu'nun ileri sürdüğü gibi, hepimiz, bir anlamda bir "demir kafes"te kapana kısılmış durumdayız; kim olduğumuzu belirleyen iktidar yapılarına meydan okumaktan aciz olduğumuz gibi bunu istemiyoruz da. Totalitarizmi kitlesel sanayi uygarlığının bir olgusu sayma fikri, yalnızca fiilen ne tür özgürlüklerden yararlandığımızı ve refaha kavuşmak için hâlâ ne tür özgürlüklere gereksinim duyduğumuzu açıklığa kavuşturmak için, ciddi biçimde ele alınması gereken bir yaklaşımdır (Tormey, 1992:8)

Totalitarizm kuramının kökenleri üzerinde düşünürken, açık ki bunun, bilimin ve teknolojinin gelişmesinin önünü açtığı toplumsal denetim potansiyelinden duyulan yaygın korkunun anlaşılabilir, hatta haklı görülebilir bir ürünü olarak değerlendirilebilmesi mümkündür. Weber gibi, totalitarizm kuramcıları da, bu güçlerin kolayca özgürlük ve özerkliğin yadsınmasına yol açabileceği gibi, bunların gerçekleşmesine de yol açabilecek olan bir öteki yüzü olduğunu söylemektedirler. Modernliğin önemi, bu anlamda, bizi yönetmek isteyenlerin ellerindeki araçların kudretinde yatar. Bu kuramcılara göre, ekonomiyi, yönetim yapısını, bilgi akışım vb. tekelleştirip denetlemenin olanaklı olmasıyla, mutlak iktidarın ele geçirilmesi de artık bir rüya değil, gerçeklik oluyordu. Hükmettikleri insanların yaşamlarını gerçekten tamamıyla

düzenleyebilecek rejimlerdi bunlar. Bunlar, kendi ütopyacı ideolojisiyle uyuşan bir dünya tablosu çizmek için tarihi sözcüğün tam anlamıyla denetleyip manipüle edebilen rejimlerdi (Tormey, 1992:267). Bu açıdan bakıldığında, insan öznesi savunmasız görünüyordu, insan öznesi, kendi varoluş koşullarını etkileyemeyecek kadar küçük, güçsüz ve önemsizdi. Bu rejimler onu, artık kendi yazgısını denetlemeyeceği ölçüde kuşatmış ve köleleştirmiş görünüyorlardı.

Belirli bir rejimin kendi egemenliği altındaki insanların yaşamlarını denetleyebilme derecesi konusundaki kuşkularını dile getirerek, kendi gözünde "totalitarizm" teriminin mutlak iktidarın başarıyla elde edildiği bir diktatörlük biçimini anlatmadığını açıklığa kavuşturur. Kolakowski'nin belirttiği gibi, "totaliter rejimlerden söz ettiğimiz zaman, aklımızda, mükemmelliğe erişmiş sistemler değil, daha çok, mükemmelliğe erişmek, bütün insani iletişim kanallarını yutmak ve kendiliğinden ortaya çıkan bütün toplumsal yaşam biçimlerinin kökünü kurutmak için sonu gelmez bir çabaya girişen sistemler vardır". Aynı biçimde, totalitarizmi zorbaca bir egemenlik biçimi yapan şeyin, elit kesimin gözettiği ütopyik amacın ebediyen gerçekleşmemeye mahkûm oluşu olduğunu haklı olarak başkaları da vurgulamışlardır (Tormey, 1992:15).

Totalitarizm kuramcılarının her fırsatta değindikleri gibi, totaliter rejimlerde yeni ya da ayırt edici olan, onları diğer diktatörlük biçimlerinden ayıran şey, tam da egemenliğin gerçekleşme biçimindeki bu niteliksel kaymadır. Totaliter rejimlerdeki açık rıza ya da itaat, hiçbir zaman elit kesimi ya da lideri tatmin etmeye yetmez, istenen şey, insanların bütünüyle yeni bir değerler sistemine ve bütünüyle yeni bir inançlar kümesine girmelerini zorunlu kılan bir etkin katılım biçimidir. Yani böylesi toplumların dokusuna işlemiş olan terör, yalnızca itaati sağlamakla kalmaz, bireyi egemen ideolojinin dünya görüşünü benimsemeye de zorlar (Tormey, 1992:16).

Modern kültür tekelleri, kendilerine uygun düşen girişimcileriyle birlikte, aslında tasfiye sürecine girmiş tedavül alanından bir parçanın hala hayatta kaldığı ekonomi bölgeleridir. Burada kimse yalnız işine gözünü dikmekle kalmayıp söz dinlerse şansını deneyebilir. Direnen hayatta kalabilir, ama intibak ederek. Kültür, sanayiden farkı içinde bir kez kayda geçerse, toprak reformcularının kapitalizme ait oluşları gibi, o da artık kültür sanayiine ait olur (Horkheimer ve Adorno, 1994:20). Yani kişi içerisinde bulunduğu koşullarda bir şekilde bir kalıba dökülmüştür. Uyum totaliter bir bütünü dile getirir eğer öznenin aklının işe karışmadığı bir durumsa. Oysa insandan beklenen onun aklının işe karıştığı doğa varlığı olmaktan farklı olarak bir şeyler yapmayı kendini gerçekleştirme ortaya koymaktır. Eğer bir eylem bir devinim öznenin kendiden çıkmıyor ya da onun aklınca da onaylanmıyorsa sadece dikte edilmiş olana boyun eğiyorsa bu onun özgürlüğünü anlatmaz, onu gerçekleştirmez. Özünün özgür olduğunu değil, engellendiğini anlatır. Eylemde ve durumda kendi iradesiyle ortaya koyduğu tercihini yaşamak anlamına gelir.

Liberal dönemin tersine, sanayileştirilmiş kültür ve de popüler kültür kapitalizme öfkelenmekte serbesttir; ama iğdiş edilme tehdidini reddetmeye izin verilmemiştir. Bu tehdit onun özünü oluşturur ve ömrü, kendileri için üretilen neşeli filmlerdeki, sonuçta gerçeklikteki üniformalılar karşısında ahlak kurallarının örtülü şekilde gevşetilmesinden daha uzundur (Horkheimer ve Adorno, 1994:32).

"Totaliter kişilik" durgun, sabit ve yaygın bir yapıdır. Oldu bittilere uyum sağlar: iktidar var olduğu için kabul edilir, güçlüler de güçlü oldukları için. Gayet konvansiyonel değerlere, hiyerarşiye ve düzene çok önem verirler. Böylelikle, kendi gruplarının otoritesine kolaylıkla boyun eğerler ve bunu başkalarına dayatmaya çalışırlar. Almanca'da buna "bisikletçi doğası" denir: Başını eğen bisikletçi pedalları aşağıya doğru

basar ki alet ilerlesin. Bu kişilik, Adorno ve Horkheimer'e göre, ezici bir toplumsal çevre içinde kendi özerkliğini üstlenemeyen benliğin büyük zaafıyla açıklanır. Sonuç olarak, bu karakter özerkliği ki bağ bu çalışmaların merkezindedir. Buna karşılık, Adorno "otoriter kişilik" in varlığını kanıtlanmış kabul etse de, totalitarizmin ortaya çıkışını psikolojik olarak açıklamayı kesinlikle reddeder (Spurk, 2008:117).

Totaliter eğilim, Hannah Arendt'in veciz tanımıyla, "insanları gereksiz kılma" eğilimidir: Kendi güdeleri, düşünceleri, tercihleri ve düşleri olan ayrı varlıklar olarak, her insanın indirgenemez benzersizliğini ve kendine özgülüğünü unutan her türlü sınıflandırma çabasını bertaraf etme anlamında "özel" varlıklar olarak bireyleri bir kenara atılabilir, lüzumsuz şeyler haline getirme eğilimi (Bauman, 2000:97).

Totaliter eğilim, özel alanı, bireyin kendi kendini oluşturduğu ve kendi yolunu kendisinin çizdiği alanı topyekûn yok etmeyi, özel olanı kamusal olan içinde kesin olarak, geri döndürülemez bir biçimde eritmeyi amaçlar. Amaç bireylerin düşünmesini durdurmak değil -zira standartlarınız ne kadar fanatikçe olursa olsun bu imkânsızdır-, bu düşünceleri güçsüz ve iktidarın başarısı ya da başarısızlığıyla ilgisiz hale getirmektir. Totaliter eğilimin en ucunda, kamusal iktidar ile özel bireylerden geriye her ne kaldıysa onun arasındaki iletişim kanalları kapatılır. Diyaloğa gerek yoktur, çünkü konuşulacak bir şey yoktur: Teba iktidar işleri için değeri olabilecek hiçbir şey söyleyemez; artık iktidardakilerin de tebalasını ikna etmelerine, onların fikirlerini değiştirmelerine ya da onlara fikir aşılamlarına gerek kalmamıştır. İktidarın monologu bile yavaş yavaş azalır ve sonunda kesilir. Yalnızca ters ters buyrulup "günün emirleri" zikredilir, gerisi ise rutine artık hiç düşünmeksizin gösterilen itaate bırakılır. Rutinin mantığı ideolojinin yerini devralır; totalitarizmin "kusursuz düzen" düşleri gören bütün modernlerin hayalgüçlerini etkileyen asıl cazip yanı mantıktı ne de olsa - yerle irtibatı olmayan, yüzer gezer bir mantık, kendi üzerinde odaklanan, kendi kendine göndermede bulunan bir mantık, artık maddenin karşı koyuşuyla engellenemeyen ve her türlü gerçeklik testine karşı bağışıklığı olan bir mantık (Bauman, 2000:98).

Totalitarizm açıklamalarının tipik bir yanı, bu toplumlarda yaşayan insanların kendi eylemlerinde sınırlı bir oranda da olsa özerk ya da bağımsız davranmaları olasılığını yadsır görünmeleridir. Başka bir deyişle, bu sistemlerdeki yurttaşların, ortaklaşa paylaştıkları değer ve normlar sayesinde, rejimin eylemlerini gerçekte bilinçli olarak onaylayabilecekleri olasılığını dışlar gibidirler. Çeşitli normlar ve değerler bulunduğunu

kabul ettiklerini savunan kuramcılar açısından ise bazı norm ve değerleri gerçek ve sahici, bazılarını ise yapay ya da akıldışı, daha doğrusu insanlara zorla kabul ettirilmiş şeyler olarak tanımlamak sorunu doğacaktır (Tormey, 1992:25).

Totalitarizmin bir diğer özelliğinin de iktidarda kalabilmek için ileri teknolojinin bütün inceliklerini denetim ve güdüleme amacıyla kullanması olduğunu ileri sürüyordu. Bu yüzden, konferansa katılan ve totalitarizmi antik teokrasiler geleneğindeki "batı despotizminin bir biçimi sayan pek çok kişinin tersine, Friedrich, totalitarizmin modernliğini ve bunu genişletirsek, Batılı liberal demokrasilerle yakınlığını vurgulamaya ağırlık veriyordu. Teknolojinin, rafine toplumsal denetim yöntemleri geliştirmenin bir kaynağı olarak giderek öne çıkması ve tek tek bireylerin sürü- benzeri bir "kitle"nin içinde erimesi eğilimi, Friedrich'in totaliter toplumların "içinde bulunduğumuz teknolojik durumun yapısal içerimlerinin mantıksal uzantıları" olduğu şeklindeki rahatsız edici tezine temel oluşturuyorlardı. Friedrich, araştırmalarının bu oluşum aşamasında bile, totalitarizmin alışılmadık derecede acımasız bir despotizm biçiminden çok, nitelik bakımından farklı bir egemenlik biçimi olduğuna inanan düşünürlerin yanını tutmuştu. Dahası totalitarizm, onun modernliğin belli özelliklerinde kök salan, yıkıcı etkilerini taşımamalarıyla övülen sistemlerde bile yaygın olan bir egemenlik biçimiydi. Yani totalitarizm yeni, eşine rastlanmamış bir şeydi ama aynı zamanda ölümcül bir tanıdıklığa da sahipti (Tormey, 1992:27). Modern dünyada giderek yaygınlaşan bir ortamda (topluluk duygusunu ve otoriteye duydukları saygıyı yitirmiş insanların köksüzleşip yabancılaşması) doğmuş ve yine orada serpilmişti. Totalitarizm ne bir ucubeydi ne de korkunç ve öngörülemez bir aykırılık. Totalitarizmin modern demokrasilerle kan bağı vardı, üstelik bu çok uzak bir bağ da değildi.

Egemenlik, içinde temel bulunduğu toplumsal bütüne yüksek ölçüde bir dayanaklılık ve güç sağlar. Egemenliği toplumsal yönden geliştiren iş bölümü hükmedilen bütünün varlığını korumasına yarar. Ama böylelikle bütün olarak bütün ve bütüne içkin aklın faaliyeti zorunlu şekilde tikellerin icrası haline gelir. Egemenlik bireylerin karşısında genel-olan diye, gerçeklikteki akıl diye çıkar. Toplumun baskı altında tutuluşu aynı zamanda bir kolektif tarafından uygulanan baskının özelliklerini taşır. Bu kolektifte egemenliğin birliğidir, yoksa düşünce biçimlerinde görülen araçsız toplumsal genellik, dayanışma değil. Kolektifle egemenliğin birliği daha çok hem metafiziksel hem bilimsel dildeki yararsız, kötü içeriği zorunlu olarak benimseyen toplumsal bütünde kendini göstermektedir (Adorno ve Horkheimer, 1995:39-40).

"Totalitarizm" bir ontolojik kafa karışıklığı seviyesine yükseltiliyor; böylece pozitif bir politik düzen, gayrı meşru bir kısa devre ile doğrudan Adaletin Ötekiliği ile özdeşleştirildiği zaman, bir tür Kantçı saf politik aklın yanlış muhakemesi olarak, ortaya çıkan kaçınılmaz bir 'aşkın yanılısama olarak kavranıyor – olumsuzluk/yerinden olma/sonluluk mantralarını onaylamayan her duruş potansiyel olarak totaliter diye terk ediliyor (Zizek, 2003:12).

Totaliter yönetim biçimi, toplumun, bireylerin kamusal ve hatta özel yaşamlarını geniş ölçüde denetleyen, yönlendiren, etkileyen bir egemenlik sistemdir. Totaliter yönetimler, gelişen teknolojiyen, modern sistemlerden yararlanarak bireylerin tüm davranışlarını denetim altına alır. Gizli kameralar, bilgisayarlar, haberleşme araçlarının denetimi yapılmakta, egemenin kendi çıkar ve hedefleri doğrultusunda gerekli yasa ve hukukla müdahale edilmektedir. Adorno ve Horkheimer'ın *Aydınlanmanın Diyalektiği* eserinde değindiği gibi herkes önceden belirlenmiş düzene uygun olarak davranmak ve kişilere özel imal edilmiş kitlesel ürün kategorisini seçmek zorundadır.

Totaliter yönetimlerde bireylerin siyasal sisteme kayıtsız şartsız bir şekilde bağlı olmaları istenir.

Görüldüğü gibi 'totalitarizm' modernizmin raydan çıkmasıdır. Geleneksel organik toplumsal bağların tümünün modernist çözülüşüyle meydana gelen boşluğu doldurur. Geleneksel muhafazakârlar ve postmodernistler bu nosyonu paylaşırlar aralarındaki fark daha ziyade bir vurgu farkıdır: Kimilerine göre 'totalitarizm', modernist Aydınlanmanın totalitarizm nosyonunun bizzat kendisine nakşolmuş zaruri çıktısıdır: kimilerine göreyse, bu daha ziyade, Aydınlanma kendi potansiyelini tam olarak gerçekleştirmediğinde kendini ikmal eden bir tehdittir (Zizek, 2003:10).

Politik totalitarizmin fallus-logosmerkezci metafizik kapanmada temellendiğine dair (Adorno ve Horkheimer'in Aydınlanma'nın Diyalektiği'nde hali hazırda dokundurdukları) günümüz postmodern iddiası: Totalitarist sonuçları önlemenin tek yolu hiçbir ontolojik yapı tarafından içerilemeyen radikal aralık, açılma, yerinden olma konularında ısrarcı olmaktır (Zizek, 2003:11). Yani bütünün dışına çıkma, içinde bulunduğumuz durumu eleştirip dışarıdan bir gözle bakmadığımız sürece bütündeki yanlışı ya da eksikliği göremeyiz.

Hangi çağa bakılırsa bakılsın egemenlik kurma ve sürdürme kültüründe birbiriyle iç içe iki yönelim görürüz: (1) Egemen popüler katma, dışarıda bırakma ve katılma pratikleri: Köleliğin, savaşın, dinin, imparatorun, seçkinlerin, üretimin, ailenin, ekonomik ve siyasal kurumların, ayinlerin, sporun ve eğlencenin üretimi ve bu üretimin baskı ve iletişimle meşrulaştırılması açıklandı. (2) Mücadele pratikleriyle gelen karşı kültürel biçimler: Mücadele kültürü, egemen mitlere karşı karşıt mitlerin yaratılması ve sürdürülmesi (Erdoğan ve Alemdar, 2005:58).

Totaliter rejimler ise, tersine, otoritenin emirlerine uymayı talep etmekle yetinmeyip, topluma pozitif amaç ve hedefler konmasını da isterler. Şu hâlde otoriterlik ile totaliterlik arasındaki fark -ikincisinin kişisel özgürlüğü ilkinden daha fazla sınırlaması anlamında- bir derece farkından ziyade, iki sosyal düzen türünün farklı amaçları olmasıdır. Totaliter bir rejim sırf istikrarla değil, bir ideolojinin gerçekleştirilmesiyle ve yeni bir kişiliğin aşılmasıyla da ilgilidir. Böyle bir sosyal düzen, en azından teorik olarak, önemli ölçüde katılmayla ve şüphesiz kendi amaçlarından yana bir pozitif coşku ifadesiyle bağdaşabilir (Barry, 2004:110).

Tanrılar karşısında varlığını koruyanlar sadece koşulsuz boyun eğenlerdir. Öznenin uyanışı, otoriteyi tüm ilişkilerin ilkesi olarak benimseme pahasına gerçekleşmektedir. Yaratan tanrı ile düzenleyen akıl doğanın hâkimi olarak birbirine benzemektedir. İnsanın tanrının modeli olması, varoluş üzerindeki egemenlikten, efendinin bakışından, emrinden ileri gelmektedir. Mit aydınlanmaya ve doğa da sırf nesnelliğe doğru kayıyor. İnsanlar otoritelerindeki artışın bedelini egemenlikleri altına aldıkları şeylerden yabancılaşmakla ödüyorlar. Aydınlanmanın şeylere karşı tutumu, diktatörün insanlara karşı tutumu gibidir (Adorno ve Horkheimer, 1995:25).

Hem egemen popülerlik hem de karşıtı, hem şimdi hem de yarınlar için yaşanan şimdinin popülerliği, egemenliği ve mücadelesidir. Popülerle egemenlik karşıtı güncel niceliksel tekrarlamalar ve yenilemelerle ezerken hem kendini sürdürür hem de karşıtı kendini yenilemeye zorlar. Yani egemenlik ve mücadele, statik koşullarda değil, statikleştirilmişin (örneğin revizyonlara uğrayan fakat temel karakterini koruyan mülkiyet yapısının) günlük işleyişindeki dinamik ilişkiler düzeninde verilir. Dolayısıyla hem egemenlik hem de mücadelede, aynı anda, sürdürülebilirlik ve yaygınlaşma amaçlı kendini-perçinleme ve yenileme gereği kaçınılmaz olarak vardır (Erdoğan ve Alemdar, 2005:36).

Dikkat edilirse, popüler kültür alınıp satılan mal ve malı içeren ve malla gelen, mal hakkındaki ilişkidir (Erdoğan ve Alemdar, 2005:100).

Bütün kariyer boyunca totalitarizm, ‘serbest radikalleri’ ehlileştirmek, liberal-demokratik hegemonyayı garantilemek, rakip muhatap Sağcı Faşist diktatörlüğün ikizi liberal demokrasinin Solcu eleştirisinden vazgeçmek gibi karmaşık bir operasyonu sürdürebilmiş ideolojik bir nosyon olagelmıştır. Ve 'totalitarizmi' geri kazanmak için onu alt kategorilere bölmek de (Faşist ve Komünist çeşitlemeler arasındaki farkı vurgulamak) yararsız bir çabadır: 'totalitarizm' nosyonu bir kez kabul edildi mi, artık liberal-demokratik ufkun içindediniz demektir. 'Totalitarizm' nosyonunun, bırakın etkili bir kuramsal kavram olmak, aslında bir tür kıytırık mazeret olduğudur: Düşünmeye sevk etmek yerine bizi kendi tanımladığı tarihsel gerçeklikle ilgili yeni bir içgörü edinmeye zorlar ve düşünme zahmetinden kurtarır, ya da hattâ, düşünmemizi aktif bir biçimde önler (Zizek, 2003:9). Totaliter bir rejim, bütün uyruklarının hayatını, duygularını, isteklerini, coşkularını, giderek düşüncelerini toptan avucunun içinde tutmak zorundadır. Bu, elbette öyle olacaktı, çünkü totaliter bir devlet, ister istemez, toptancıdır.

Başkaya resmi ideolojiyi açıklarken Antonio Gramsci'nin ‘hegemonya’ kavramını ele alır ve Gramsci'nin tahlilinden çıkan sonuçları şu şekilde özetler; devlet aygıtını ele geçirmek amacıyla hasım sınıflarla mücadeleye girişen yeni (yükselen) sınıf, üretici güçleri dönüşüme uğratacak, toplumun ikincil (egemen sınıf dışında) sınıflarına da bir şeyler verebilecek, son analizde kendi sınıfsal projesini geniş kitlelere kabul ettirirken, zor ögesini değil, ikna ve inandırma yolunu seçecek, böylece kendi ideolojisi aracılığıyla bir entegrasyonu (bütünleşmeyi) gerçekleştirecek (Başkaya, 2008:23)

Devlet özel bir iktidar örgütüdür: belirli bir sınıfın sırtını yere getirmeye yönelik bir zor örgütü. Peki, proletaryanın yenmek zorunda olduğu sınıf hangisidir? Elbette

yalnızca sömürücüler sınıfı, yani burjuvazi. Emekçilerin yalnızca sömürücülerin direncini bastırmak için devlete gereksinimleri vardır: Oysa bu baskıyı yönetme, onu pratik olarak gerçekleştirme işini, sonuna dek devrimci tek sınıf olarak, burjuvaziyi iktidardan tamamen kovmak için, ona karşı savaşında bütün emekçileri ve bütün sömürülenleri birleştirmeye yetenekli tek sınıf olarak, yalnızca ve yalnızca proletarya yapabilir. Sömürücü sınıfların siyasal egemenliğe olan gereksinimleri sömürüyü sürdürmek, yani halkın büyük çoğunluğuna karşı, çok küçük bir azınlığın bencil çıkarlarını savunmak içindir. Sömürülen sınıfların siyasal egemenliğe olan gereksinimleri ise, her türlü sömürüyü büsbütün ortadan kaldırmak, yani modern köleciler olan büyük toprak sahipleriyle kapitalistler azınlığına karşı halkın büyük çoğunluğunun çıkarlarını savunmak içindir (Lenin, 2003:37).

IV. BÖLÜM KÜLTÜR ENDÜSTRİSİ VE İKTİDAR İLİŞKİLERİ

IV.1 Kültür Endüstrisi ve İktidar İlişkileri

Her "homojen kültür" vizyonunun ardında ideolojik bir niyet vardır ve kültürel heterojenlik fikri bu ideolojiye biraz fazla haraç ödemektedir. Bu ideoloji, bizim içinde bulunduğumuz koşullardan son derece farklı koşullarda, modern iktidar destekli homojenleştirme pratiğini yansıttığı zamanlarda bırakın sorgulanmayı, göze çarpar bir hale getirilmiş değildir. Bu ideoloji ulus inşa edilen, kültürel haçlı seferleri düzenlenen, çeşitli hayat tarzları üzerine tekbiçimli standartlar getirilen, güçlü bir asimilasyon uygulanan ve kültürel uyum peşine düşülen bir dünyaya aitti. Ama o zamandan beri dünya, söz konusu ideolojiyi siyasi pratik üzerindeki etkisinden mahrum bırakacak ve gerçeklik iddiasını baltalayacak ölçüde değişti. Artık herhangi bir toplumu bütünleşmiş, bağdaşık ve tutarlı, hele hele "saf" kültürlerden oluşan bir toplam olarak temsil etmek son derece güçtür. Bu yüzden, çağdaş kültürün gerçekliğiyle hesaplaşabilmek için, kültürel homojenlik ve heterojenlik ya da kültür-aşın iletişim ve tercüme gibi (bir zamanlar pragmatik açıdan faydalı olsalar da artık bilişsel anlamda yanıltıcı bir hal alan) kavramları kullanmaktan kaçınmanın zamanı geldi de geçiyor bile (Bauman, 2000:210).

Egemenlik, içinde temel bulunduğu toplumsal bütüne yüksek ölçüde bir dayanaklılık ve güç sağlar. Egemenliği toplumsal yönden geliştiren iş bölümü hükmedilen bütünün varlığını korumasına yarar. Ama böylelikle bütün olarak bütün ve bütüne içkin aklın faaliyeti zorunlu şekilde tikellerin icrası haline gelir. Egemenlik bireylerin karşısında genel-olan diye, gerçeklikteki akıl diye çıkar. Toplumun baskı altında tutuluşu aynı zamanda bir kolektif tarafından uygulanan baskının özelliklerini taşır. Bu kolektifte

egemenliğin birliğidir, yoksa düşünce biçimlerinde görülen araçsız toplumsal genellik, dayanışma değil (Adorno ve Horkheimer, 1995: 39).

Savaşın enformasyonla, propagandayla ve medya yorumlarıyla görünmez kılınması, ilk tankların üzerindeki kameramanlar ve kahramanca ölen gazeteciler, kamuoyunu çekip çevirmeye yönelik aydınlanma tekniklerinin hercümerci ve bütün o aldırıışsız, unutkan hareketlilik: Deneyimin, insanlarla yazgıları arasındaki boşluktan başka bir şey olmayan deneyimin kuruyup büzüşmesinin bir başka ifadesidir bunların hepsi (Adorno, 2007:59).

Tocqueville'in yüz yıl önce yaptığı çözümlemenin, geçen zaman içinde tümüyle doğru olduğu ortaya çıkmıştır. Kültür endüstrisi temelde bireye belli bir yaşam alanı tanıyor gibi görünse de aslında onların bireyselliklerine temelden karşı çıkmaktadır. Bu anlamda bireysellik denetlenen bir boyut ile mümkün olmaktadır. Kişiyi ancak kurulu düzenin işleyişine engel olmayan son derece dar bir alanda farklılaşma imkanı tanınmaktadır. Sonuçta kişi hem sistemin gücü ile özdeşleşme hem de onun tarafından araçsallaştırılma baskısına boyun eğmektedir. Kültür endüstrisinde kitle kültürü ile bireyin içinde bulunmuş olduğu koşullar bireye içkinleştiriliyor. Foucault'da da iktidar ilişkileri tür ilişkileri ile içkindir, bu bağlamda aralarında bir paralellik vardır. Kültür sanayi konumunu sağlamlaştırdıkça tüketicilerin ihtiyacını topluca karşılayabilmekte, bu ihtiyacı üretmekte, yönlendirmekte, disiplin altına almakta, hatta eğlenceye de el koyabilmektedir: çünkü kültürel gelişmeye sınır konmamıştır (Adorno ve Horkheimer, 1996: 35).

Tekniği kullanan güçler, aynı zamanda medya üzerinde de hakim olmaları nedeniyle bu alanı da egemenliğin aracı olarak işe koşmaktadırlar. Baudrillard'ın vurguladığı gibi: TV aracının aracılık ettiği şey, teknik örgütlenmesi yoluyla kolayca görselleştirilebilir, kesilebilir ve imgelerde okunabilir bir dünya fikridir (ideolojisidir).

Televizyon bir okuma sisteminin göstergeler sistemi haline gelmiş bir dünya üzerindeki mutlak- gücünün ideolojisine aracılık ediyor. TV'nin imgeleri, orada yer almayan bir dünyanın üst-dili (meta-language) olmak istiyor. Nasıl en önemsiz teknik nesne, en önemsiz gadget evrensel bir teknik yükselmeyi varsayıyorsa, aynı şekilde imgeler/göstergeler de varsayar (Baudrillard, 1997:147).

Frankfurt okuluna göre, bugün kültür her şeyi birbirine benzetiyor. Sinema, radyo, dergiler bir sistem oluşturuyor. Her alan diğerleriyle ve kendi içinde uyum sağlıyor. Kültür sanayi ilgililerce genellikle teknolojik yönden açıklanmaktadır. Ama tekniğin toplum üzerinde otorite kazanmasını sağlayan zeminin, ekonomik yönden en güçlülerin toplum üzerindeki iktidarı olduğu suskunlukla geçiştirilmektedir. Teknik rasyonellik bugün egemenliğin rasyonelliğidir (Adorno ve Horkheimer 1996:7). Yaşamı yeniden-üretmenin, ona tahakküm etmenin ve onu yok etmenin mekanizmaları birdir ve bu yüzden sanayi, devlet ve reklamcılık iç içe geçmiştir (Adorno, 2007:57).

Reklamlar, insanları, reklamcıların kendilerinin bile kestiremeyeceği kadar derinden etkiliyor. Bu reklamların yarattığı etkilerin bileşkesine baktığımızda, kendimizi başkalarının yerine koyabilme, toplumsal konuları ciddiye alma, kötülüğe karşı isyan edebilme güdülerimizin erozyona uğradığını görüyoruz. Başkalarının acıları veya sevinçlerine karşı kayıtsız kalmamıza yol açıyorlar, insanı insan yapan özelliklere karşı umursamaz bir tavrın gelişmesine neden oluyorlar. Reklamcılar en kutsal yanlarımızı kazmayla deşerken umursamazmış gibi yapıyoruz, sonunda gerçekten de umursamaz oluyoruz. Bir televizyon reklamında Afrikalı aç bir çocuğu ilk kez gördüğümüzde dehşete kapılmıştık. Belki para yardımı yaptık. Bu tür görüntüler kanıksandıkça, merhametimiz de buhar olup uçtu. Sonunda bu reklamlar ters tepmeye başladı. Artık karşımızda açlık çeken

bir çocuk görmek istemiyoruz. Şiddet karşısındaki duyarlılığımız da aynı yıpranma sürecinden geçerek erozyona uğradı, tıpkı cinsel tepkilerimiz gibi (Lasn, 2004:26).

Lasn, burada medya aracılığıyla egemenin yönetilenler üzerinde etkisini reklam aracılığıyla nasıl sürdürdüğünü vurgulamaktadır. En acı verici adaletsizlik, eşitsizlik ve yoksullukların, isyan ve karşı koyma duygularını geliştirmekten uzak tutulmasının hangi yollarla olduğuna işaret etmektedir.

Yapılanlar; okul-öncesi çetelerden radyo ve televizyona dek sıralanan "tüm bir aile-dışı taşıyıcılar ve güçler sistemi" aracılığıyla egonun vaktinden önce toplumsallaştırılması nedeniyle, varolan toplumsal düzene yönelik her tür karşıt düşüncenin fiilî olarak yok edilmesi idi: "Kitle iletişim araçları uzmanları gereken değerleri iletmekte, verimlilik, dayanıklılık, kişilik, umut ve heyecan konularında mükemmel bir eğitim vermektedirler." Böylece, modern insanın 'yönlendirilmiş bilinç'i deyince, akla dünyadaki sorunlara neredeyse tamamen ilgisizlik gelmekteydi: "Eğitim ve eğlence araçlarının sonsuz gücü bireyi tüm diğer insanlarla beraber zararlı tüm düşüncelerden arındırılmış bir baygınlık durumuna getirmektedir" (Swingewood, 1996:35).

Kapitalist yaşam koşullarının belirlediği insanlık durumunda, kendi gerçeğinin bilgisini, elde edemediği kaynakların sahipleri tarafından sağlama ihtiyacı ve iletişim biçimi içine düşürüldü. Radyo ve ardından televizyon haber ve eğlencenin yaratılmasıyla, haber, eğlence ve spor, insanların kendi ev içi ve dışı faaliyetlerinde kendilerinin diğer insanlarla dolaysız ilişkiyle gerçekleştirdiği bir biçim olmaktan çıkarıldı ve kitle iletişim uzmanlarının hazırlayıp çeşitli paketler halinde eve hapsedilen insana sunulan haplar biçimine dönüştü. Eğlence, radyoda umutların ve hayal gücünün işlenmesi ve sömürsüyle, baskıcı gerçeklerden bunalmışları ve ezilmişleri (özellikle gençleri ve kadınları) düşler dünyasında rahatlatıp bunun bedeli olarak da "satın alarak mutluluğa

ulaşmayı” getirdi. Satın alma sadece materyalleri değil aynı zamanda bu materyaller dünyasının dünya görüşü biçimini de satın almayı içerir. Televizyon bu haber, eğlence ve satışa görüntüyü kattı. Böylece, ordunun iletişim ihtiyacını karşılamak gibi basit bir içerik içine sınırlanmış telgraf, telsiz ve radyo teknolojisine siyasal, sosyal ve ekonomik içerik, teknolojinin sivilleşmesiyle birlikteki gelişmelere katıldı (Erdoğan, 1997:154).

Kültür Endüstrisinin empoze ettiği etkili kavramlar arasında boş zaman, serbest zaman kavramı da vardır. Boş zaman kapitalist kültür dünyasında yalnızca işçinin yeniden çalışabilmesi için enerji toplayabilmesini sağlayan zamandır. Ama oysa serbest zaman bu döneme ilişkin yani çalışma aralıklarında dinlenme ve güç toplayıp yeniden piyasa için hizmet verme şeklinde değil, tersine o kişinin çalışanın insanın hobisini kendini yeniden üretmesine ilişkin keyfiyetle özgürce kullandığı zaman olmalıdır. Yani eğer biz hafta sonu sinemaya gidip çarşıda dolaşıyorsak bu süreç kafamızın o hafta sürecindeki yüklerinden kurtulmakla ilgilidir. Oysa serbest zaman hafta sonu kendini gerçekleştirecek bir şeyler yapmaya işaret eder. Ama bu, hafta sonu olmak durumunda da değildir.

Küreselleşmenin varolmasının nedeni teknolojiyle ilgilidir. Halihazırdaki küresel hareket, telefonu, faksı, radyoyu, televizyonu ve interneti dünyanın en ücra köşelerine kadar yayan haberleşme teknolojilerindeki devrimle iyice güçlenmiştir. Bu değişiklikler kişilere daha fazla güç kazandırmakta ve demokratikleşmeyi hızlandırmaktadır. Fukuyama'ya göre bugün, dünya medyasından ve dış haber kaynaklarından bütünüyle kopabilecek hiçbir ülke yoktur. Nitekim dünyanın bir köşesinde çıkan ve moda olan şey, binlerce kilometre uzaktaki insanlar tarafından taklit edilmektedir (Fukuyama, aktaran Bravo 2010:353).

Kültürel tektipleşmenin, dünya çevresinde aynı saç stilleri, sloganlar, müzik ve aksiyon kahramanlarının açtığı yaralardan daha vahim sonuçları vardır. Tektipleşme,

bütün sistemler için zehirleyicidir. Çeşitliliğin azalması verimsizliğe ve başarısızlığa yol açar. Gelecek nesiller için bir dilin, bir geleneğin veya kültürel bir mirasın kaybı -veya iyi bir fikrin unutulması- biyolojik bir türün neslinin tükenmesi kadar büyük bir kayıptır (Lasn, 2004:29).

Kültür endüstrisi görünüşte toplumsal anlamda eşitlikçi bir yapı oluşturuyor gibi görünse ve bireyselleşmeye destek veriyor iddiası taşısa da esasta bunun tam da karşıtı bir konumda bulunmakta, bireyi şeyleştirerek/ nesneleştirerek makinenin bir dişlisi mesabesine indirgemektedir. Modernliğin bünyesinde var olan bu çelik kafes, bireyi, kültür endüstrisi aracılığıyla denetim altına almaktadır. Özellikle teknolojik alanda yaşanan gelişmeler bu denetim ve tahakküm süreçlerine daha da hız katmaktadır. Teknolojinin hayatın her alanında yaygınlaşıp gelişmesi Avrupa'da otoriter rejimlerin denetimlerini artırmalarına hizmet ederken, Amerika'da da kültür endüstrisinin hegemonyasına güç katmaktadır (Jay, 1989:312).

Kültür sanayi ilgililerce genellikle teknolojik yönden açıklanmaktadır. ... Ama tekniğin toplum üzerinde otorite kazanmasını sağlayan zeminin, ekonomik yönden en güçlülerin toplum üzerindeki iktidarı olduğu suskunlukla geçiştirilmektedir. Teknik rasyonellik bugün egemenliğin rasyonelliğidir (Horkheimer ve Adorno, 1994:8).

Kültür ve eğlence araçlarıyla körleştirilen halkın özgürlüğe kavuşmak uğruna her hangi bir eylemi gerçekleştirmekten yoksun kaldıkları ileri sürülmektedir. Bu durum, insanların maddi temelleri farklı tarzda yaratılmış 'yeni' bir 'kültürün' içine oturtulmasına, yani hegemonyanın gerçekleşmesine işaret etmektedir. Adorno ve Horkheimer kültür sanayini incelerken sinema radyo ve televizyonu öne çıkararak işlevlerini ayrıntılarıyla ele almaktadır. Onlara göre prodüktörler her defasında hangi düzen ve hileye başvururlarsa vursunlar, iş arayan mülksüzleştirilmişlere, sermayenin iktidarını,

efendilerinin iktidarı olarak iyice benimsetmektedirler. Bu benimsetme, bütün filmlerin amaç ve anlamını oluşturmaktadır. Dünya kültür sanayinin süzgecinden geçirilerek yönetilmektedir (Veysal, 2009:331).

Modern dünyada sömürölmek demek toplumun kıyısında köşesinde tutulmak, toplumdun koparılmak demektir. Gündelik yaşantımız ve ortak duyumuz bu dilegetirişle çelişiyor gibi görünebilir. Kitle iletişim araçları tüm dünyaya yayılmayı sürdürüyor. Örgütlü birliklerin tüm düzeylerinde alınan kararlar sayıca daha fazla, daha gürültülü patırtılı olup daha yaygın olarak bilinmektedir. Ama kararların alındığı bir merkeze erişim olanağı daha kısıtlıdır. Merkez bizlere uzak durur. Merkezin keyfi mahiyeti gizem tarafından kutsallaştırılır. Bu merkezin tam olarak nerede yeraldığını ve kimlerden oluştuğunu belirlemek bile zordur. İktidar bugün sömürmek ve baskı kurmak için dolaysız eyleme başvurmaz; tersine basitçe bilmezden gelerek müdahale edemeyerek, eyleme geçmeyi reddederek, hukuki biçimselciliğin ve politik felcin birbirlerinin yardımına koştukları karmaşık ve mükemmeliyetçi uygulamaların ardına sığınarak sömürür ve baskı kurar. Bugün iktidarın kuran ya da sansürü alkışlayan adam değil, eylemi önleyen, ne pahasına olursa olsun tevekkülü öğütleyen ve insanları kendiliğinden, otomatik yol alan bir evrime güvenmeye zorlayan ve "şefkatli ihmal'i uygulayan adamdır (Mayor ve Forti, 2000:57).

Kültür sanayi, yönetilenler için olumlu ve olumsuz yardım hizmetini, becerikliler dünyasındaki insanların dolaysız dayanışması diye yansıtır. Kimse unutulmaz, her yerde iyi yürekli komşular, sosyal yardım kurumları ve aile filozofları vardır, bunlar ilgili kişinin şahsi yozlaşmışlığı engel çıkarmadığı sürece insanlara iyilik severlikle müdahale ederek toplumsal bakımdan sürekli hale getirilmiş sefaleti iyileştirilmesi mümkün tekil olaylara çevirirler (Adorno ve Horkheimer, 1995:43).

Bugün hâlâ ortalama bireyin tatiller ve boş zaman aracılığıyla islediği "kendini gerçekleştirme özgürlüğü" değil, öncelikle zamanının yararsızlığını, gösterişçi sermaye olarak, zenginlik olarak zaman fazlalığını kanıtlamaktır. Tüketim zamanı gibi boş zaman etkinlikleri zamanı da genel olarak en önemli toplumsal an, üretici değer, ekonomik olarak hayatta kalmanın değil, toplumsal kurtuluşun boyutu haline gelir. Boş zaman "özgürlüğü" nün son çözümlemede nerede temellendiği görülüyor. Boş zaman özgürlüğünü çalışma "özgürlüğü" ne ve tüketim "özgürlüğü" ne benzetmek gerekir. Nasıl emeğin ekonomik bir değişim değeri kazanması için tüketicinin tüketici olarak kalması gerekiyorsa-, nasıl tüketim sisteminin kurumlaşması için tüketicinin tüketici olarak "özgürleşmiş" olması, yani seçme ve tercih yapma konusunda serbest bırakılması (biçimsel olarak) gerekiyorsa, aynı şekilde zamanın da serbest bırakılması gerekir (Baudrillard, 1997:193).

Kültür endüstrisinin herşeyi kapsayıcı özelliği bütün alanlarda olduğu gibi hiçbir zaman karşıt örneği, yani hakikati değil, kendi örneklerini yani az ya da çok fenomen halini almış gözde ürünlerini deneyen sinema sanayinin yöneticileri için bugün de aynı durum söz konusu gibidir. Onların ideolojisi ticarettir, alışveriştir. Kültür sanayi iktidarının, yaratılan ihtiyaçlara yalın bir karşıtlık içinde bulunmaktan değil, bu ihtiyaçlarla olan birliğinden ileri geldiği doğrudur, aksi takdirde kendisi de mutlak iktidarla acizlik arasındaki karşıtlık olurdu (Horkheimer ve Adorno, 1994:26).

Kültüre yönelik tehditin kâr arayışı içindeki kitle iletişim araçları tarafından yukarıdan dayatıldığını düşünen Leavis, kitle kültürüne ilişkin demokratik seçkinci edebî geleneği temsil etmektedir. Modern sanayi kapitalizminin bu kültürel eleştirisinin tersine, sosyolojik yaklaşım, sosyalizme 'hazır' bir toplumda potansiyel olarak devrimci durumdaki işçi sınıfının kaderiyle daha çok ilgilidir. Proletaryayı ayarttığı ve radikallikten

uzaklaştırdığı görülen televizyon, sinema ve radyonun da etkisiyle birlikte düşünüldüğünde, çizgi romanlar, ucuz romanlar ve gazetelerin kitlesel üretimi ve tüketimiyle doğrudan bağlantılı olan değerlerin ideoloji açısından ne derece önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Böylelikle, kitle toplumu, "halkın pasif, ilgisiz ve atomize bir şekilde çoğaldığı; geleneksel sadakat, bağ ve ortaklıkların ya gevşediği ya da tamamen çözüldüğü; açık ve seçik çıkar ve görüşleri temsil eden tutarlı grupların yok olduğu ve içindeki insanların tıpkı tükettikleri ürün, eğlence ve değerler gibi kitlesel şekilde üretilen birer tüketici haline geldikleri, görece rahat, yarı-refah, yarı-polis toplumu" olarak nitelendirilmektedir. Aile gibi geleneksel otorite merkezleri daha az önemli hale gelirken, "bireyler, birbirlerine yalnızca ortak bir otoriteyle –özellikle de devletle- ilişkileri aracılığıyla bağlanmaktadır (Swingewood, 1996:19).

Güçsüz ya da güç kaybına uğramış grupların uğradığı zulüm hiç hoş bir manzara olmayabilir, ama sebebi sadece insanların alçaklığı değildir. Kişilerin reel iktidara boyun eğmelerini ya da hoşgörüle bakmalarını, öte yandan iktidardan yoksun ama servet sahibi insanlardan nefret etmelerini sağlayan şey, iktidarın/gücün belli bir işleve ve belli bir genel yarara sahip olduğuna ilişkin beslenen politik içgüdüdür. Hatta sömürü ve baskı, yine de toplumun işleymesini ve belli bir düzen kurulmasını sağlar. Sadece güçten yoksun bir servet ve politikası olmayan bir kibir, asalaklık, yararsızlık ve iğrenme duygusu yaratır; çünkü bunlar insanları birbirine bağlayan bütün bağları kopartır. Sömürmeyen bir zenginlik, sömüren ile sömürülen arasındaki ilişkiden bile yoksundur; iktidar iradesinden yoksun bir kibirde, zorbanın mazluma gösterdiği o asgari ilgiden bile eser yoktur (Arendt, 1996:23).

Makinelerin gelişmesi egemenlik mekanizmasının gelişmesine dönüştüğü, böylece birbiri içine geçmiş teknik ve toplumsal yönseme insanları eksiksiz kapsama

noktasına ulaştığı zaman, geride kalanlar sırf gerçeklik dışını, doğru olmayı temsil etmezler. Buna karşılık ilerlemenin iktidarına uyum sağlayış iktidarın ilerlemesini içerir, her defasında kendi karşıtının başarısız kalanını değil, başarıyla gerçekleşen ilerleyişini kanıtlayan yeni bir gerilemeyi içerir. Önlenmesi mümkün olmayan ilerlemenin ilenci önlenmesi mümkün olmayan gerilemedir (Horkheimer ve Adorno, 1995:54). Gerileme yalnızlaşan ilişkilerinde değil, ama aynı zaman da doğayı kapsayacak şekilde yaygınlaşmıştır.

Doğanın yozlaşması doğaya egemen oluştan ileri gelir ve bu egemenlik aklın varoluş nedenidir. Akıl ona egemenlik olduğunu kabul ettiren ve doğaya geri döndürülen yadsıma yüzünden, kendisini doğaya köle kılan egemenlik hakkını elinden kaçırmaktadır (Horkheimer ve Adorno, 1995:59). Tam bir Adornist yorumdan anlaşıldığı üzere aklın doğa üzerinde kurduğu egemenlik kendini de esir almaktadır. Bilimin ilerlemesi, karmaşıklaşan üretim ilişkisi ve güçleri, zihin ve emek gücünün giderek daha belirgin olarak ayrılması aklın araçsal ve pragmatist kullanımını öznel akılları egemenliği altına almıştır ve araçsal aklın kendi kurmuş olduğu bu düzen kendisini de tahakkümüne almıştır.

Bilimin ilerlemesi, insan köleliğinin kaynağı ve zorba yönetimin temel direği olan bilgisizliği ve kör inançları ortadan kaldırıp onların yerine özgür kurumlar getirecektir diyen Aydınlanma Çağı'nın basit inancına bağlı kalamayız artık. Tabiat biliminin gelişmesi, önceden kestirilemeyecek kadar çabuk ve geniş oldu. Ama bu bilimin, malların üretim ve dağıtımına uygulanması bir sermaye birikimini gerektirdi; bundan da, geniş yasal hak ve dokunmazlıkları olan anonim ortaklıklar doğdu. Bunlardan da, bilindiği gibi, ortaya bir takım büyük ve karmaşık sorunlar çıktı. Diktatörlerin eline, düşünce ve duyguları denetleme bakımından bir takım güçlü araçlar verdi ki, bunların yanında, zorba

şeflerin daha önceleri kullandıkları araçlar solda sıfır kalır. Olumsuz sansürün yerine, bütün insan teklerine birer birer ulaşan düşünce ve sözde – bilgi propagandası araçları koydu. Bu propaganda eski yeni bütün reklâm ve haberleşme organları tarafından günü gününe tekrarlanıyor. Sonuç olarak insanlık tarihinde, aşağı yukarı ilk defa, ortaya sözde halkın isteğine dayanan totaliter devletler çıktı. Zorba yönetimler siyasal tarih kadar eski olmakla beraber, bu özel olay güçlü oluşu kadar beklenmedik bir şeydir (Dewey, 1964:131).

İlerleme ve barbarlık, kitle kültüründe öyle iç içedir ki, bugün, ancak o kültüre ve teknik araçlardaki ilerlemeye karşı barbarca bir perhiz geri getirebilir barbarlık dışı koşulları. Sahte zenginlikleri ve pahalı üretimi reddetmeyen renkli filmleri ve televizyonu, milyoner dergilerini geri çevirmeyen hiçbir sanat yapıtının, hiçbir düşüncenin sağ kalma şansı yoktur. Kitlesele üretim için tasarlanmış olan eski medya yeni bir değer kazanıyor bu koşullarda: bağışıklığın ve doğaçlamanın değeri. Ancak böyle bir medya aşabilir tröstlerin ve teknolojinin birleşik cephesini. Kitapların çoktandır kitaba benzemekten çıktığı bir dünyada gerçek kitapta bir kitap olamaz artık. Burjuva çağını başlatan, matbaanın icadıysa eğer, şimdi ona mimeografla, yayınının bu tek kibirsiz biçimiyle son vermenin zamanıdır (Adorno, 2007:55).

Bilim anlayışı üzerine durulduğunda; nesnel ve öznel akıl ayrımlarını dile getirir bir yaklaşım sözkonusudur. Çünkü pozitivist bilimin kapitalizmin totaliter baskıcı zihniyetini dile getirdiğini, bu dile getirdiği zihniyetin akıl yoluyla uygulandığını ve bu aklın da öznel olduğu görülmektedir. Pozitivizm olguları öznenin iradesi dışında somut reel, gerçeklik bağlamında ele alınmasını, deneyi, gözlemi, incelenmeyi, varsayan tümel çoğunluk yani şeylerin tek tek incelenmesinden evrenin bütününe doğru yayılan bir yolu

izlemeyi esas alır. Bu bağlamda açık-seçiktir. Herkes tarafından ortak bir düşünceyle veriler doğru kabul edilir.

Kant'a göre insan ruhunda, dolaysız verileri saf aklın sistemine oturacak biçimde önceden hazırlayan gizli bir düzenek mevcuttu. Günümüzde bu giz açığa çıkmıştır. Bu düzenek verileri toplayanlar tarafından, yani kültür endüstrisi tarafından planlanıyor gibi gözükse de, tüm akılsallaştırma çabalarına karşın akıl dışılığını sürdüren toplum iktidarı tarafından endüstriye dayatılır; iş dünyasının acenteleri, bu kaçınılmaz dayatmayı kendi amaçlarına uygun biçimde işlemeyi geçirerek iplerin elde olduğu yolunda yapay bir izlenim yaratırlar. Tüketiciye sınıflandırabileceği hiç bir şey bırakılmaz çünkü her şey bizzat üretimin şematizmi tarafından önceden sınıflandırılmıştır (Adorno, 2009:53).

Korku ile gülme arasındaki karşılıklı ilişkide gözlenen derin değişiklik, Theodor W. Adorno'nun dikkat çektiği bir başka çığır açıcı dönüşüme paralel gider: Öz/görünüş ilişkisindeki yönün tersine dönmesidir bu dönüşüm. Bu öz, “insanları kendi kendilerini korumanın araçları derekesine indirecek şekilde düzenlenmiş bir dünyanın; insanların hayatını, onu yeniden üreterek ve onları bu hayatın salt onların ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bu niteliğe sahip olduğuna inandırarak kısaltan ve tehdit eden bir dünyanın ölümcül haylazlığıdır” (Bauman, 2000:72).

Bauman'ın yukarıda değinmiş olduğumuz özün görünüşler tarafına geçmesiyle öze ulaşma yönündeki bütün çabaların fenomen olduğunu söylemek ile gülmenin korkunun kendini duyurabilmesini sağlayan ses olduğunu söylemek tek ve aynı süreçten bahsetmek demektir. Gülme artık isyan habercisi falan değildir; korkuyla uzlaşmayı, korkuya teslim olup onun yenilmezliğinin kabul edilmesini, onu hafife alma kararlılığını, onu evcilleştirip kendi nefsi için kullanma niyetini imler; özelleşmiş hayatın

bir hilesiyle varoluş korkusuna karşı bir sigorta poliçesi haline gelen bir niyettir bu. İnsanlar korkunun varolma hakkını kabul etmeksizin gülemezler artık; Adorno'nun dediği gibi, “birey, kamusal olarak tanınan şu ya da bu kalıbın içinde sınıflandırmadığı her türlü tepki ve dürtüden neredeyse büsbütün yoksundur şimdi.”

Özel kültür egemenliğinde gerçekten de Tocqueville'nin dediği gibi “despotluk bedeni serbest bırakmakta ve doğrudan doğruya ruhu hedef almaktadır. Egemen artık, benim gibi düşünmelisin ya da ölmelisin, demiyor. Tersine şöyle diyor: Benim gibi düşünmemekte serbestsin, yaşamın, malın, mülkün sana aittir, ama bugünden itibaren sen aramızda yabancısın.” Uyum sağlamayan herkes başına buyruk kişinin acizliğinde devam eden ekonomik bir acizlikle cezalandırılır. İşyerinden uzaklaştırılmış bu başına buyruk kişi çok kolay yetersizlikle suçlanır. Bugün arz talep mekanizması maddi üretimde çökmeye yüz tutarken bu kişi egemenler yararına üst yapıda denetim olarak işlev görür. Tüketici olanlar işçiler, memurlar, çiftçiler ve küçük burjuvalardır. Kapitalist üretim onları beden ve ruhlarıyla o şekilde içine alır ki, kendilerine sunulan şeylere hiç direnmeden kapılırlar (Adorno ve Horkheimer, 1995:22).

IV.2. Kùltür Endüstrisi Hegemonyası

Marx'ın *Komünist Manifesto*'da yer alan modernlik tanımlaması, sinsice empoze edilen endüstrileşmiş kùltürü betimlemek bakımından son derece açık ve etkileyicidir. 'Üretimdeki sürekli devrim, tüm toplumsal koşulların kesintisiz biçimde değişmesi, sürekli varolan belirsizlik ve rahatsızlık, burjuva dönemini bütün öncekilerden ayırır. Bütün bu sabitlenmiş ve dondurulmuş ilişkiler, eski ve saygı duyulan önyargı ve düşünceler silsileleri ile birlikte silinip süpürölür; yeni biçimlenmiş olanlar da daha kemikleşmeden modası geçmiş hale gelirler. Katı olan her şey buharlaşır; kutsal olan her şey kirletilir; insanoğlu da sonunda ciddi duyularla, yaşamın gerçek koşullarıyla ve kendi türü ilişkilerle yüzyüze gelmeye zorlanır... Burjuvazi yok olmak istemeyen tüm ulusları, burjuvazinin üretim tarzını benimsemeye zorluyor; onları uygarlık denen şeyi benimsemeye, yani burjuva olmaya zorluyor' (Marx ve Engels, 2003:14).

Egemen İdeolojinin Onaylanması: Medya dünyayla, toplumdaki gruplar arasındaki güç ilişkileriyle ve şeylerin nasıl sürdüğü hakkındaki görüşlerle ilgili egemen bakış açısının onaylanmasını etkileyebilir. Medya bu anlamda toplumun seçkin ve ayrıcalıklı üyelerinin geri kalanlar üzerinde sahip olduğu toplumsal ve kültürel güç olan hegemonyanın önemli bir parçası haline gelir. Hegemonya bu gücün görünmez olması için onu doğallaştırır. Toplumsal sistemin sınıf yapısının kendisi doğal olarak kabul edilme eğilimindedir. Son olarak, hegemonya kavramı yaptıklarının bir bütün olarak toplum için doğru ve iyi olması gerektiğine dair bir kanı yaratarak meclisin kendisini de destekler (Burton,1995:199- 201).

Günümüz endüstri toplumu, hayatı eşyalar çevresinde düzenlemekte. Pazar yoğunluklu toplumlar maddi ilerlemeyi, üretilen eşyaların miktar ve çeşitliliğindeki artışla ölçmektedir. Ve insanlar, hareket noktalarını bu sektörden alarak, toplumsal ilerlemeyi bu

eşyalara ulaşabilmedeki dağılımla ölçmekte, iktisat bilimi, büyük çaptaki eşya üreticileri tarafından, yönetimi ele geçirmek için bir propaganda olarak geliştirmektedir. Sosyalizm, dengesiz dağıtıma karşı verilen bir mücadeleye indirgenerek ve refah ekonomileri kamu yararını servetle- Amerika'nın düşkünler evi, hapishane ve hastanelerdeki yoksulun onur kırıcı servetiyle- tanımladı (Illich, 2000:24).

Modern toplumlarla iktidarın temel kaynağı olan örgütlenme ikna edici güçle sürekli olarak ayrıcalıklı bir ilişkiye sahiptir. Bir iktidarı icra etmek istemek ya da ihtiyacı doğduğu zaman örgütlenmenin gerekli olduğu kabul edilir. Örgütlenme, istenen ikna gücünü sağlar. Ve daha sonra da bireylere amaçlara hizmet edilmesini sağlar (Galbraith, 2004:16).

Marshall McLuhan "araç iletidir" diyerek, iletişimde iletinin gönderildiği aracın ya da kanalın önemini vurgulamıştır. Kişileri araçların, tekniklerin etkilediğini, denetlediğini savunan McLuhan, çalışmalarında kitle iletişim araçlarının, baskı makinesinden başlayarak radyo ve özellikle de televizyonun, toplum üzerine etkilerini incelemiş ve elektronik iletişim araçlarının kültürü yaygınlaştırarak dünyayı "küresel bir köy"e dönüştüreceklerini öne sürmüştür. Aracın iletişimin anlamını saptadığı ve hiç bir iletişim aracının ya da kanalının yansız olmadığı görüşünü savunmuştur (Usluata, 1991:24).

Bize akan bilginin niceliği ne kadar gerçeküstü ise, niteliği de en az o kadar rahatsız edici. Medya tarafından bize sunulan gerçeklik fırlıdak gibi, güvenilirmez. Reklamlar gerçekleri lastik gibi çekerek abartıyor, haberler olayın sadece bir bölümünü aktarıyor ve Beyaz Saray basın bültenleri başkanın imajını parlatmak üzere tasarlanıyor. Bizi sürekli uyutuyorlar, kandırıyorlar, enayi yerine koyuyorlar. Bu propagandayı üreten pazarlamacılar, siyasal iletişim danışmanları, halkla ilişkiler ajansları bizim toplum olarak

kabullenmeye yanaşmadığımız gerçeğin farkındalar: Eksik ve yanlış bilgilendirme (dezenformasyon) işe yarıyor (Lasn, 2004:28).

Modern sanayi toplumlarında şartlandırıcı iktidarın en açık şeklerinden biri reklamlarda kendini gösterir. İnsanlar plastik baştan çıkarma ve tekrar yoluyla filan marka biranın çok özel neşesine filan marka sigaranın sağlığa zara vermediğine gömlek yakalarının beyazlığıyla birleşen saygınlığına. Filan politikacının görülmemiş ahlaki yüceliğine, filan politik girişimin budalalığına ya da derin felsefesine inanmaya ikna edilirler. Bütün bu durumlarda sonuç değişmez. Müşteri satıcının niyetleriyle örtüşen bir kanaat edinmeye sürüklenir. Bira, sigara, deterjan ya da siyasi davalar satıcısının iradesi önünde eğilir. Bu iktidar pratiği her zaman böyle algılanmasa bile niteliği hiç değişmez. Böylece sağlanan kanaat ve inancın yüzeyselliği ve onu doğurduğu itaatın kısa ömürlü oluşu da. Modern çağda, inançları reklam yoluyla manipülasyonu kadar ihtiras ve pahalı enerjiye mal olan pek az iktidar tezahürü buluyoruz (Galbraith, 2004:38).

Burjuva hegemonyasının demokratik kurumları dolayısıyla gerçekleşen eklemlenme, yaygın demokratik kültürün—yani, şimdilerde kitle kültürü adı verilenin—varolmadığı koşullarda oluşmuş birşey değildir. İşçi sınıfı, aldığı düşük ücret ve satın alma gücünün olmayışı gözönüne alındığında, daha tüketime yönelmiş' kabul edilmemişti. Çünkü burada vurgulanması gereken nokta, proletaryanın pasif bir kitle olduğu değil, etkili ve bağımsız bir işçi sınıfı önderliğinin bulunmadığı koşullarda, ekonomik ve siyasal kurumlardan doğrudan doğruya süzülüp gelen burjuva ideolojisinin baskısına karşı durmanın mümkün olmadığıdır. Burjuvazi kültürel düzeyde güçsüzdü: Ondokuzuncu Yüzyıl'ın sonlarına doğru beliren yeni ticarî kültür, din, siyaset ve çalışmanın dışında, yegâne, ama büyük ölçüde etkisiz, kültürel eklemlenme biçimiydi. Etkili bir kütüphane hizmeti mevcut değildi (zaten, varolanlar da çoğunlukla orta sınıf tarafından

kullanılmaktaydı); söz konusu olan tek şey, kısıtlı bir eğitim ve yıpratıcı uzun iş saatleriydi (Swingewood, 1996:164).

Kendinizi bir cemaatin mensubu gibi hissediyor musunuz? Yanıt büyük ihtimalle “hayır”dır. Dolaşmakta ve eğlenmekte özgürüz. Kimse bize yapmak istemediğimiz bir şeyi dayatmıyor. Hatta burada olduğumuz için kendimizi ayrıcalıklı bile hissediyoruz. Kurallar bunaltıcı görünmüyor. Ama sakın ha yanılmayım Kurallar mevcut. Tüm cemaat mensupları sözleşmiş gibi aynı şirket dilini konuşuyor: Televizyon ve reklamlardan devşirilmiş sözcük ve fikirler. Üniformalar giyiyoruz - beyaz cüppeler değil belki ama diyelim ki Tommy Hilfiger montlar ve Airvvalk marka spor ayakkabılar (marka ve modeller bağlı olduğumuz gruba göre değişebilir). Bilinçli olarak seçmediğimiz rollere ve davranış kalıplarına sokulduk (Lasn, 2004:60).

IV.3. Özgür İnsan Manipülasyonu

Özgürlüğün bireylikten başka bir kaynağı ve temeli olabileceğini neden düşünmemişler diye çokları şaşıyorlar. Oysa Avrupa geleneğinde özgürlük kavramı akılcılık kavramına bağlanmıştır: Kendilerini aklın buyruğuna göre yönetenler özgürdüler; salt iştahlarla duyuların itişine uyanlarsa artık özgür olmaktan çıkarlar.

Birey olmak ille de özgür olmak demek değildir. Geç-modern ya da postmodern toplumda sunulan, hatta bu toplumda en yaygın olan bireysellik biçimi özelleşmiş bireysellik, özünde özgürlüksüzlük anlamına gelir (Bauman, 2000:73). İnsanlık içinde bulunduğu yönlendirici kapitalizmin boyalı renklerinde kendine bir renk seçerek sadece vaktini doldurur olması gereken bir özgürlük dâhilinde hayatını tamamlar.

La Boetie bu durumu en iyi ifade eden sözcüğü söyler ‘gönüllü kölelik’ Bütün insanlık derinden değişmiştir. Akıldışı tahakkümün dayattığı kısıtlama ve baskıya susamış insanlar, kendilerine dayatılan işlevleri içselleştirirler. Kurumlar ile bunları işletenler arasındaki uyumu açıklayan şey, bu "gönüllü kölelik"tir (Spurk, 2008:96).

Adorno "özgürleşmiş bir insanlığın artık hiçbir anlamda bir totalite olamayacağını" ısrarla savunmaktaydı. Hatta denebilirdi ki, totalite kavramı ne denli gereksinilen bir kavramsallaştırma aracı ise, içinde yaşanan toplum da o denli henüz özgürleşmemiş bir toplum sayılma durumundaydı. Bununla beraber, soruna bulunması gereken çözüm heteronom meta-öznenin yerine, Lukâcs'ın söylediği gibi, bağımsız olduğu ileri sürülen birini koymak ve böylece tam bir uyumlanmaya varmış bir topluluk durumuna erişmek de değildi. Her ne türüsünden olursa olsun totalite amaçlanan bir şey olmayıp, "şeyleşmenin tüm suçu ile yüklü kendi başına bir şey;" benzemezliğin baskı altına alınmakta oluşunun bir işaretiydi. Bugünkü gereksinme düzeyinde insanın tahayyül ettiği oranda ütopyan bir sosyal düzen, Adorno'nun böyle bir şeye inandığını söyleyerek onu

eleştirenlerden birinin ileri sürdüğü gibi, bütün totaliteryan sonuçları ile birlikte "total akıl mit'ine" dayandırılarak inşa edilemezdi. Tersine, gelecek için tasarlanabilecek ütopyan bir sosyal düzenin özsel rasyonalite (substantive rationality) ile somut bireyin maddi gereksinimleri arasındaki akışkan ve hassas dengeyi; antagonistik-olmayan, hiyerarşik-olmayan bir çoğulculuğun oluşumuna imkân tanıyacak bir dengeyi gözönünde tutması gerekmektedir (Jay, 2001:134).

Hayek, özgürlüğü, birey üzerinde toplumun diğer üyelerinin zor kullanmasının minimuma indirilmesi şeklinde tanımlar. Açıktır ki, toplu halde yaşam, bireyin eylemlerinin sınırlandırılmasını ve gerekirse bu tür sınırlandırmaların uygulanabilmesi için bireyler üzerinde toplumun diğer üyelerince zor kullanımını gerektirir. Bu nedenle insanlar üzerindeki zor kullanımı tamamen ortadan kaldırılamasa da, özgürlüğü yerleştirmek ve korumak için bu tür zor kullanmalar mümkün olan en düşük düzeye çekilmeye veya insanlar üzerinde zor kullanmanın zararlı etkileri ortadan kaldırılmaya çalışılmalıdır (Hayek, 1960:11).

Hayek'e göre, özgür toplumda insanın kendi kaderinden kendisinin sorumlu olması, modern dünyada önemli bir hoşnutsuzluk kaynağı olmuştur. Bunun nedeni şudur: Bir bireyin toplumdaki başarısı ve konumu, daha önce hiç olmadığı kadar, o bireyin ne kadar bilgi ve beceriye sahip olduğuna göre değil, bilgi ve becerilerini nasıl ve nerelerde somut bir şekilde kullanabildiğine bağlı olmaktadır. İş bölümünün fazla gelişmediği, toplumun hızla değişmediği ve toplum yapısının çok fazla kompleks olmadığı eski dönemlerde hemen herkes toplumdaki fırsatların büyük bir kısmından haberdardı ve kendi becerilerini nerede ve nasıl kullanması konusunda günümüzün modern toplumlarındaki kadar zorluk çekmiyordu. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da benzer bilgi ve beceriye

sahip olanların toplumdaki konumları da birbirinden farklı değildi (Hayek, aktaran Yılmaz 2010:465).

Devletin varlığını gerekli kabul eden düşünürlerden Hobbes, Locke ve Rousseau'nun özgürlüğe yönelik farklı yaklaşımları, felsefe tarihi içerisinde özgürlüğe yönelik değerlendirmeleri özetler mahiyettedir. Özgürlük mesela Hobbes'a göre, dışarıdan gelebilecek herhangi bir engel ya da tahakkümün olmamasıdır (Torun, 2009:26). Nasıl ki, kendi özgürlüğümüzün bir başkası ya da başka şeyler tarafından kısıtlanmasını ya da engellemesini istemiyorsak bizim özgürlüğümüzün başladığı yerde de diğer insanların özgürlükleri kısıtlanmamalıdır. Yani, her insanın, kendisi dışındaki diğer insanlara tanıdığı oranda özgürlük hakkı vardır. Özgürlük her türlü istek ve amacın dışında akla gelindiği gibi davranmak olsaydı kaos ve düzensizliğin, insanlar arasında savaşın doğmasına sebep olurdu. Hobbes'a göre, doğa durumunda özgürlük, kişinin aklını ve gücünü kullanarak gerçekleştirdiği eylemlerinin kısıtlanmamasıdır.

Bakunin, özgürlüğün devletin bekası adına feda edilmesi gibi düşüncelere karşı çıkarak her türlü otoritenin tamamıyla reddedilmesi hususunda ısrarcıdır. İlkel olarak adlandırıldıktan dönemde özgürlük şuurundan bihaber olan toplumun, dünyevî ve ilahi otoritelerin denetimindeki aşamalardan geçtiğini iddia eden Bakunin, artık özgürlüğün toplumdaki siyasal ve ekonomik yapıyı yeniden inşa etmesi gerektiği kanaatindedir (Torun, 2009:102).

Vatandaş özgürlükleri halka ait kararların temellendiği tanıklıktan çıkıp gelen haberi reddeden bir kural üzerine oturtulmaktadır. Halkın kendi gözüyle görebildiği ve yorumladığı şey, bağlayıcı yönetmelikler için ortak bir temeldir (Illich, 2000:53).

Hapsedilme, kölelik, tüketim malları tercihine getirilen katı sınırlamalar ve müeyyidelerle desteklenen bir kanunun bir eylemi yasaklaması gibi örnekler, özgürlük

kavramını çok açık bir şekilde aydınlatan özgürlüksüzlük örneklerdir. Bunun için, eğer çevre insanların başkalarının iradesine cevap verecekleri şekilde düzenlenirse, fiilen zincire vurulmamış veya doğrudan doğruya fizikî anlamda bir müdahaleye maruz kalmamış insanlar yine de özgür değildirler. Sınırlamaların türleri o kadar çok ve çeşitlidir ki, özgürlükle ilgili önermeler belirli yasaklamaları göstermedikçe ciddi olarak eksiktir. Siyasî düşüncede, insanlar bizatihi "özgürlük"ü veya "özgür bir toplumcu talep etseler de, hangi sınırlamaların kaldırılmasının gerekli olduğunu göstermedikleri sürece, bunlar tutarsız sloganlardır. Bütün toplumlarda çeşitli sınırlamalar var olduğundan, eğer bütün sosyal ilişkilerinden vazgeçmeyi ve tamamen kendi kendisine yeten bir hayata yönelmeyi isteyen münzevinin çılgınlığından bahsetmiyorsak, tam özgürlük talebi anlamsızdır. Ama bu durum mümkün olsaydı bile, orada yararlanılan "özgürlük" siyasî teorisyenin ilgi alanının büsbütün dışında kalan bir özgürlük olurdu (Barry, 2004:217).

Bireylerin yaşamı rasyonelleşmeye ve planlamaya giderek daha çok tabi olduğundan, birey var olabilmek için sistemin gereklerine uyum sağlamalıdır. Bireylerin çoğu bilinçli ve gönüllü olarak uyum sağladıklarından, mutlak ölçütlere ve genel ideallere giderek daha az bağlı olurlar. Sonuç olarak, giderek daha özgür oldukları izlenimi içine girerler ama bu izlenim yanıltıcıdır: Pasifliklerine bağlı olarak bağımlılıkları artar. Ekonomik ve toplumsal güçler "doğanın kör güçleri" biçimini alır; insan bu güçlere uyum sağladıkça onlar da insana hâkim olurlar. Akıl, giderek bu güç yığınının uyarlanma potansiyeliyle özdeşleşir. Başka deyişle, üretici potansiyel büyüdükçe özgür olma imkânları da artar. Buna karşılık, özgürlüğün niteliği değişmiştir; Bundan böyle, bütünüyle insan yaşamına egemen olan uyumdan ibarettir. Toplum içinde varoluş mimetik eylemlerle hayatta kalmanın bir yoludur. "Akıl, bireyin faili olarak gelişti; aklın krizi, bireyin krizi içinde kendini gösteriyor". Birey hem insan soyunun özgül üyesidir hem de kendi birey-

selliğinin bilincindeki bir insan varlığıdır. Dolayısıyla kendi kimliğini bilir, ama "toplum imgesine uygun olarak dünyayı yaratma ayrıcalıklarını reddeden birey tiranlığa boyun eğer" ve bu da toplumsal atomlaşmanın kaynağıdır. Yalnızca bireyin özgürleşmesi toplumsal atomlaşmaya son verebilir (Spurk, 2008:110).

Değişik olan her şey eşit duruma getirilmektedir. Her şeyin her şeyle özdeşleştiğinin bedeli, hiçbir şeyin kendisiyle özdeşlik hakkına sahip olmamasıyla ödeniyor. Aydınlanma eski eşitsizliğin neden olduğu haksızlığı, araçsız otoriteyi sarsıyor, ama öte yandan her varolanın diğer varolanlarla ilgili oluşunu tümel dolayımına içinde ebedileştiriyor (Adorno ve Horkheimer, 1995:29).

Mevcut adaletsizlik bir oldu bitti olarak kendini gösterir; şeyleşmiş tahakküm faillerin zihnini giderek daha fazla meşgul eder, ama aynı zamanda tıpkı bireyin kendisiyle ilişkisi gibi insanlar arasındaki ilişkileri de meşgul etmektedir (Spurk, 2008:86).

Kültür eleştirileri kültürün şeyleşmesini teşvik eder. Oysa, kültürün anlamı tam da bu şeyleşmeyi ertelemekle yatar. Eleştiri yoluyla şeyleşme tehlikesi, bu eleştirinin referanslarından kaynaklanır: "kullanıma hazır", önsel fikirler dizisi. Kültür kavramı mevcut en büyük fetişdir: Kültürel malların toplumun gerçek süreciyle her zaman bir bağı vardır; aynı zamanda da bundan ayrılırlar. Gerçekten de, bu iki ögenin sentezi özgürlüktür. Günümüz toplumunda özgürlük görünümü, özgürlüksüzlük üzerine düşünmeyi gerçekten güçleştiriyor. Aslında özgürlüksüzlük olan bu görünürdeki özgürlük tek bir fikre indirgenir: sorumluluklardan kurtulmak, yani "planlanmamış ve monadolojik durum"a erişmek (Spurk, 2008:112).

Medyanın popüler bilinci popüler endüstrilerin pazar bilinciyle şekillendirmesi ve şekillendirilmiş sömürmesi "halka istediğini verme" olarak sunulur. Bu

sunuma göre medya ürünleri (örneğin cinsiyeti ne olduğu belli olmayanlar tarafından sunulan televizyon programları) halkın istediğidir, dolayısıyla halkın kültürünü ve kendisini gösterir. Haberci "meclis start aldı" der; çünkü halk "start" aldı diye duymak istiyor ve seviyor. Yani iletişim medyası halka ayna tutuyor. Halk aynada "oramı buramı sıkmasana lan, çek elini belimden, acıtıııyo'sun ayı" diyen birini görüyor: Bir kere, ayı öyle bir şey yapmaz. Ayrıca, gördüğü mü yoksa kendisi mi ayı sandığı? Televizyonda macera, kadınlar için olan aşk-heyecan-gözyaşı dizileri, gazete ve dergilerde uygulanan seks, spor ve skandalın geniş kitleler tarafından izlenmesi, bu ürünlerin popüler bilinci ve popüler kültürü doğru olarak yansıttıkları anlamına mıdır? Kitle iletişim araçlarıyla verilen "popüler" ürünler halkın isteğini, dolayısıyla popüler bilinç ve popüler kültürü mü yansıtıyor? Buna cevap büyük ölçüde hayır: Raymond Williams'a göre (1979) iletişim araçları "empoze etme" yerine "katma/dahil etme" biçiminde çalışır. Bizim görüşümüze göre, iletişim araçları hem empoze hem "katma" işlevini görürler. Örneğin, bir devlet adamının televizyonda sık sık konuşması halkın isteğinin bir neticesi midir? Şehirlerde burjuva gençleri arasında yaygın olan punkçılık, heavy metalcilik bu gençliğin kendinde olan ve iletişim araçları tarafından keşfedilen bir kültür mü, yoksa iletişim araçları yoluyla başka bir kültürden alınıp, yüceltilerek empoze edilmiş bir kültür mü? (Erdoğan ve Alemdar, 2005:101).

İnsanlar özgür doğalarından koparılıp, iktidar tarafından kullaşmaya itilmişlerdir. Bu durum "gerçek bir özgür seçimin sonucu değildir; daha önceden belirmiş olan siyasal iktidar, kişileri çeşitli yöntemlerle yozlaşmaya, bir başka deyişle kulluğu arzulayıp seçmeye koşullandırmıştır." Hegemonik alandaki çalışmalar sonucunda insanların bir yanılsama içine düşmeleri, baskı ve güç kullanılmasını bile istekle karşılamaları söz konusudur artık (La Boetie, 1995:98).

Değerlendirme

Adorno Marx'ın sınıf görüşünü eleştirir. Adorno Marksizmin tarihsel gelişmeye dair evrimci şemanın çökmesiyle ortaya çıkan kapitalist üretim ilişkilerinin daha çok bütünleşmeye yönelmesini görmüştür. Marx döneminin ilişkilerini analiz ederken üretim güçlerini elinde bulunduranların tahakkümünün bu kadar akılsal olacağını ama aynı zamanda karşı tarafta bulunan prolateryanın da öznel akıldan bu kadar uzak olup nesnel aklın hizmetine gönüllü girebileceğini tahmin etmemiştir. Marx tarihsel materyalizmde şu sonuçları bekliyordu: üretici güçlerin gelişmesinde öyle bir aşama gelir ki, bu aşamada, mevcut ilişkiler çerçevesi içinde ancak zararlı olabilen, artık üretici güçler olmaktan çıkıp yıkıcı güçler haline gelen (makineler ve para) üretici güçler ve karşılıklı ilişki araçları doğar ve bu bir önceki olaya bağlı olarak kazançlardan yaralanmaksızın toplumun bütün yükünü taşıyan toplumdaki dışlanmış ve zorunlu olarak bütün öteki sınıflara karşı en açık bir muhalefet durumunda bulunan bir sınıf doğar; bu sınıf toplum üyelerinin çoğunluğun meydana getirdiği bir sınıftır. Görülüyor ki Marx Alman İdeolojisi adlı serinde bilinçli bir sınıf doğacağını ve bir devrim yapacağını düşünüyor. Ancak Adorno, Marx'ın bu fikrine katılmamaktadır. Marx'ın devrim yapacağını umduğu sınıf, kültür endüstrisinin tahakkümüne girmiştir.

İnsanlık tarihinden itibaren süre gelen evrimleşme, aklın etkin bir şekilde kullanılmaya başlaması, teknoloji ve sanayinin gelişmesi ile daha da hız kazanıyor. Etkin aklın, doğayı tamamen tahakkümü altına alması ve bir merkeze doğru toplaması; bu bağlamda, diğer akıl sahiplerini de doğanın bir parçası olarak şeyleştirilmesi ve onları da tahakkümü altına alması kültür endüstrisinin iktidar bağlantısına işaret ediyor.

Adorno'ya göre akıl artık söz konusu aydınlanmacı ve rasyonel anlamda gelişmeyi yönlendirici bir güç olmaktan çıkmış tersine dönmüştür. Postmodernizmi ortaya

çıkaran, motive eden kaynaklardan biri olarak görülebilir. Bu tersine dönüş; devrim kendi çocuklarını yer, Aydınlanma da kendi düşünürlerini kendi yarattığı değerleri ortadan kaldıran bir durumdur. Bu durumdan hareketle Frankfurt Okulu'nun koymuş olduğu önemli hareket noktası tekilin korunması gerektiği, bütünsel olanın, nesnel olanın akla uygun olduğu; ama bütünsel olanın akla uygunluğunun tekil olanı, bireysel olanı özgürlüğünden ettiği ve onu kendine entegre etmesidir.

Adorno ve Horkheimer bir yandan mitin Aydınlanma'ya bir yandan Aydınlanma'nın da mite dönüşüyor olmasını, bu karşılıklı dönüşmenin karşıt içerikleri doğrduğunu belirtirken teknik ilerlemeler yoluyla doğadan özgürleşmeye karşı insanın doğaya egemen olduğu ölçüde doğanın ve insanın yaratıp kullandığı tekniğin insanı bir amaç varlığı olmaktan çıkardığını vurguluyor. Yani sizin doğaya egemen oluyor oluşunuz, doğaya egemen oluşunuzu anlatmıyor doğanın size de egemen olduğu anlamına geliyor, her eylemin bir karşılıklılığı var. Biz doğaya egemen oldukça doğada bize egemen olur. Her kazanımdan sonra sahiplenmenin, sahiplenmem aracılığıyla kendine döndüğünden bahsetmiştik; yani bir şeyi mülk edindikçe mülk edindiğin nesnelere seni sahiplenir. Bu onun iradesi olduğundan değildir; ama sen öyle olduğundur. Şeyleştirilen şeyleştirir. Sen bir şeyi şeyleştirirsen, şeyleştirilen de seni şeyleştirir diyor Adorno. Biz dünyayı nesneleştirip sahiplendiğimiz araçlar olarak kurguladığımızda; bu kurguladığımız şey de bizi kurgular bundan kaçınamayız. Ama kurgunun kendisini şöyle algılamıyoruz: onda da bir akıl varda bizi yönlendiriyor şeklinde anlamıyoruz. Bizim ona yönelimimizin kendisi bir dönüş yaratıyor, o dönüş eylemin kendisinde var, yürümenin kendisinde durma var, gitmenin karşısında gelme var, yokluğun karşısında da varlık var, yani dilin kendi diyalektik, felsefenin kendi diyalektik; diyalektiğin kendi de müthiş bir dil ve felsefedir.

Totaliter rejimlerin belirgin özelliği geneli bütünü ele alıp bu bütünün egemenin istediği yön ve doğrultuda davranmasını hareket etmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla tümel içinde tikeller değer kaybetmekte bir amaca doğru gidememektedir. Demokrasi dediğimiz yönetim şeklide bundan farklı değildir. Demokrasi düşüncelerini özgürce ifade edebilme ama çoğunluğın kararının dikkate alınmasıdır. Eşit hak ve özgürlükten yola çıkarak uygulama da kafi gelmemektedir. Demokrasi toplumdaki iktidar sisteminin farklılıklara göre değil de benzerliklere göre oluşturulan bir yönetim biçimi olması nedeniyle herkesin daha çok tektipleşmesi ve birbirine benzemesi söz konusudur.

Egemen akıl diğer akıl sahiplerine, hegemonyasını halkı pasifleştirerek uygular. Akıl sahibi bireyler, kendilerinin yerine düşünen egemenin tahakkümü altındadır. Hatta egemen iktidar sahibine minnettardır. “Ne güzel bizim yerimize düşünüyorsun bizi yormuyorsun” diye. Kültür endüstrisinin sunmuş olduğu hazır düşünce, hazır soru, hazır cevap, komedi, dram, gerilim ve daha bir çoğu ihtiyaç dahilinde ya da ihtiyaç dahilinde olmadan akıl sahibi tüketiciye sunulur. Tüketici daha düşünmeden önüne sunulan tercihlerden birini seçer ve ihtiyacı dahilinde de kullanır. Kültür endüstrisi çoktan seçmeli hayat sunar. Akıl sahibi tüketicinin herhangi bir olayda neyi seçip seçmeyeceğini her çeşit duygu ve isteğe göre ürünler sunar ve aktif olarak istek ve ihtiyaçta bulunan kişi sunulan hazır tüketim maddeleriyle pasifleşir.

Zamana yayılan modern ve teknolojik gelişmelerle bireyler daha fazla tahakküm ve daha fazla esaret altına giriyor. Bulunan her yeni gelişme her yeni icat araçsallaşmış aklın ürünü olarak piyasaya sürülüyor. Geleceğe yatırım yaparak çocukları ele geçirmekle başlıyor. Yapılan çocuk filmleri televizyonda yayınlanan çizgi filmlerin hepsi çocukların gelişen akıllarını kendi tahakkümleri doğrultusunda nasıl daha iyi geliştirebileceklerini düşünüyor.

Birey pasifleşmeye daha çocuk yaşta başlıyor. Sinema ve televizyonun dışında eğitim sisteminde de düşünmeyen aklını kullanmayan bireyler yetiştirilmeye çalışıyor. Klasik sınavlardan test sınavlarına geçişin amaçları bunun en açık örneğidir. İlköğretimde üç seçenekli test sorularından başlanır ve sınıflar büyüdükçe seçenek sayısı artar. Bugün üniversite sınavları beş seçenekli sınavlardır. Bu şekilde büyüyen yetişen çocuklar sürekli hazıra alışıyor. Bir soru üç cevap; doğru bu üçünden biri. Bu şekilde yetişen çocuklar kendi görüş ve düşüncelerini oluşturamamaktadır. Bu şekilde sınav sistemiyle bir yere gelebilmek, hayat şartlarını geliştirmek isteyen çocuklar sürekli sınav ve koşuşturmalarla boğuşmakta rekabet ve hayat telaşı içinde, içinde buldukları durum ve şartları sorgulamadan hayatlarına devam etmektedirler. Bu durum küreselleşen dünyanın kültür endüstrisindeki iktidarın bir amacıdır.

Aydınlanmanın Diyalektiği eserinde ortaya koyulan temel fragmanlarda akılsallık, toplumsallık, gerçeklikle doğa ve doğa üzerindeki egemenliğin iç içe geçişi söz konusudur. Bu anlamda burada ortaya çıkan Aydınlanma'ya yönelik eleştiri Aydınlanma'nın karıştığı egemenlik entrikasından onu kurtaracak olanağın, yine Aydınlanma'dan çıkarılıp çıkarılamayacağına ilişkin bir soruşturmadır. Aydınlanma bir egemenlik entrikası içerisine giriyor, aslında egemenlik süreci içerisinde hiç olmadığını söyleyerek yapıyor bunu, özgürleştirme, bireyin özneliğinin tanınması, aklın bizim gereksinmelerimizi sağlayabilecek bir nesnel akıl olduğunu söyleyerek yapıyor ama akabinde bir baskı, egemenlik uyguluyor. Aydınlanma ve mitolojide iki temel sav var: Mit zaten Aydınlanma'dır, ve Aydınlanma mitolojiye geri dönmektedir. Burada iki belirleyici düşünce ileri sürülür: ilki burjuva batı uygarlığının ilk belirlenimlerinden ilki Odessia, mit ile Aydınlanmanın Diyalektiği'ni izlemektedirler. Burada araştırmanın merkezinde, yani Odessia'nın Aydınlanmanın Diyalektiği'ni ortaya koyuşunda, mitsel doğayla aydınlatılmış

doğa arasında, doğa üzerindeki egemenliğin ayrımını ve birliğini açıkça gösteren kurban ve feragat kavramları vardır. İkinci düşünce aydınlanmanın tanımlayıcıları Kant, Nietzsche ve Sad'ı ele almakta ve doğal şeyleri nesnel olanla doğal olanın egemenliğinde demokratik özneye bağımlı kılınmasıyla zirveye nasıl ulaştığı söz konusu edilmektedir. Şimdi bizim burada ilgilendiğimiz ilk adım; Odesseia, mit ile Aydınlanmanın Diyalektiği'ni izlemektedir. Homeros Turuva savaşından sonra Odesseius'un serüveninde her şeyin üstesinden geldiği gibi yani, karşısına çıkan engelleri her türlü entrikayla aşan adam, Aydınlanma'nın insanı da böyledir işte her türlü kılığa girer. Aydınlanmanın yarattığı bireyler cin fikirli insanlardır, pragmatist insanlardır, akli kendi öznel çıkarları için en ustalıklarla kullanan insanlardır. İşte modern dünyanın bireyleri de bu türden Odesseious'lardır. Bu Aydınlanma'yı ele veriyor. Demek ki Aydınlanma, başka bir şeye dönüşmüş. Öznenin çıkarlarını merkeze alan egosantrik bir yönelimle nesnel aklın iptal edildiği ama sözde üretim bakımından da toplumsallığın yaşatıldığı paradoksal bir ilişki; işte Aydınlanma bizim için birinci anlamda bu diyalektiği izliyor. İkinci planda doğal şeylerin, nesnel olanla doğal olanın egemenliğinde merkezileştiriliyor, doğanın dışsallaştırılması söz konusu doğal olan şeyler dışlanıyor. İşte bu kurgunun tersine çevrilmesi savı da yine Aydınlanma'da gizlidir. Aydınlanma'nın doğurmuş olduğu mitsel ve öznel yaklaşımlarda yine kendi içerisinde taşıdığı doğallığın öne çıkarılmasıdır. Aydınlanma bir ideolojik gerileyişi aslında öne çıkarmış olduğu ögeden başlayarak kuruyor, her şey kendi çelişğini içinde taşıyor.

Kültür endüstrisinde bulunan iktidar ilişkisi, direkt olarak bir tahakküm ve emir olarak değil oluşturulan düzen ve sistem içerisinde bireye başka bir olanak yaratmadan iktidarın çizmiş olduğu yol ya da düşüncenin peşinden gitme zorunluluğu

olarak ortaya çıkar. İktidarın kelime olarak anlamı da burada açığa çıkmaktadır. Bir şeyi yapmaya zorlama gücü ya da kudretidir iktidar.

İktidarda bulunanlar kendi düşünceleri doğrultusunda tüketim ürünleri sunarak dolaylı bir zorlama ve baskı oluşturmaktadır. İktidarın düşüncesini uygulamak ve takip etmek illa olumlu olacak değil. İktidar kendi muhalefetinide oluşturup madalyonun diğer yüzünüde gösterir. Ancak görünen yüz ne olursa olsun önemli olan iktidardaki amaç ilişkisidir. İktidarın neliğine bakmadan ilineğine bakıp demokratik seçimler oluşturuluyor. Mevcut iktidara karşı gelen olumsuzlayan bireyler aslında iktidar olmanın ne olduğunu düşünmeden iktidardaki kişileri ve yönetimlerini eleştiriyor. İster A iktidarı olsun ister B iktidarı olsun hiç fark etmez; hepsindeki ortak amaç araçsal aklın nasıl daha çok iktidarı beslediği büyüttüğü kalıtsallaştırdığı ile ilgilidir.

SONUÇ

Aydınlanma her bir tekin eleştirel düşünme kapasitesine sahip olmasını hedefleyen bir süreçtir. Böylelikle bireyler özgür; özgür oldukları için aynı zamanda ötekiler için engel kaldırıcı yol açıcı olduğu için nesnel. Aydınlanma nesnel bir durum, türün tümüne ilişkin, doğaya dahi uygulanan yaptırımlar bütünüdür. Aydınlanan akıl, artık tabular ya da dogmalarla düşünmüyor; eleştirel, deneysel ve araçsal düşünme ön plana çıkıyor. Ancak, Aydınlanmanın içerisinde modernleşmenin yaratmış olduğu biçimsel düşünmenin içerisinde farklı ve kendi kendini yok eden bir yaşam biçimi ortaya çıkıyor: Kapitalizm. İşte bu nedenle artık aydınlanma akılcı değildir, aydınlanma gericiliğe başlamıştır. Post modern süreç buradan başlıyor.

Dikkat edilirse kültür endüstrisi ve iktidar ilişkileri arasında kalan birey, hızla gelişen modern ve teknolojik ilerlemeler arasında yozlaşan toplum yapısı ve kültürel değerlerle psikolojik bunalıma sürükleniyor. Ancak kültür endüstrisinde her türlü sorun ve ihtiyaç önceden düşünülmüş ve hazırlanmış olduğu için o da kılıfına uydurulmuştur. Bozulan psikolojiler ya da hayata herkesin baktığı açıdan bakmayıp belki de içinde bulunan mevcut düzene karşı savlar düşünenler psikiyatri ve psikologlarla tedavi edilip psikolojik ilaçlarla sabah akşam duyarsızlaştırılıp uyutulmaktadır. Hızla gelişen toplum yapısına ayak uydurmasını sağlamaktadırlar. Ne yazık ki tıp bile kültür endüstrisinin tahakkümü altındadır. İlaç sanayi neredeyse bir meta olmuştur. Çeşit çeşit muadil haplar ve yan etkileri bazı kişilerin çıkarları doğrultusunda halkın sağlığı ikinci plana kolaylıkla itilebiliyor.

Kültür endüstrisi ve iktidar ilişkileri bağlamında var olan toplum yapısı ve toplumsal ilişkiler homojen olarak bir etkileşim içerisinde değil yansımali bir ilişki içerisinde. Peki bu nasıl sağlanmaktadır diye soracak olursak, toplumdaki bireylerin

statü ve rollerini incelememiz gerekecektir. İktidar yaptırım gücünü sınıf ve hiyerarşiler arasındaki statü ve roller dağılımını yaparak toplumsal ilişkiyi etkilemektedir. Kişinin iktidarın onu görevlendirmiş olduğu rollerin davranışını etkiler. O da etkileşimde bulunduğu diğer kişilere yansıtır. Diğer kişilerde içinde bulunduğu statünün ve rolün gereğine göre davranır. Yoğun çalışma koşulları ve boş zaman aktivitelerinin sinema eğlence yerleri ve okunacak kitaplar gibi her şeyin belirlenmiş olması ve kişinin sosyal durumuna göre sunulması bunların hepsi toplumsal ilişkilerin iktidarın tahakkümü doğrultusunda yansıtılmalı olduğunu gösterir.

Frankfurt Okulu'nun başyapıtlarından olan Aydınlanmanın Diyalektiği ile birlikte Horkheimer ve Adorno'nun vurgusu kapitalizm eleştirisinden genel olarak Batı uygarlığı eleştirisine doğru kaymaya başlamıştır. Bu çalışmada, aklın doğadan özgürleşimini vurgulayan, modern Aydınlanma ve ilerleme düşüncesinin ve pratiğinin dünyayı, insanı, doğayı bir nesnelere dizisine ve tahakkümünün aygıtları olan araçlara dönüştürdüğü iddia edilmiştir. Araçsal rasyonelliğin yükselişi Frankfurt Okulu düşünürlerine göre hiçbir biçimde gerçek özgürlüğü artırmadı, tam tersine köle-efendi ilişkisindeki diyalektikten dolayı insanın doğa üzerindeki efendiliği giderek insanın doğayla bağlantısını yitirmesine ve toplumsal ve özneler arası ilişkileri de yöneten doğal nesneliliğin buyrukları tarafından köleleştirilmesiyle sonuçlandı. Adorno ve Horkheimer, aydınlanmacı aklın karşılaştığı krizin çözümü olarak aklın terk edilmesini ve özellikle düşüncenin mistik görüşlere sürüklenmesini önermediler (Bağçe, 2006:11).

Adornoya göre batı rasyonalizminin gerçekleşmesi liberal demokratik bir sistemi değil faşizmi temsil eder. Çünkü aklın birleştirme ve bütünleştirme yoluyla tahakküm kurmasını devam ettirir. Bu tahakküm süreci kültür aracılığıyla hissettirmeden sinsice gerçekleştirilir. Aydınlanmanın diyalektiği kitabının ana tezi insanlığın mitsel

güçlerin esaretinden kurtaran ve doğa üzerinde ilerlemeci bir tahakküm kurmasını sağlayan akılsallığın içsel doğası aracılığıyla mite yeniden dönülmesine ve yeni daha da mutlak tahakküm biçimlerine yol açtığıdır.

Adorno ve Horkheimer için kapitalist uygarlıktaki merkezi olgu elverişli bir toplumsallaştırıcı toplumsal kurum olarak ailenin giderek yıkılması ve aracı işlevinin 'barbarca anlamsızlık,' benzerlik ve can sıkıntısı üreten 'kültür endüstrisi'ne devredilmesidir. İlk kez, Horkheimer ve Adorno'nun Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sürgün yıllarında yazdıkları *Aydınlanmanın Diyalektiği* (1944) adlı kitaplarında işlenmiş olan 'Kültür Endüstrisi' terimi, her ne kadar başarısı şekilsiz, edilgen ve irrasyonel bir işçi sınıfına dayanıyor olsa da, tahakkümün yine de yukarıdan geldiğini açıkça ifade etmek üzere tasarlanmıştır. Buna göre, kitle iletişim aygıtları baskıcıdır: kapitalizme yönelik eleştiriler boğulur, mutluluk itaatle ve bireyin varolan toplumsal ve siyasal düzene tamamen eklenmesiyle sağlanır (Swingewood, 1996:32). Araçsal akıl birbirine benzemeyen şeyleri benzer muamelesi eder. Nesnelere öznelerin düşünömsel olmayan dürtüleri içinde eritir. Bu eritme kavramsal düzlemedeki tahakkümdür. Teknik ve kavramsal hakimiyeti sağlamaya çalışan kapsayıcı akıl, akılsallığın tamamı olarak görölmeye başlandığında teknik olanların yalnız başına anlamlılığı bütünün içinde erir. Ve aydınlanmış akıl asıl amacı olan özgürlüğün ve mutluluğun aleyhine işlemeye başlar.

Aydınlanmanın Diyalektiği'nde Horkheimer ve Adorno, *Aydınlanmanın* birbiriyle ilişkili dört temel problemi üzerinde yoğunlaşmışlardır. Birincisi Ozan Homeros'un Odiseus'unu inceledikleri "Odiseus ya da Mit ve Aydınlanma" bölümünde aydınlanmanın gelişim sürecinde dilin başat güçlerin aracı oluşu yani dilin gerilemesidir. Bu bölümde ayrıca mitsel doğa ile aydınlatılmış doğa üzerindeki başatlığın ayırımını ve birliğini somut bir şekilde ortaya koyan "kurban ve feragat" kavramları yer almakta;

“uygarlık tarihi, kurbanın içe dönüşünün tarihidir, feragatin tarihidir.” belirlemesine gidilmekte ve Aydınlanmanın mite dönüşü haber verilmektedir. Bu dönüşün nedenini ise şöyle ifade etmektedirler “Aydınlanmadan mitolojiye gerileyişin nedenini, özellikle gerileme amacıyla icat edilmiş milliyetçi, pagan ve diğer modern mitolojilerden çok, hakikat karşısında donup kalmış Aydınlanmanın kendisinde aramak gereklidir”

Frankfurt Okulu'nun kitle toplumu kuramında iki tema hakimdir: (1) yoğun ekonomik ve teknolojik gelişme karşısında geleneksel toplumsallaşma kurumlarının zayıflaması; ve (2) insanın emek ve etkinliği sonucu ortaya çıkan nesnelere insan kontrolünün dışında gözüken bağımsız, özerk güçlere dönüştüğü kültürün artan somutlaştırması. Böylece, kitle toplumunun parçalanmış insanı 'anlaşılmaz bir zorunluluk' tarafından yönetilmektedir. Gerçekten de, Horkheimer ve Adorno için modern kapitalizmin ekonomik sistemi kaçınılmaz ekonomik ve teknolojik yasaların egemenliği altında kendi kendini düzenleyen bir güç haline gelmiştir. Horkheimer, modern toplumun "rasyonelleşmiş, otomatik, tümüyle yönlendirilen" bir dünyaya doğru giderken bireylerin özerkliklerinin tüm izlerini yok ettiğini yazmaktadır. Liberal demokrasinin çöküşünün, Marx'ın öngördüğü tarzda değil de totaliter siyasetin (faşizmin) ve totaliter ekonominin (dev tekel ve kartellerin büyümesinin ve bankacılıkla sanayi sermayesinin birleşmesinin) içiçe girmesi sonucunda, eli kulağında gözüktüğü bir dönemde (1930'larda) yazan Frankfurt kuramcıları, kapitalizmin evriminin, devlet ve 'sivil toplum' arasında uzlaştırıcılık yaparak esnek bir şekilde bağımsız kalan ve siyasal tahakküme karşı kısmî de olsa bir ölçüde koruma sağlayan -ekonomik, siyasal ve yasal- toplumsal kurumların yıkılmasını kaçınılmaz kılacağına ikna olmuşlardı. Faşizm sivil toplumu yıkmış, tüm kurumlar siyasallaşmıştı. Aslında Adorno ve Horkheimer Alman faşizmine özgü gelişmeyi bir bütün olarak kapitalizme genelleştiriyor, Amerikan 'kültür endüstrisi'nin (kitleler içinde

kökenleri olduğu anlamı taşıdığı için 'kitle kültürü' terimi yerine bu kavramı tercih ediyorlardı) faşist devletle aynı işlevleri gördüğünü iddia ediyorlardı. Bu nedenle, Adorno ve Marcuse'nin modern kapitalizme yönelik eleştirilerinin büyük bölümünü dayandırdıkları (özellikle de Marcuse'nin One Dimensional Manine temel oluşturan) Horkheimer'in 1932-1933 tarihini taşıyan önemli çalışması insanın ruhsal karakterinin aralarında ailenin daha üstün bir konumda bulunduğu, belli başlı toplumsal kurumların istikrar ve istikrarsızlıkları tarafından belirlendiği fikrini işlemektedir (Swingewood, 1996:33). Kültür endüstrisindeki iktidar ilişkisi bütüne hitap eder. Atmosferin dünyayı çevrelediği gibi herkesi etkiler bütünü ele alır. Bu totali bir arada tutabilmek için de tikeller arasındaki farklılıkları değil ortak yanları ele alarak tümele hitap eder ve bunu sistemin her tarafına yayarak totaliter bir baskı oluşturur. Bu totaliter baskıda birey bir tahakküm altında olduğunun farkına bile varmaz, sisteme ayak uydurur.

Toplumun yaşayış biçimleri üretim şekilleri ve araçları ve paylaşım şekilleri toplumdaki bireylerin birbirleri arasındaki ilişkiden doğan kültür üretim araçlarının tek bir gücün elinde toplanmasıyla ve yönetilmesiyle yozlaşmıştır. Üretim güçlerinin çıkarlarının maksimize edilmesini sağlarken kültür en etkili silah olmuştur. Kültür bir sanayi ürünü olarak eli yüzü boyanarak topluma sunulmuş modern kültür olarak yenilenmiştir. Kültür ile ticaretin iç içe geçmesi kültürü sermayenin iktidarı karşısında yenik düşmesine neden olmuştur.

Adorno'nun asıl ilgilendiği konular totalitenin kültür, toplum ve insan psikolojisi gibi diğer alanları olmuştur. Bunları nasıl analiz ettiğini incelerken, bununla beraber, bilimsel disiplinler arasında kesin kes sınırlar olduğu görüşüne hiç katılmadığını unutmamalıyız. Kendi başına oluşturduğu çok sayıda incelemesi, yazısı, araştırması ve kitabı ile normal akademik hayattaki uzmanlaşmayı dengelemek ister gibi, enstitünün

bütün üyelerinin ayrı ayrı ilgi alanlarını bir araya getiren bir mikrokozmos olmuştur Adorno'nun çalışmaları. Bir önceki bölümde gördüğümüz gibi, Adorno'nun teorik spekülasyonları onu daima topluma yaklaştırmıştır. Aynı şekilde, kültürel, toplumsal ya da psikolojik konularda yazdığına da başka disiplinlere ait söylemler kaçınılmaz bir biçimde konunun değerlendirilmesinde yer almıştır. Gerçekten de, ortodoks Marxizm'deki ekonominin öncülüğü anlayışından ne denli uzaklaşmış olursa olsun, hâlâ bunun önemini sürdürdüğünü sık sık okuyucusuna hatırlatmaktan geri kalmamıştır (Jay, 2001:113).

Aydınlanmanın diyalektiği eserinde kültür endüstrisi ve iktidar ilişkilerinin daha belirgin olarak toplumun yapısına nasıl yansıdığını Adorno kendine has yorumuyla açıklar. Kültür endüstrisi ve iktidar ilişkilerinin özdeşliği düşünüldüğünde ortaya çıkan sonuç bireylerin her alanda genele ayak uydurmak zorunda olduğudur. İktidarın olmadığı bir toplumdan söz etmek olası değildir. İnsanların çıkarlarının çeşitliliği toplumdaki iktidar olgusunu öne çıkarıyor, destekliyor. Çıkarlar doğrultusunda ortaya konan pastadan herkes alabildiğini, gücünün yettiğini alıyor ve payına düşenle mutlu oluyor.

İktidar mevcut durumlara şartlanma ve koşullandırma ile tahakkümünü kuruyor. Bu durum kültür endüstrisinin manipülesi altında olan insanları hiç rahatsız etmiyor. Burada iktidarın istek ve çıkarları doğrultusunda bireye entegre edilen düşünce ve yaşam tarzı kitlesel birörneklilik ve kitlesel boyun eğiş olarak totalitarizmi oluşturuyor.

İktidar hak ve hukuk alanında otoritesini, sosyal yaşamda kültürde totalitarizmini ortaya koyuyor. Tikel bir kısım farkındalık sahibi birey ise büyük bir çarkın dişlilerindeki birkaç düzen bozan dişli gibi hemen onarılır, tedavi edilir düzene uyması sağlanır ya da bulunduğu konumdan atılır, dışlanmış ve etkisiz olarak devam eder. O çark yine döner. Tümeli oluşturan bireyler, otoritenin baskı ve zorlaması ile değil kendi akıllarının sonucu olarak bu düzen içerisinde yaşamlarını sürdürürler.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W. (2007). *Minima morallia*. (Çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Adorno, T. W. (2009). *Kültür endüstrisi*. (Çev. Nihat Ünler, Mustafa Tüzel, Elçin Gen). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Adorno, T. W. (2003). Kültür endüstrisini yeniden düşünürken. (Çev: Bülent O. Dogan). *Cogito*, 36. 76-83. İstanbul: Yapı kredi yayınları
- Adorno, T. W. (2006). *Elestiri toplum üzerine yazılar*. (Çev: Yılmaz Öner). İstanbul: Belge Yayınları.
- Adorno, T. W. (2008). *Kültür Endüstrisi; Kültür Yönetimi*. (Çev: Nihat Ülner, Mustafa Tüzel, Elçin). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Adorno, T. W. ve Horkheimer, M. (1995). *Aydınlanmanın diyalektiği I*. (Çev. Oğuz Özügül). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Adorno, T. W. ve Horkheimer, M. (1996). *Aydınlanmanın diyalektiği II*. (Çev. Oğuz Özügül). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Adorno, T. W. ve Horkheimer, M. (2011). *Sosyolojik açılımlar*. (M. Sezai Durgun, Adnan Gümüş). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Akal, C. B. (2003). *İktidarın üç yüzü*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Alford, C. F. (2004). İdeolojiler 1: Totalitenin karşıtı: Levinas ve Frankfurt okulu (Çev: H. Emre, Bağçe). *Doğu-Batı*, 28. 129-54.
- Althusser, L. (2004). *Güncel müdahaleler*. (Çev: Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Atiker, E. (1998). *Modernizm ve kitle toplumu*. Ankara: Vadi Yayıncılık.
- Arslan, M. (1986). *Kültürler savaşı*. İstanbul: Akabe Yayınları.

- Arendt, H. (1996). *Totalitarizmin kaynakları/ 1, antisemitizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Avcı, N. (1988). *İletişim düşüncesinin gelişimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Baecler, J. (1994). *Kapitalizmin kökenleri*. (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge
- Bağçe, H.E. (2006). *Frankfurt okulu*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bahar, H. İ. (2009). *Sosyoloji*. Ankara: Usak Yayınları.
- Barry, N. P. (2004). *Modern siyaset teorisi*. (Çev: Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin). Ankara: Liberte Yayınları.
- Baudrillard, J. (1997). *Tüketim toplumu*. (Çev: Hazal Deliçaylı, Ferda Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş toplum*. (Çev: Yavuz Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Başkaya, F. (2008). *Paradigmanın iflası*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Bottomore, T. (1990). *Frankfurt okulu*. (Çev. Ahmet Çiğdem). İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Çağan, K. (2003). *Popüler kültür ve sanat*. Ankara: Altinküre Yayınları.
- Callinicos, A. (2001). *Postmodernizme hayır, marksist bir eleştiri*. (Çev: Şebnem Pala). Ankara: Ayraç Yayınları.
- Cannetti, E. (1998). *Kitle ve iktidar*. (Çev: Gülşat Aygar). İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Cassirer, E. (2007). Aydınlanma çağının düşünce biçimi. (Çev: Dogan Özlem). *Felsefe Tartışmaları 15*. 85-102.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür, ağ toplumunun yükselişi*. (Çev: Ebru Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cemal, M. (1999). “Hegel’in diyalektigi ve olumsuz diyalektik”. *Adorno bir giriş*. (Çev: Mustafa Cemal). İstanbul: Belge Yayınları.
- Cevizci, A. (2002). *Aydınlanma felsefesi*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

- Clastres, P. (2006). *Devlete karşı toplum*. (Çev: Mehmet Sert, Nedim Demirtaş). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Dellaloglu, B. F. (2003). Bir giriş: Adorno yüz yaşında. *Cogito*, 36. 13-36.
- Dewey, J. (1964). *Özgürlük ve kültür*. (Çev: Vedat Günyol). İstanbul: Can Yayınları.
- Dolot, L. (1994). *Kitle kültürü ve bireysel kültür*. (Çev: Özlem Nurdalı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dolu, Ş. (1993). *Medya ve tüketim çılgınlığı*. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.
- Durning, A. (1998). *Ne kadarı yeterli? tüketim toplumu ve dünyanın geleceği*. (Çev: Sinem Çağlayan). Ankara: Tübitak Yayınları.
- Eagleton, T. (1985). *Eleştiri ve ideoloji*. (Çev: Esen Tarım, Serhat Öztopbaş). İstanbul: İletişim
- Eğri, M. (2011). *Aydınlanmanın diyalektiği / Theodor w. Adorno ve Max Horkheimer "aydınlanma ve mit ilişkisi"*. Erişim tarihi: 2 Aralık 2011 <http://www.politiksoylem.com/aydinlanmanin-diyalektigi-theodor-w-adorno-ve-max-horkheimer-aydinlanma-ve-mit-iliskisi.html>.
- Erkan, H. (1994). *Bilgi toplumu ve ekonomik gelişme*. 2. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erdoğan, İ. (1997). *İletişim egemenlik mücadeleye giriş*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Feyerabend, P. (1985). *Akla veda*. (Çev: Ertuğrul Başer). İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Galbraith, J. (2004). *İktidarın anatomisi*. (Çev: Ramazan Dikmen). Ankara: Hece Yayınları.
- Game, A. (1998). *Toplumsalın söküümü*. (Çev: Mehmet Küçük). Ankara: Dost Yayınları.
- Gasset, J. O. Y. (1968). *Kitlelerin ayaklanması*. (Çev: Seçkin Çağan). İstanbul: May Yayınları.

- Ginzburg, C. (2000). *Güç ilişkileri*. (Çev: Durdu Kundakçı). Ankara: Dost Yayınevi.
- Göka, E. *Otorite iyidir otoriteryanizm felaket*. (13 Haziran 2011). Erişim tarihi: 2 Aralık 2011. <http://www.haber10.com/makale/24440>.
- Gökberk, M. (1990). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gürdoğan, E. (1985). *Teknolojinin ötesi*. İstanbul: Akabe Yayınları.
- Hampson, N. (1991). *Aydınlanma çağı*. (Çev: Jale Parla). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Horkheimer, M. (2008). *Akıl tutulması*. (Çev: Orhan Koçak) İstanbul: Metis Yayınları.
- İllich I. (1990). *Tüketim köleliği*. (Çev: Mesut Karasahan). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Jay, M. (1989). *Diyalektik imgelem*. (Çev: Ünsal Oskay). İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Jay, M. (2001). *Adorno*. (Çev: Ünsal Oskay). İstanbul: Der Yayınları.
- Jeijen, V. W. (1999). *Adorno: bir giriş*. (Çev: Mustafa Cemal). İstanbul: Belge Yayınları.
- Jourvenel, B. (1997). *İktidarın temelleri*. (Çev: Nejat Muallimoğlu). İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Kant, I. (1984). *Aydınlanma nedir? Sorusuna yanıt*. (Çev: Nejat Bozkurt). İstanbul: Remzi Kitabevi
- Kampani, M. (2002). *Politika bilimine giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kaufman, D. (2003). *Adorno ve tanrının adı*. (Editör: E. Efe Çakmak).
- Kışlalı, A.T. (1994). *Siyaset bilimi*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Krogh, T. (1999). *Frankfurt okulunun kültür analizi. medya iktidar ideoloji*. (Der: Mehmet Küçük). Ankara: Ark Yayınevi.
- Kojeve, A. (2004). *Otorite kavramı*. (Çev: Murat Erşen). İstanbul: Bağlam Yayınevi.
- Kymlica, W. (1998). *Çokkültürlü yurttaşlık*. (Çev: Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı.

- La boetie, E, De, (1995). *Gönüllü kulluk üzerine söylev*. (Çev: M. Ali Ağaoğulları). Ankara: İmge Yayınları.
- Larrain, J. (1995). *İdeoloji ve kültürel kimlik*. (Çev: N. Nur Domaniç). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Lautoche, S. (1993). *Dünyanın batılılaşması*. (Çev: Temel Keşoğlu) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lohman, H. M. (1999). “*Adorno'nun estetik teorisi*”, *Adorno bir giriş*. (Çev: Mustafa Cemal). İstanbul: Belge Yayınları.
- Magee, B. (1985). *Yeni düşün adamları*. (Çev: Mete Tunçay). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2008). *Alman ideolojisi*. (Çev: Sevim Belli). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K ve Engels, F. (2003). *Komünist manifesto*. (Çev: Levent Kavas). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Marcuse, H. (1997). *Tek – boyutlu insan*. (Çev: Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Marcuse , H. (1985). *Eros ve uygarlık*. (Çev: Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Mayor, F. ve Forti, A. (2000). *Bilim ve iktidar*. (Çev: Mehmet Küçük). Ankara: Tübitak Yayınları.
- Megill, A. (2008). *Aşırılığın peygamberleri*. (Çev: Tuncay Birkan). Ankara: Ayraç Kitap Evi.
- Mendel, G. (2005). *Bir otorite tarihi*. (Çev: Işık Ergüden). İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Mcquail, D. (1994). *Kitle iletişim kuramı*. (Çev: A. Haluk Yüksel). Eskişehir: Kibele Sanat Merkezi.

- Oktay, A. (2008). *Toplumcu gerçeğin kayguları / Sosyalist realizm üstüne eleştirel bir Çalışma*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Oskay, Ü. (1992). *İletişimin ABC'si*. İstanbul: Simav Yayınları.
- Outram, D. (2007). *Aydınlanma*. (Çev: Sevda Çalışkan). İstanbul: Dost Yayınları.
- Poppenheim, F. (2002). *Modern insanın yabancılaşması*. (Çev: Salih Ak). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Russell, B. (2004). *İktidar*. (Çev: Göksel Zeybek) İzmir: İlya Yayınevi.
- Said, E.W. (1998). *Kültür ve emperyalizm*. (Çev: Nemciye Alpay). İstanbul: Hil Yayınevi
- Sabine, G. (2000). *Yakınçağ siyasal düşünceler tarihi*. (Çev. Özer Ozankaya). İstanbul: Cem Kültür Yayınevi.
- Sennett, R. (2005). *Otorite*. (Çev: Kamil Durand). İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Sennett, R. (2009). *Yeni kapitalizmin kültürü*. (Çev: Aylin Onacak). İstanbul: Ayrıntı.
- Seve, L. (1998). *Felsefe ve siyaset*. (Çev: Müntekim Öçmen). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Spinoza. (2007). *Tractatus politicus*. (Çev: Murat Erşen) Ankara: Dost Kitapevi.
- Spurk, J. (2008). *Toplumsal aklın eleştirisi*. (Çev: Işık Ergüden). İstanbul: Versus Kitapevi
- Strauss, L. C. (2007). *İrk, tarih ve kültür*. (Çev: Işık Ergüden, Arzu Oyacıoğlu, Reha Erdem, Haldun Bayrı). İstanbul: Metis Yayınevi.
- Swingewood, A. (1996). *Kitle kültürü efsanesi*. (Çev: Aykut Kansu). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Touraine, A. (2004). *Modernliğin eleştirisi*. (Çev: Hülya Tufan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Trend, D. (2008). *Ritüel ve iktidar*. (Çev: Taylan Esin). İstanbul: İmge Yayınevi.

- Toffler, A. (1991). *Ekonominin çöküşü-ekospazm*. (Çev: Mete Akçok). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Toffler, A. (1992). *Yeni güçler yeni şoklar*. (Çev: Belkıs Çorakçı). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Tormey, S. (1992). *Totalitarizm*. (Çev: Abdullah Yılmaz, Osman Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Torun, Y. (2009). *Klasik anarşizm Godwin, Proudhon, Bakunin, Kropotkin*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Turner, B. S. (2002). *Oryantalizm, postmodernizm ve globalizm*. (Çev: İbrahim Kapaklıkaya). İstanbul: Anka Yayınları.
- Uslata, A. (1994). *İletişim*. İstanbul: İletişim Yayınları,
- Veysel, Ç. (2005). *Nesneleşme ve özgürleşme sorunu üzerine*. Ankara: Tekağaç Yayınevi.
- Veysel, Ç. (2009). *1900'den günümüze büyük düşüncüler. I*. İstanbul: Etik Yayınları.
- Veysel, Ç. (2010). *1900'den günümüze büyük düşüncüler. II*. içinde BRAVO, I. B. 325-373. Francis Fukuyama. İstanbul: Etik Yayınları.
- Zizek, S. (2002). *İdeolojinin yüce nesnesi*. (Çev: Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Zizek, S. (2003). *Biri totalitarizm mi dedi*. (Çev: Halil Nalçaoğlu). Ankara: Epos Yayınevi.